

বিস্ময়প্রিয় মণিপুরী দুই শতাব্দী

লেখক :—

ডঃ কালীপ্রসাদ সিংহ
আসাম বিশ্ববিদ্যালয়, শিলচর
২০০২

মূল্য : ১০০ টাকা

BISHNUPRIYA MANIPURIR DUI SATABDI

by

Prof. K. P. SINHA

Assam University

Published by : **DEBJANI SINHA**
Divyasram Samskriti Kendra
Kachudharam, Chincorie
Silchar - 799007

First Published : June, 2002*

Price : Rs. 100.00

Printed at : Shrichaitanya Press
Hospital Road, Silchar - 1.

৯৪
10/02/02

বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দুই শতাব্দী

শ্ৰী কালীপ্ৰসাদ সিংহ

অধ্যাপক, আসাম বিশ্ববিদ্যালয়

ভূমিকা

১৯৯২ কি ৯৩ ইংরাজীর কথা। মি উবাকা ত্রিপুরা বিশ্ববিদ্যালয়ের অধ্যাপকগো। মোর বন্ধু দেবকুমার সিংহর ঘরে ধর্মনগরর শ্রী সুন্দর মুখার্জির লগে সামাজিক বিষয়ে আলাপ আলোচনা চলেছে। হাদিত সুন্দর গিরকে মোরে 'সুরমা বেলি মণিপুরী এছোছিয়েশন' সম্পর্কে প্রশ্ন আহান আ'ঙ করলো। মি মাতলু, "এ ব্যাপারে মি হবা করে হার নাপাছু"। সুন্দর গিরকে টিপ্পনী করলো, "আপনার সাদে মানুবেউ এতা হার নাপাছি বুললেতে আর কাবাঙতে আ'ঙকরতাঙগা ! বারো এসাদে অ'ইলেতে আমার পরবর্তী জেনারেশনেউ এতা সম্পর্কে কিতাউ হার নাপেয়া থাইতাইনাই।" সুন্দর গিরকর টিপ্পনীহানে মোরে বিরাট ধাক্কা আহান দিলো। মি হারপেইলু, হুদা প্রশ্ন এহান নাগই, আমার সমাজ সম্পর্কে এসাদে আরতাউ অনেক প্রশ্ন আছে, যেতার উত্তর সমাজে হারপানি মনেইতারা এবং ভবিষ্যতেউ হারপানি মনেইতাই। এহানৌ হারপেইলু যে, প্রশ্ন এতার উত্তর দেনার দায়িত্বহান আমারহান; এতার উত্তর আমি নাদিয়া গেলেগা পরবর্তী প্রজন্মারাঙ আমি দোষী সাবাস্ত অ'ইতাঙাই।

মি লগে লগে ঠিক করলু যে, মণিপুর্বে বসবাস করানির সময়র আমার সামাজিক ইতিহাস উতা হারপানি আমরাঙ এবাকা কঠিন অ'ইলেউ, মণিপুর্বেও আহানির পিছ এহানর ইতিহাসহান হারপানিতে অমাটিক কঠিন নাইব ! খানি কঠিন অ'ইলেউ, যেহানি আমি বর্তমানে হারপানি পারিয়ার, অন্তত উহানি খদিয়া গেলেগাউ ভবিষ্যৎ প্রজন্মারাঙ আমি অমাটিক দোষী সাবাস্ত না'ইতাঙাই।

কামহান আ'তে লইলু। ডক্টরেট ডিগ্রি করানির সময়ত মোর উপদেষ্টা বিশ্ববিখ্যাত ডঃ সুনীতি কুমার চট্টোপাধ্যায় গিরকে মোরে পইলা দেছিল পরামর্শহান— "সমাজে যেপেই যতো বয়স্ক মানু বা পণ্ডিত আছি তানু হাবির লগে দেখা করিয়া সমাজ এহান সম্পর্কে তানু যেতা যেতা হারপাছি বা হুনেছি, উতা হাবি সংগ্রহ কর।" গিরকর পরামর্শ অনুসারে ও সময়ত মি সমগ্র সমাজহান বুলে বুলে বিষয় এতা সংগ্রহ করেছিলু। কিন্তু ঐ সময়ত মি ভাষা কৃষ্টি বিষয়েই মতামত বারো কিংবদন্তী সংগ্রহ করেছিলু ; অন্যান্য ব্যাপারে অমাটিক দৃষ্টি নাদেছিলু। এবাকা মি বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সম্পর্কে হাবি ধরণর প্রশ্ন আ'তে লয়া নুৱা উদ্যমে বা-রো Field-Work এ নিকুললু এবং যে যে গিরিগিথানীরাঙতো প্রশ্ন এতার উত্তর পানার সম্ভাবনা আছে, উতা কুনোগোরেউ বাদ নাদিয়া হাবিরাঙতো এ সমাজ সম্পর্কে প্রচলিত মতামত বারো কিংবদন্তী সংগ্রহ করলু। লগে ডক্টরেট ডিগ্রি করানির সময়ত সংগ্রহ করেছিলু বহু উতাউ খানি কামে লাগেয়া এ গ্রন্থ এহান খাড়া করলু।

এ গ্রন্থত মোর নিজর মত বা যুক্তির কথা নিতান্তই কম। সমাজর গিরিগিথানী-রাঙতো মি যেতা যেতা পাছু, উতাই মি এ গ্রন্থত যথাযথভাবে পুল করিয়া থদেছুতা। Matter এতা হাবির সমন্বয় করিয়া, বা যুক্তি বিচারলো এতা আংশিকভাবে গ্রহণ বারো বর্জন করিয়া

সৃষ্টভাবে গ্রন্থ আহান করানির হয়তো প্রয়োজন আছিল ; কিন্তু কাম উহান না করলুতা কারণ দুহানলো। কারণ আহান অ'ইলতাই, সমাজর গিরিগিথানীরাঙতো যেতা Matter পেইলু, এতা যেসাদে পাছু উসাদে থদিলে পরবর্তী গবেষক উতাই তানুর নিজর নিজর যুক্তি বা চিন্তাধারা কামে লাগেয়া নিজর নিজর মতবাদ নিকাল পাৱতাই ; মোর কথালো বা মোর বাখ্যালো বিষয় উতা অভিব্যক্ত করলে ভাবী গবেষকে স্বাধীন চিন্তার সুযোগ নাপেই তাই-এহান খাল করিয়া সংগ্রহ করেছু বিষয় উতা যথাযথভাবে থদেছুতা। দ্বিতীয় কারণহান অ'ইলতাই ব্যক্তিগতহান। নিয়মমাফিক শিক্ষা লমনির পিছেন্ত অ'করিয়া সারা জীবন এহান ইমে ইকরতে আছু ; আজি মোর ৬৭ বছর অ'ইলতা পেয়া মোর আ'ত এহান সুপ জিরানির অবসর আহান নাপাছে। এসাদে করে ডাঙর ডাঙর গ্রন্থ ২০ হানর চুরা প্রকাশ করলু, হুকাঙ গ্রন্থ ২৫/৩০ হানর চুরা, এবং আরতাউ ১৪/১৫ হান গ্রন্থ অপ্রকাশিত অবস্থাত আছে ; আরাকৌ তিন-চারিহান গ্রন্থর কাম চলের। উহানে বর্তমানে দেহগোই, আ'তহানে বারো মনহানে তিলয়া প্রতিবাদ করানি অ'করলা। গতিকে তানুরে খানি অবসর দেনারকা পরিশ্রমর পরিমাণহান কমেয়া, ইমে যে কথা যেসাদে পাছু, উসাদে থদিলুতা। এ দ্বিতীয় কারণে কোনো কোনো Matter বাংলা ভাষালো লিখা করপেখেন্ত বা প্রকাশিত প্রবন্ধন্ত পাছু উতাউ অনুবাদ না করিয়া ইমে বাংলালোই থদেছু। যে যে গিরিগিথানির করপেখ বা প্রকাশিত প্রবন্ধ এ গ্রন্থত তুলেদেছু, তানু হাবির নাঙ যথাস্থানে দিয়া তানুর স্বীকৃতি দেছু।

বি. ম. এতা যদিও মণিপুর বেলেয়া আসাম-ত্রিপুরা-বাংলাদেশে আশ্রয় নেনা অ'করেছিতা ১৮শ শতকর ৪র্থ পাদন্ত পুরি, তথাপি অধিকাংশ মানুষেই আহেছিতা ১৯শ শতকর ১ম-৩য় দশকর ভিতরে। গতিকে বিংশ শতক লমইতেগা মণিপুরর বাহিরে তানুর অবস্থান দুই শতাব্দীর কাছাকাছি অ'রগা। এ গ্রন্থত প্রধানভাবে পেইতাঙাইতা এ দুই শতাব্দীর বি.ম.সমাজ সম্পর্কে তথ্য। ঔ কারণে গ্রন্থহানর নাঙহানাত 'দুই শতাব্দী' কথা এহান যৌকরেছিতা।

মোর গ্রন্থ এহানে এ সমাজ সম্পর্কে যেতা যেতা প্রশ্ন উঠের উতার মীমাংসা আংশিকভাবেউ যদি করে দেনা পারের এবং ভাবী গবেষকর চিন্তার খুরাক যুগানি পারের, উহান অ'ইলে মোর পরিশ্রম সার্থক অ'ইতই।

কালীপ্রসাদ

সূচীপত্র

	বিষয়	পৃষ্ঠা
১।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী জনগোষ্ঠী	১ - ২
২।	মণিপুরর বাহিরে বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর বসতি মণিপুরর বাহিরে বসতি সম্বন্ধে জনমত	৩ - ৮
৩।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর রাজবংশ রাজবংশ সম্বন্ধে জনমত	৯ - ১৩
৪।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর ব্রাহ্মণ পরিবার বারো গদিপ্রথা ব্রাহ্মণ পরিবার সম্পর্কে জনমত	১৪ - ১৫
৫।	সৈংনামী ডোমর দলাদলি সৈংনামী ডোম সম্পর্কে জনমত সৈংনামী ডোমর মিলন সম্পর্কে জনমত	১৬ - ২২
৬।	সামাজিক সংস্থা নিখিল বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী মহাসভা মহাসভার আদ্যুগ সম্পর্কে জনমত বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সাহিত্য-সভা বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন শ্রীশ্রী রাধামাধব মন্দির, রাধাকুণ্ড	২৩ - ২৫ ২৬ - ৩২ ৩৩ - ৩৪ ৩৫ - ৩৭ ৩৮ - ৪৩
৭।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর জাতীয় চেতনা	৪৪ - ৪৬
৮।	ডানুবিলর কৃষক আন্দোলন	৪৭ - ৫০
৯।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী ভাষা-আন্দোলন	৫১ - ৬৪
১০।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সমাজে শিক্ষা	৬৫ - ৬৭
১১।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী পত্রিকার ইতিহাস	৬৮ - ৭৪
১২।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সংস্কৃতি	৭৫ - ৭৮
১৩।	বহিষ্ঠিশ্বে মণিপুরী নৃত্য	৭৯ - ৮২
১৪।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী মঞ্চ-সঙ্গীত	৮৩ - ৮৪
১৫।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সমাজে নাট্যাভিনয়	৮৫ - ৮৮
১৬।	বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী শহীদ	৮৮
১৭।	পরিশিষ্ট	৮৯-১০১

১। বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী জনগোষ্ঠী

বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী এতা মণিপুরর পশ্চিম দিকেত্ত আয়া মণিপুৰে ইমাছিহাতা— এ বিষয়ে আমারতা কুনো মতভেদ নেই ; মতভেদ আছেতা হুদা কুন সময়ত কিসাদে করে তানু মণিপুৰে আয়া ইমাছি—এ বিষয়ে।

এ জাতর প্রাচীন ভাষাহান আছিলতা প্রাচীন ভারতীয় আৰ্যভাষা বা সংস্কৃত। ঐ আৰ্যভাষা উহান বিবর্তনর মাধ্যমে পরবর্তীকালে আধুনিক ভারতীয় আৰ্যভাষাত পরিণত অ'ইলতা খ্রীষ্টীয় ১২শ/১৩শ শতাব্দীত। ঐ আধুনিক ভারতীয় আৰ্যভাষার লগে মেইতেই ভাষার মিলনে মণিপুরর বুকো বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী ভাষার উৎপত্তি অ'ছেতা ১৪শ/১৫শ শতাব্দীত। ১৮শ শতাব্দীর চতুর্থ পাদত্ত অ'করিয়া উনবিংশ শতাব্দীর প্রথম পাদ পর্যন্ত— এ সময় এহানাত মণিপুরর রাজপরিবারর অন্তর্দ্বন্দ্ব বারো বহিঃশত্রুর, বিশেষ করিয়া ব্রহ্মদেশর, আক্রমণর ফলে জাত এহানর প্রায় তিন চতুর্থাংশ মানু মণিপুর বেলেয়া বাহিরে আহেছি। এ বাহিরে আহেছি বিষ্ণুপ্রিয়া এতাই তানুর ভাষাকৃষ্টি জিংতা করিয়া থয়া এবাকা বহির্বিশ্বে জাত আহান হিসাবে উবা অ'নির প্রচেষ্টাত আছি। বর্তমান গ্রন্থত আমি এ বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী (১) জনগোষ্ঠী, তানুর (২) সংস্কৃতি বারো শিক্ষা এবং (৩) তানুর জাতীয় চেতনার জাগৃতি এবং অগ্রগতি সম্বন্ধে আলোচনা আহানি করিক। মণিপুৰে আছি বিষ্ণুপ্রিয়া উতা মেইতেইর লগে মিলিয়া তানুর লগে একাকার অ'ছি ; ঐ কারণে তানুর সম্বন্ধে কুনো কিছু মাতাত নাযিয়ারগা।

জনসংখ্যা : ভারতর জাতীয় লোকগণনাত বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর জনসংখ্যা সম্বন্ধে সঠিক কুনো খবর নাপেয়ার। বি.ম. কুনো কুনো সংস্থাত্তৌ বেসরকারীভাবে লোকগণনা আহানি করানি অ'ছিল ; উতাত্তৌ সঠিক কুনো চিত্র ফুটিয়া না উঠে। ১৯৬৫-৬৬ ইংরাজীত গবেষণা করানির সময়ত মি বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষাভাষীর পরিবার গণনা আহান করেছিল। ঐ পরিবারসংখ্যান উহান তলে দেনা অ'ইল—

ফামর নাঙ

নবসিংপুর (রাহালটিলা সহ)

মেহেরপুর

জিরিবাম-লেইসারীখল

বিক্রমপুর

গাজাপুর

গড়েবন্দ

দাতাবাড়ী

শিংলা

পরিবার সংখ্যা

৪৯৩

৬১৪

৩০০ (আনুমানিক)

৪৮২

৪৯৫

১৫৭

২৪৯

১১১০

প্রতাপগড়	১২৯৮
লোরাইরপুরা-নূরখা-দামছড়া	৬০০ (আনুমানিক)
ধর্মনগর-শনিছড়া	৬৫৯
কৈলাসহর	৩৪৫
আ'ওর	৫০৫
ফটিকরায়-নিবেদী	১০২
রাতাছড়া	৪১০
কমলপুর-হালহালি-লুংমা	৫৬৪
কল্যাণপুর	৪০
বিশালগড়-রাঙাপানি	১১৬
পূর্ব পাকিস্তান/বাংলাদেশ	৮২৫ (আনুমানিক)
শিলচর-গেহাটি শহর	১৫০ (আনুমানিক)
সর্বমোট পরিবার সংখ্যা	৯৫১৪

প্রতি পরিবারে ৮ গো করে সদস্য ধরলে ঐ সময়ের বি.ম. জনসংখ্যা অ'রতা $৯৫১৪ \times ৮ = ৭৬১১২$; ধরিক, ৭৭০০০ ; বর্তমানে দেড়লক্ষের কমে নাইব— মণিপুরে মেইতেই গোষ্ঠীত হুম্মাছি উতা বাদ দিয়া।

২। মণিপুরর বাহিরে বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর বসতি

বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী এতা আগে শতশত বছর ধরিয়া মণিপূরে আছিলাতা। তানু বিশেষ করিয়া কেন্দ্রীভূত আছিলাতা লোকটাকর পশ্চিম পারে বিষ্ণুপুর-নিংথৌখোঙ অঞ্চলে এবং পূর্ব দিকর খাঙাবোক-হেইরোক অঞ্চলে। বিষ্ণুপ্রিয়া এতা আৰ্য্যভাষাভাষী ; তানু পশ্চিমদিকেত্ত মণিপূরে আহেছিতা। কিন্তু তানু কুন সময়ত কিসাদে মণিপূরে আহেছি, এ সম্বন্ধে ঐতিহাসিকর ভিতরে মতভেদ আছে। এ সম্বন্ধে আমি কিন্তাউ মাতাত নাযিয়ারগা। কিন্তু আসাম-ত্রিপুরা-বাংলাদেশে যে বিষ্ণুপ্রিয়া আছি, এতা যে মণিপূরেত্ত আহেছিতা— এ বিষয়ে সন্দেহর বিশ্দুমাত্র কারণ নেই। বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর ভাষা এবং কৃষ্টি হাবিতাউ মণিপূরর বুকগোত সৃষ্ট অ'ছেতা ; উহানলো আমি নিজরে 'মণিপুরী জাতি' বুলিয়া, নিজর ভাষারে 'মণিপুরী ভাষা' বুলিয়া এবং নিজর কৃষ্টিরে 'মণিপুরী কৃষ্টি' বুলিয়া গৌরববোধ করিয়ারতা।

এহানৌ নিশ্চিত যে, বিষ্ণুপ্রিয়া এতা মণিপূর পরিত্যাগ করিয়া আহেছিতা ১৮শ শতকর দ্বিতীয়ার্ধত্ত অ'করিয়া ঊনবিংশ শতকর তৃতীয় দশকর ভিতরে। এ বিষয়ে লিখিত কুনো ঐতিহাসিক তথ্য নাপানিয়ে এ সম্বন্ধে যথার্থ তথ্য পানারকা আমি সমাজর অনেক বিজ্ঞ বারো বয়স্ক গিরিগিথানীর সাক্ষাৎকার লইলাঙ। ঐ সাক্ষাৎকার অনুসারে মণিপূরেত্ত বিষ্ণুপ্রিয়া সম্প্রদায় এহান আহেছিতা প্রধানতঃ তিনহান যুগে— (১) ১৮শ শতকর দ্বিতীয়ার্ধত রাজনৈতিক কারণে এবং বহিঃশত্রুর আক্রমণে, (২) ১৯শ শতকর ১ম বারো দ্বিতীয় দশকে ঔরার দারা বা ব্রহ্মদেশীয় মানুরে মণিপূর আক্রমণর ফলে এবং (৩) ১৯শ শতকর ২য় বারো ৩য় দশকে মণিপূরর রাজপরিবারে অন্তর্দন্দর ফলে। এতা বিষয়ে আমি সমাজেত্ত যেতা তথ্য পেইলাঙ উতা যথায়থভাবে তুলে দিলাঙ। এতাত্ত আমার মণিপূর পরিত্যাগ এবং মণিপূরর বাহিরে বসতি স্থাপনর ইতিহাস আহান হঙকরে পারতাঙাই।

মণিপুরর বাহিরে বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর বসতি সম্বন্ধে জনমত

বলানন্দ সিংহ, কৈলাসহর, ১৯৯৬ ইং

- ১। বিষ্ণুপ্রিয়া পইলা বসতি করেছিতা সুনামগঞ্জর পারুৱা-চণ্ডীপুরে, উতার পিছে ছিলটর মাছিমপুরে ; উতার পিছে হবিগঞ্জর বীজগাওত।
- ২। ত্রিপুরাত বিষ্ণুপ্রিয়াই পইলা বসতি করেছিতা বিশালগড়-রাঙাপানিত।
- ৩। কল্যাণপুর, আ'উর, ফটিকরায় বারো রাতাছড়ার মানু আহেছিতা বীজগাওত।
- ৪। কমলপুরর মানু আহেছিতা ভানুগাছেও।
- ৫। কৈলাসহরর মানু আহেছিতা প্রধানতঃ পারুৱা-চণ্ডীপুরেও। শিংলাঙৌ কতোগো আহেছি।
- ৬। পারুৱাও অনেকগো বিষ্ণুপ্রিয়া সমসন নগরে গেছিলাগা ; অনেকগো মৈমনসিং-সুনামগঞ্জর বর্ডারে দুর্গাপুর অঞ্চলেও গেছিলাগা। উতার অনেকগো বাঙালী সমাজে হমেইলাগা বারো বাকি উতা হবিগঞ্জর বালীগাওত গিয়া থাইলাগা।
- ৭। বিশালগড়ে আয়া আমার মানু উতাই উচ গাছে কায়া চারিয়বারাদে সমতলভূমিত ঘোপরাগো মাহেই দেহিয়া উতা ছালাদিয়া জমি হঙকরলা।
- ৮। বিশালগড়ে যিতেগা জিরাছিলা ফাম উহান জিরানিয়া।

(২) সেনাপতি সিংহ বারো রসমোহন সিংহ : বাংলাদেশ

(প্রকাশিত প্রবন্ধত সংগ্রহ)

পামহেইবার আমলেই ১৭২৫ খৃষ্টাব্দ ১৭৪৯ খৃষ্টাব্দ পেয়া ব্রহ্মদেশর লগে বারে বারে যুদ্ধ অ'ইল। ঐ সময়ত মণিপুরর অনেক অধিবাসী দেশত্যাগ করিয়া গেলাগা। ১৭৫৮ খৃষ্টাব্দত পাম-হেইবার মৃত্যুর পরে ভ্রাতৃকলহর সুযোগে-ব্রহ্মরাজে মণিপুর আক্রমণ করিয়া রাজধানী দখল করলো। ঐ সময়তো অনেকে দেশত্যাগ করলো। ১৭৬৪-৬৫ খৃষ্টাব্দত ভাগ্যচন্দ্র মহারাজ ব্রহ্মরাজ আলুতপায়ার আক্রমণে যুদ্ধত পরাজিত অয়া কাছাড়ে আশ্রয় নেছিলগা। উবাকাউ তার লগে অনেক মণিপুরবাসী আহেছিল। পিছে ভাগ্যচন্দ্র মহারাজ মর্মানপুরে ফিরলেও, তানু না ফিরিয়া উপেই বসবাস করিয়া থাইল। ১৮১২ খৃষ্টাব্দত অ'করিয়া বারো মণিপুরর রাজসিংহাসনলো অন্তর্দ্বন্দ্ব অ'ইল সময় উহানাতেই ব্রহ্মদেশর পুনঃ পুনঃ আক্রমণে বহু সংখ্যক মণিপুরবাসী মণিপুর বেলেয়া কাছাড়ে গেলাগা।

১৮১৯ খৃষ্টাব্দত ব্রহ্মদেশর হাবিও ডাঙর আক্রমণহান অ'ইল মণিপুরর গজে। ঐ

মময়তেই মণিপুৰবাসীৰ ডাঙৰ অংশ আহান দেশত্যাগ কৰিয়া বিভিন্ন দিক্‌দে ছড়েয়া পড়ল।
তাৰ অংশ আহান নেত্রকোণাৰ সুসং-দুৰ্গাপুৰ অ'য়া বাংলাদেশে হয় ছি মণিপুৰেত্ত আহানিৰ
মময়ত পথে অনেকগো মৃত্যুমুখে পড়েছ

মণিপুৰ বেলেয়া গেলাগা উতাৰ ভিতৰে মেইতেই, বিষ্ণুপ্ৰিয়া, পাঙাল এত হাবিও
থাইলাগা উতা উত্তৰ আসাম, কাছাড়, ত্ৰিপুৰা, বাংলাদেশ ইত্যাদি বিভিন্ন ফামে গিয়া থাইলাগা।
বাংলাদেশে থাইলাগা উতাৰ আধকাংশই মৌলবীবাজাৰ কমলগঞ্জ এলাকাত থাইলাগা উতাৰ
এওৰে ঢাকা, ময়মনসিংহ, শ্ৰীহট্ট ইত্যাদি ফামেউ আছিল।

(৩) বণজিৎ সিংহ : বাংলাদেশ

বাংলাদেশৰ বহুৎ ছিলেট জেলাত অধিকাংশ বিষ্ণুপ্ৰিয়া বসবাস কৰিয়া আছি।
এল কমংখ্যা প্ৰায় ৫০ হাজাৰ উতাৰ প্ৰায় শতকৰা ৭৫ ভাগ আছিলতা মৌলবী বাজাৰ জেলাৰ
কমলগঞ্জ উপজিলাত। বিষ্ণুপ্ৰিয়া বসবাস কৰিয়া আছি অন্যান্য ফাম অ'ইলতাই— হবিগঞ্জ
জিলাৰ চুনাৰঘাট উপজিলা, সুনামগঞ্জ জিলাৰ কোম্পানীগঞ্জ উপজিলা, ছিলেট সদৰ জিলাৰ
পাকগাঁৱ মাছিমপুৰ, মৌলবীবাজাৰৰ কুলাউড়া উপজিলা ইত্যাদি স্থান

(৪) চন্দ্ৰ মোহন ৰাজকুমাৰ : ৰাজনগৰ (১৯৯৭ ইং)

মণিপুৰেত্ত আয়া কাছাড় ত্ৰিপুৰাত থাইলা বিষ্ণুপ্ৰিয়া উতাৰ গজে লুসেই বাৰো কুকিয়ে
থানক অত্যাচাৰ কৰলা। তানু ঘন ঘন আক্ৰমণ কৰিয়া অনেক বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰে মাবলা ;
অনেকগোৱে ভালকৰিয়া খেদেদিলা

বাজবিছড়া বাৰো কাটাৰাঙিত আছিল বিষ্ণুপ্ৰিয়া উতাৰ গজে আক্ৰমণ কৰিয়া লুসেয়ে
অনেক বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰে মূৰ তুপ কৰিয়া মাবলা। উবাকাত কাটাৰাঙি নাঙ এহান অ'ইলতা।

অনেকগো বিষ্ণুপ্ৰিয়া গোৱালপাড়াতে গিয়া ক্ৰমে নিশিচি অ'ইলা।

(৫) মণীন্দ্র সিংহ : ৰাজনগৰ

ক) গম্ভীৰ সিংহ হাইলাকান্দিৰ সরসপুৰে পলায়ন কৰিয়া আহেছিল ; তাৰ লগে
পালপায়া মাল আহেছিল। এৰ পিছে মণিপুৰে ঔৱাৰ ভাগনে লোকটাকৰ পশ্চিমে লাংতেইগো
লোকটাকৰ ২২০ পৰিবাৰ মাবলা। উতাৰ ভিতৰে গিবকধৰ আকখুলাগো বাৰো তাৰ মালক
আহা অ'ইলা।

লোকটাকৰ লকেইৰ তাম্ৰধ্বজে সেলপুং বাৰেইলো আৰো নিংথৌখোঙে হাবি পুলইল'হ
পাৰাৰ মা মাল, “সাতগো হবা মইম বাজিয়া নই, বাৰো মোৰে বাজাংগো কৰিয়া দলেই
লোকটাকৰ ২২০ পৰিবাৰ মাবলা। উতাৰ ভিতৰে গিবকধৰ আকখুলাগো বাৰো তাৰ মালক
আহা অ'ইলা।

পথে লুসেইয়ে থেত্‌কৰলা। ঔ লুসেইৰ ৰাজ পৰিবারৰ লগে তাশ্ৰমজৰ পৰিচয় আছে। উপেই মইষ আগে দিয়া তানু উতাৰাঙতো ছাড়া পেয়া আগুৱেইলা, এসাদে কৰে সাতগো পুঞ্জিত সাতগো মইষ উপহাৰ দিয়া তানু আগুৱেয়া জিৰিবামৰ পথেদে কাছাড়েদে হমেইলা।

মণিপুৰেও জিৰিবাম অ'য়া আহেছি বিষ্ণুপ্রিয়া উতা শতকৰা ৭৫ ভাগ। ঔ বিষ্ণুপ্রিয়া উতা আগবতলা পেয়া গেছিগা।

অনেকগো বিষ্ণুপ্রিয়া কোহিমা অ'য়া যোড়হাট, শিবসাগৰ, দবঙ্গ, গৌহাটী পেয়া গেছিগা।

টিটাবৰ কাদাত গাঙ আহ ন বিষ্ণুপ্রিয়া আছিল। তানু এবাকা অসমীয়া অ'লছি
বাজনগৰে বসতি স্থাপন কৰেছিতা ১৮৩১ খৃষ্টাব্দত।

(৬) নিশিকান্ত সিংহৰ (পয়লাপুল) সংগ্ৰহ, ১৯৯৭ ইং

অভিৰাম বাবো বলভদ্র বুলিয়া মণিপুৰে ৰাজকুমাৰ দুগো আছিল। তানুৰ বনক আগে আছিলি; উগোৰ নাঙ তানুমতী।

অভিৰাম জেঠাগো। তা 'সংহাসনে বহানিৰ পিছে যুলা বেয়ক বলভদ্রই বাংলাদেশৰ মুসলমান ৰাজ্যৰ লগে যুক্ত অ'য়া মণিপুৰ আক্ৰমণৰ চক্ৰান্ত কৰলো। চুক্তি আছিলতাই, যুদ্ধত জয় কৰলে বলভদ্রই বনক তানুমতীৰে মুসলমান ৰাজ্য উগোৱাঙ দেনা। বলভদ্রই মুসলমান ৰাজ্যৰ সঙ্গ যুক্ত অ'য়া আক্ৰমণ কৰলো উবাকা অভিৰামে হাবিতা হাবপেয়া তানুমতীৰে আত্মগোপন কৰানিৰ পবামৰ্শ দিলো। যুদ্ধত অভিৰাম হাবিয়া পলায়ন কৰলো। তানুমতী বাবো সঙ্গী সাথী দল আহানলো পশ্চিমেদে গেলিগা এবং আগবতলাৰ উত্তৰ পশ্চিমে অঞ্চল আগেত গিয়া বসতি কৰলোগা। তানুমতীৰ নাঙৰ লগে যোগ থয়া ফায় উহানোৰ নাঙ থইলাতা তানুগাছ। এ ঘটনা এহান ঘটেছিলতা ব্ৰহ্মৰাজাই মণিপুৰ আক্ৰমণৰ আগে অৰ্থাৎ ঊনবিংশ শতকৰ প্ৰথম দশকে অথবা অষ্টাদশ শতকৰ শেষভাগে।

(৭) মুক্তাসিঙ : ৰাঙাপানি (৬.১১.৬৬)

১। আমি মণিপুৰেও ঔৱাৰ বাগনে আহেছিতা। আমাৰ আপাবপা উতা মণিপুৰেও আয়া পইলা খঙলে থাইলা ; খঙলেও খাদালা মাদালাত আহিলা ; উপেইত্ত ৰাঙামাটীত গেলগা ; ৰাঙামাটীত এবে ৰাঙাপানিত আহেছিতা। পইলা এপেই আহেছি উতাৰ মাজে জীবানন্দ বুলিয়া আগে আছিল ; তাৰ পুতক গুণমনি আনুমানিক ৭৫ বছৰ বয়সে মৰিল উবাকা মোৰ বয়স ১০ বছৰৰ চুৱা আছিল। মোৰ বয়স এবাকা ৭৫। মোৰ বপাক উগো বীজগাওত জন্ম অ'ছে ; তাৰ বাপক উগো মণিপুৰেও আহেছেগো মোৰ বাপক ২৫ বছৰ আগে ৮৫ বছৰ বয়সে মৰিল ; তাৰ ৫-৬ বছৰ বয়সে বপাক উগো মৰেছেগো।

১. বিষ্ণুপ্রিয়া এতা মণিপুরেত্ত আহিত্তে মণিপুরব কাদাত কালছা বুলিয়া ঘাট আহানব
দলিছা : উহানাত্ত তানুবে কালিছা বুলতাৰা। উপেই তান বাজাব নিঙাল আগো
নাইলা।

২. মণিপুরেত্ত আহিত্তে পথে বন মইষ খললো বর্ধিয়া যাছি। অনেকগোই পথে শৌ
আহেছিল। উতা বাবো কুনোতাই পেয়া আনেনদেছি

(১৮) সোনা সিংহ, সিঙ্গারী, ১৯৯৭ ইং

১. মণিপুরেত্ত আহিলা উতাব অনেকগো ত্রাপুরাত গেলাগা। কাছাড়ে থাইলা উতাব ভিতবে
কৈবেত্তখল্লকপা বারো বাজালকেয়ে মিয়াম মণিপুরে শান্তি আহানিব পিছে অনেকে
নাইলা, কিন্তু কাছাড়ে হবা হবা ফায় পানাই দেশে না ফিরিয়া এপেই বসবাস
ইলা।

২. বিষ্ণুপ্রিয়া দল আহান কাবু ভেলিত আছি ; তবে তানু আমার ভাষা না টটবতাৰা।
৩. বিষ্ণুপ্রিয়া লুসেইত হমেয়া লুসেই অ'লইলা।

৪. ১৩ খৃষ্টাব্দত ব্রহ্মবাজার আক্রমণে রাজা জয় সিংহ (ভাগ্যচন্দ্র) কাছাড়ে পলায়ন
কৰ্ত্তা হৈলা উবাকা তাব লগে অনেক বিষ্ণুপ্রিয়া আহেছিল।

৫. ১৮৩৪ খৃষ্টাব্দত গম্ভীর সিঙের আমলে উদ্রাব বাগনে আরতাউ অনেকগো বিষ্ণুপ্রিয়া
কাছাড়ে আহেছিল।

(১৯) কলকলিয়া : কলকলিয়া (১.১১.৬৬)

১. বিষ্ণুপ্রিয়া এতা মণিপুরেত্ত আয়া জিবানিয়াত জিবেয়া বুড়গঙ্গাব পারগো ধবে ধবে
পবে পড়লাহা উপেই লাবং (আরগাজা) আকজাবব গজে কায়া চাৰিখবাবাদে
ন সমতল আউব আগো দেখলা। উগোর গাছগাছবা উতাত জি লাগাদিয়া উপেই
কাবয়া থাইলা। ওফায় উহান তাখেন (গোপীনগব - কলকলিয়া)। পইলা আহেছি
উতাই কলাছি কাথলিয়া বট উজাব এবাকাউ আছে বুজনে উজাবরে তুলসীজাবব
কলা বারো কুনোগোহে উজাবিত কানা নাদলা

২. মণিপুরব টোপুল গাঙেত্ত আকতা আহেছি উতাবে এবাকাউ টোপুল বুলিয়া
খজমানত্ত আহেছি উতাবে খইচুপাল বুলিয়া গালেইতাৰা তানুব গাল মিয়াম
পালা।

(২০) সেজমালা দেবী : কলকলিয়া (১.১১.৬৬)

১. মণিপুরব ওবাব বাগনে আয়া বিষ্ণুপ্রিয়াই পইলা জিবানিয়াত (জিবানিয়া) ধববাড়ী
পালা। উপেইতো পুবানা গাঙে (বর্তমানে ছড়াপাব বা গোপীনগবে আয়া থাইলাহা।

কতোগো বাঙাপানিত গোছিগা। পইলা কৰেছি লাম উতাৰ মাজে আহানৰে বাজিৰ কোণগো বুলতাবা।

(১১) লালবাবু সিংহ : কমলপুৰ (অক্টোবৰ, ৬৬ ইং)

১। প্ৰথম ব্ৰহ্মযুদ্ধত মাদই গাঙ এতা আগে দাবদিয়া আয়া ছিলট পেয়া গেলাগা। পিছেকাৰ ব্ৰহ্মযুদ্ধত বাজাৰ গাঙৰ মানু আয়া ঢাকা লালয়া বঙপুৰ পেয়া গেলাগা।

২। মণিপুৰেত্ত বিশ্বপ্রিয়া আহেছিতা প্ৰায় আড়াইশ বছৰ আগে ; কমলপুৰে আহেছিতা প্ৰায় দেড়শ বছৰ আগে

(১২) পণ্ডিত মোহন সিংহ, কলকলিয়া (১.১১.৬৬)

ঔৱাৰ বাগনে বিশ্বপ্রিয়া আয়া পইলা জিবানিখলাত থায়া পিছে ছড়াপারে আয়া থাইলা। উতাৰ পিছে আবাক আকতা চক্ৰীপুৰ বাবো বালিগাঁওত আহিলা শিংলা, প্ৰতাপগড় বাবো কাছাড়ৰ মানু উতা এবোদেত্ত গোছিগাত। মোৰ বাপক গুণমণিৰ বাপক রতন সিং উগো এপেই জৰম অ'ছেগো ; তাৰ বাপক উগো মণিপুৰেত্ত আহেছেগো।

মাদই গাঙৰ মানু এতা পিছে আহেছিতা। এ মাদই গাঙ এতা মিয়াম সাউকাৰিয়াতা ; খাঙকৰতে খঙিকৰতে নুৰাবিয়া তানু পিছে আহেছিতা - মণিপুৰৰ লোৱাইত্ত।

বসুধা কপিয়া সমাধিব এ বাক্যবংশ এ তা সম্মুখকি সমাধিব বিজ্ঞ বাবো বসুধা মানুবা গুণে
 ১. ১. ১. সংগহ করেছু, উতা হাবি কি যথাযথ করে ছালিয়া ধরেদিলা ; এ তাই এ বিময়ে
 ১. ১. ১. ধারণা আহান নেনা সম্ভব অ'ইতই।

বি.ম. রাজবংশ সম্বন্ধে জনমত

(১) সোনা সিংহ : সিঙ্গারী (১৯৯৬ ইং)

ভাগ্যচন্দ্র মহাবাজই আকস্মিকম শত্রুৰ (তাৰ অ গ্ৰীষ্ম সেনজুংবাব) ভয়ে আত্মক্ৰীড়া অ'ছিল উৰাকা নিংখৌখোঙৰ পুখ্ৰাম্বা নাঙৰ বন্ধু আগেই গোপনে তাৰে নিঃসৃত তাৰ কাদাৰ অতন্ত গম্ভীৰ পবিত্ৰ আত্মনাও খাছিলে ন। ঐ ঘৰ উগোল নিঃসৃতল ম'লে উ ভাগ্যচন্দ্রৰ সেবা শুশ্ৰূষা কৰলো ; উগোল লগে ভাগ্যচন্দ্রৰ প্ৰণয় সম্পৰ্ক ঘটানিয়ে নিঃসৃতল উগো গৰ্ভবতী অইল। এবনে ভাগ্যচন্দ্র মহাবাজ গোপনে কামকপে গেলন এবং কামকপৰ বাজাৰ সহায়তায় পিছেদে তা মণিপুৰ বাজাৰ পুনৰুদ্ধাৰ কৰলো ই চাবসবে নিংখৌখোঙৰ নিঃসৃতল উগোবাঙ মুনিলৌ আগে জবম অ'ইল। ভাগ্যচন্দ্র মণিপুৰে আহানিব পিছে পুখ্ৰাম্বাই তাবাঙ গয়া শৌ উগোল জন্মবন্ত দিলোনা ভাগ্যচন্দ্রই শৌ উগোবে তাৰ শৌগো বুলিয়া স্বীকান কৰিয়া তাৰে ঐ অঞ্চল উগোল বাজাগো বুলিয়া ঘোষণা কৰলো। উগোই কালবাজা বা কীৰ্ত্তনজ। তা ভাগ্যচন্দ্রৰ পুতাক অ'ইলেউ মৌদগলা গোত্রৰ পুখ্ৰাম্বাই তাৰে পোষ্যপুত্ৰগো কৰে ল'ছিল বুলিয়া তাৰ গোত্ৰগৌ মৌদগলা বুলিয়া গুতন কৰানি অইল। এপুৰ ব বাজাই মণিপুৰৰ রাজকন্যা আগে বিয়া কৰেছিল। ঐ রাজকন্যা উগোল লগে অনেক মানু গেলিলাগা ; উতা ভানুগাত পড়ল।

কাছাডৰ বাজা কৃষ্ণচন্দ্র মৰ্যাদিব পিছে তাৰ খুলা বেয়ক গোবিন্দ চন্দ্রই কৃষ্ণচন্দ্রৰ বাণী ইন্দু প্ৰভাবে গ্ৰহণ কৰানিব চেষ্টা কৰলো। ইন্দুপ্ৰভা মণিপুৰৰ ব জকন্যাগো। গোবিন্দচন্দ্রই ইন্দুপ্ৰভাব প্ৰাণ আকৃষ্ট অ'নাৰ খবৰ উহান পেয়া মণিপুৰৰ মৰ্যাদিতে আয়া গোবিন্দচন্দ্রৰে হতা কৰলো উতাব পিছে কাছাড দখল কৰিয়া মাবাজং সবসপুৰে থাইল, বাবো চৌবাজং বদবপুৰে থাইল

মহাবাজ মাবাজং বাবো চৌবাজং মণিপুৰে ও পল হন কাৰিয়া কাছাড প ইলাহা সময় উহানাও লেম্পা কৃষ্ণচন্দ্র গিবকে তানুব মিয়াম আদব যত্ন কৰলো উই নেমাবাজং মহাবাজে তাৰে সবসপুৰ ছাতাচুড় অঞ্চলে বাজাগো কৰে প ল কৰোদলো।

আগে কাছাড এগো মণিপুৰৰ আধিকাৰে আছিল। গম্ভীৰ সিঙৰ বেয়ক মৰ্যাদিতৰ অধিকাৰে আছিল তা হাইলাকান্দ পুতাপগড় অঞ্চল, বাবো চৌবাজিতৰ অধিকাৰে আছিল তা শিলচৰ বদবপুৰ অঞ্চল।

(২) নন্দকিশোর মুখার্জি : চেংকুড়ি

ব্ৰহ্মাৰ অক্ৰিয়ণৰ সময়ত কালবাজা দেশ বেলেয়া গেলিলাগা। ঐ সময়ত কৃষ্ণচন্দ্র বুলিয়া তাৰ বংশৰ আগেই বাজাহান চালেইলে। ইংবেজ আমলে ব্ৰহ্মযুদ্ধ লময়া দেশহান শান্ত অ'ইল আবো কালবাজা দেশে ফিৰিল। উৰাকা দেশহান দ্বিভাগ কৰিয়া কালবাজা (পুন্না বাজা) বাবো কৃষ্ণচন্দ্রই দ্বিযোহান বাজা শাসন কৰল। এ কৃষ্ণচন্দ্র বাজা এগো

(৭) বিনোদ বিহারী বাজকুমার : কাটাখাল (৩১/১০/৭৪ ইং)

বঙ্গদেশে মণিপুর অক্রমণ করলো টোকা। বম্ফু প্রথা বাক কুলধ্বজ প্রতাপগড়ে (১) হাইলগা টোকা খুমেলর। সংহাসনহান খালি হাইলগা আবে মেইতেই বাজা চুড়াচানে কুলধ্বজ বংশর সেনাচাউবা বুলিয়া অ গোবে ওঁ সিংহাসনে বহাদিলো। ইগোই নুরাব জা (২) বম্ফু প্রথা লমইল আবে কুলধ্বজ বা বো দেশে ফিঁবয়া বাজক কবলো। তাব (৩) চুসেনাই বিম্ফু প্রথা বো বাজগো। কার্তিকধ্বজ ছয়গো জিপ্ত : বম্ফু, কালমাধব, (৪) দাক (বাজা), বংবতল (সেনাপতি), সঙ্গইতাব (সুবেদার), বাবে তলেলতম্ব (৫) বম্ফু বম্ফু নিম্পুত্রক, কালমাধব দুগো জিপ্ত। নিংখৌবা বাবে প্রজমণি, (৬) বম্ফু চারিগো জিপ্ত : বংবতল নিম্পুত্রক (১), সঙ্গইতাব সুবেদার চারগো (২), তলেলতম্ব ছয়গো জিপ্ত। কার্তিকধ্বজ, কোমলধ্বজ ইত্যাদি (৩)। কার্তিকধ্বজ জিপ্ত। গুণধ্বজ বাবে কুলধ্বজ সঙ্গইতাব সুবেদার বংশ পার্থাল্যাত আছে ; (৪) বম্ফু বংশ কাটাখালে এবং কুলধ্বজ বংশ সিংহবীত আছে। এতাব মাজে বাজা (৫) বম্ফু ও আভিনমজ বাবে কুলধ্বজ। গতকে কালবাজা বংশ বাজা পুরোহিতানা (৬) বম্ফু কার্তিকধ্বজ (কালবাজা) > আভিনমজ > কুলধ্বজ > মাজেসেন। প্রকারান্তরে (৭) বম্ফু বাজা পুরোহিতানা অ'ইলগাই কুমারদাস বা পুষ্কিবা > কার্তিকধ্বজ > আভিনমজ (৮) বম্ফু নিংখৌ) > পালক > চাউবা খোংজাই > কুলধ্বজ > মাজেসেন।

(৮) চন্দ্রমোহন রাজকুমার : রাজনগর (১৯৯৭ ইং)

বম্ফুপুর বদরপুর বিধবা গুণ কেশবী গর্ভে মহাবাজ ভাগ্যচন্দ্র ঔরসে কালবাজার জন্ম অ'ছেতা।

গম্ভীর সিংহ আমলে কাছাড়, হাইলাকান্দ পেয়া মণিপুর রাজার অধানে অ'ছিল। (১) বম্ফু অঞ্চল অ'ছিলতা মার্জাওতব অধানে, বদরপুর অঞ্চল অ'ছিলতা চৌবজিতব অধানে, (২) মাজাওতব অঞ্চল অ'ছিলতা গম্ভীরসিংহ অধানে।

কাছাড়ী বাজা কুমারচন্দ্র গুহিণী অ'ছিলো চাইন্দুপ্রভা, বাবে খুলা বেয়ক অ'ছিলতা গোবিন্দ (১) মণিপুর পিছে কাছাড়ী বাজাই বদরপুর হৌপার বাজাটিল্লোত দুর্গ কাবয়া অ'ছিল।

বম্ফুপুরে মার্জাওতব অঞ্চল পুত্রক কুলধ্বজনে মেয়াঙ লেইপাকব বাজাগো (১) অ'ছিলতা বম্ফু অঞ্চল পিছেদে প্রতাপগড় বাজার চাওত হাইলগা। ইগোই (২) বম্ফু মণিপুর অ'ছে। পিছেদে বম্ফু বংশবলী শিংল, স্মরণগব, কৈলাসগব, (৩) বাজাওতব রাজনগরে হাইলাগা।

(৫) মণীন্দ্র সিংহ : রাজনগৰ

তাম্ৰধ্বজৰ লগে বিশ্বপিয়া দল আহান কাছাঙে আহানিব পৰে গম্ভীৰ সিঙে তাম্ৰধ্বজৰ ডাকলো। তাৰ বৈবাহিক দোহা গম্ভীৰ সিঙে তাৰে বাজাগো পালকবানিব পুস্তাৰ দিলো। কিন্তু তাম্ৰধ্বজই বাজা পালক নহ'লেনেইলো, গম্ভীৰ সিঙে বাবে বাবে মা তলো। মানে তাম্ৰধ্বজই তাৰ জেঠা বেয়কৰ পুতোক কুশধ্বজৰে রাজা পাল কবানিবকা অনুবোধ কৰিলে। কুশধ্বজ মণিপুৰে থাকিতে বিনত কৰেছিল, কিন্তু তাৰ গৃহীণী তিনো গো শৌ থায়া পললোককে গোচলাগা। ঐ শৌ তিনো গো অ'ইলাতাই চমেইগৰি, আতলাগৰি বাৰো সৌগাব।

কুশধ্বজৰ আভিষেকৰ আগে গম্ভীৰ সিঙে ব্যাপবন্দন ইমাসেনাৰ (যাইমাসেনাৰ নাপকৰ পিয়নক) লগে তাৰে বিয়া দিলো। উত্তৰে পিছে গম্ভীৰ সিঙে গুৰু বাজাগো পাল মিশ, মাদই গাঙৰ তলেশ্বৰ শৰ্মা (পৰ্মনগৰ) বাৰো নিমাই চানচাকুৰ এতিনো গো ব্রাহ্মণলো পাদাবকান্দি বাজাবৰ উত্তৰ দিকে দুই বিঘা জমিৰ গড়ে তাৰে আভিষেক কৰিলো।

নিমাইচান চাকুৰৰে সৰ্বানন্দৰ প্ৰপৌত্র বুলিয়া পাৰিচয় পেয়া গম্ভীৰ সিঙে তাৰে কুলপুৰোহিতৰ বংশগো বুলিয় তাৰ বাঙেদে দক্ষিণ ফালুত বহুইলো; পশ্চিমে বাজাগোপ ল (মাধবেন্দ্ৰ পুৰীৰ ফালে) বাবে। তলেশ্বৰৰে বাজাব গাঙে পাশ্চমৰ ফালুত, মাদই গাঙে দক্ষিণ ফালুত। নিমাইচান মাদইগাঙে পাশ্চম ফালুত, বাজাব গাঙে দক্ষিণ ফালুত। এ সময়ে ঐ দক্ষিণ ফালুত ঘাগৰাৰ পুৰোহিতৰ স্থানহান দিলাত।

কালারাজা এগো ভাগ্যচন্দ্রৰ পুতোক বুলিয়া গম্ভীৰ সিঙে তাৰে নিংখৌখোঙে বাজা পাল কৰিলো।

(৬) বাবু সিংহ : সিঙ্গারী

১। কালারাজাৰ তনু বেইবানিব ম জে জেঠা উগে বৈষ্ণবগো অ'ইল, যেইমাপা উগো বাজাগো অ'ইল। পৰে থুলা উগেই কাকৰ লগে তম্মা তানুবেলো বাজাজয় কৰিলো। উগো নুবাবাজা বা আনৌবা; জেঠা উগো পুখামবাম বা পুবালা বাজা।

(৭) চূড়া সিং, কচুধৰম (অক্টোবৰ, ১৯৬৭ ইং)

১। বাজাব জিপুতৰ গুপ্তি চাৰিতান আছ (ক) পুনাবাজা, পুখামবাম বা আৰবাম, (খ) নুৰা বাজা, লাইশাম বা আনৌবাম, (গ) লেম্পা বাজা বাৰো (ঘ) কৈবেঙখুলাকপ।

২। লেম্পা বাজা - মণিপুৰ বাজাব তা কুশধ্বজ বুলিয়া কেইকঙপা আগো আছিল। ঐবাব বাগনে মণিপুৰৰ বাজপানিবাবৰ চৌবজিৎ, মৰাজৎ বাৰো গম্ভীৰ সিঙে এ তা মণিপুৰ বেলেয়া কাছাঙে আয়া কাছাঙি ব'জা গোবিন্দচন্দ্রৰ আশ্ৰয়ে থাইলাহা গোবিন্দচন্দ্র বাজাই গম্ভীৰ সিঙৰ বনকৰে বিয়া কৰেছিল। চৌবজিৎ গাছিয়ে গোবিন্দচন্দ্রবাঙ তানুৰ ফাম আকেইহান চেইলা আৰো গোবিন্দচন্দ্রই গম্ভীৰসিঙৰে বিক্রমপুৰে, মৰাজৎৰে হাইলাকান্দিৰ বাৰো

১. ১৮৮৬ চনত বোম্বেৰে বাঙালী কৰ্মানৱক দিলে। গুৱাহাটীতলাইনৈঙা ফাঁকিয়া গেলাগা 'পঢ়ে
 ১৮৮৬ চনত গেলাগা : মাৰ্জিৎ বাবো গম্ভীৰ সিং মণিপুৰে ফাঁকিয়া গেলাগা। ব'জ
 ১৮৮৬ চনত পঢ়ে ইংৰেজ সবকাৰে ১৮৮৬ চনত ব'জ ব'পৰামৰ্শক্ৰমে ১৮৮৬ চনত কুশধ্বজ
 ১৮৮৬ চনত। ঐ সময়ত কুশধ্বজে ইংৰেজ সবকাৰৰাজ বাবো হাল জাম চাইদে
 ১৮৮৬ চনত পাৰাবৰ্ণিত বাবো হাল জাম দিয়া তাৰে ৰাজপদে অভিষিক্ত কৰানি অ'ইল
 ১৮৮৬ চনত ব'জ ব'পৰামৰ্শক্ৰমে ১৮৮৬ চনত কুশধ্বজৰ নামে 'গাৰ' ইকবলাগা।

২. আমৰ মানুহে মণিপুৰে ৰাজা পাল নাছিল। আমৰ মানুহ একমাত্র ৰাজাগে
 ১৮৮৬ চনত ক'ল ৰাজ এগো ভাগ্যচন্দ্ৰৰ মাকপদে। কলাৰাজৰিত শৌ নোই

৩. মণিপুৰ ৰাজাবতা মেইমু চাঙখলপা বুলিয়া শেকাপলধাৰী আগে আছিল
 ১৮৮৬ চনত পঢ়ে তাৰে ৰাজাগে বুলিয়া স্বাকৰ কৰানি অ'ইল। কুশধ্বজৰ তিনি বেটীৰ
 ১৮৮৬ চনত, নীলধ্বজ বাবো ইবেন্দু। ইবেন্দুৰ বংশ আছিল নবাসংপুৰে, বাবো কুশধ্বজৰ
 ১৮৮৬ চনত পুতাপগড়ে ৰাজনগৰৰ ৰাজপৰিবার উতা কাৰো মতে নীলধ্বজৰ বংশ, কাৰো
 মতে কুশধ্বজৰ বংশ।

৪। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ব্ৰাহ্মণ পৰিবার বাৰো গদিপ্ৰথা

(ক) হাজ্জাবাম পৰিবার : বামাউৎ সম্প্ৰদায়ৰ পৰম বৈষ্ণৱ সন্তদাস বাবাজী বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰে ভাবতবৰ্ষৰ অনেক অঞ্চল পৰিক্ৰমণ কৰিয়া বঙ্গদেশৰ বাঢ় অঞ্চলে দ্ৰাৱিল : উপেই কনৌজাগত কুলীন ভবদ্বাজ গৌড়ীয় ব্ৰাহ্মণ শ্ৰী গোবিন্দদেৱ ঠাকুৰৰ লগে ভাব বন্ধু হুইল। উত্তৰ পিছে তা মণিপুৰে যিহেতু তাৰ বন্ধুপুত্ৰ সৰ্বানন্দ মুখোপাধ্যায়ৰে ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ সহায়কগো কৰে নিয়া গেলগা। মণিপুৰে সন্তদাস বাবাজীৰ নিষ্ঠা বাৰো জ্ঞানগৰ্ভ ধৰ্মালোচনাত সম্বলিত অয়া মণিপুৰাধিপতি গৰীব নোৱাজে অনেক প্ৰজাৰ লগে তাৰাঙতো বৈষ্ণৱ ধৰ্মত দীক্ষা নিলোগা। তানুৰে দীক্ষা দেনাৰ সময়ত সৰ্বানন্দ মুখোপাধ্যায়ে 'তন্তু ধাৰ' কপে কাম কৰেছিল। নুৱা ধৰ্মত দীক্ষাৰ সময়ত মণিপুৰবাসী প্ৰজাই তানুৰ প্ৰথা অনুযায়ী নুৱা পুখুৰি আগোত হিনেয়া দীক্ষা লইলা। এ প্ৰথা এহানবে 'নোংত্ৰাং লুপ্পা' বুলতাৰা। বিষ্ণুপ্ৰিয়াই আগন্তুই বৈষ্ণৱ ধৰ্ম লিছ বুলিয়া এ দীক্ষা লয়া নাকবলা এবং 'নোংত্ৰাং লুপ্পা' প্ৰথাউ পালন নাকবলা। উবাকাও তানু মেইতেইবাঙ ইনাৰ্পিতপৰা অ'য়া বিষ্ণুপুৰ অঞ্চলে তন্তুৰ অ'য়া থানা অ'কৰলা।

সৰ্বানন্দ ঠাকুৰ শাস্ত্ৰজ্ঞ বাৰো ব্ৰাহ্মণশ্ৰেষ্ঠ বুলিয়া গৰীব নোৱাজে তাৰে প্ৰধান পণ্ডিতকপে গ্ৰহণ কৰিলে এবং তাৰে 'বৰ্মন তন্তুৰ' উপাধি দিলে। গৰীব নোৱাজৰ মৃত্যুৰ পিছে তাৰ পুত্ৰক শামসাইৰ ৰাজত্বকালে সৰ্বানন্দ ঠাকুৰৰ পুত্ৰক মণিচন্দ্ৰ ঠাকুৰে ৰাজ পণ্ডিতগো অ'ইল। শামসাইৰ পিছে তাৰ পুত্ৰক ভাগাচন্দ্ৰৰ ৰাজত্বকালে মণিচন্দ্ৰ ঠাকুৰৰ পুত্ৰক নিমাইচাঁদ ঠাকুৰে সভাপণ্ডিতৰ পদ পেটিলে।

ভাগাচন্দ্ৰ মহাৰাজৰ ৰাজত্বকালে শ্ৰীচৈতন্য মহাপুৰুষ তন্তু শ্ৰীলনবোত্তম ঠাকুৰৰ শিষ্য গঙ্গানাৰায়ণ চক্ৰবৰ্ত্তীয়ে মণিপুৰে গিয়া গে ডীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিলে। উবাকা মহাৰাজ ভাগাচন্দ্ৰই মেইতেই সমাজ সহ এ নুৱা ধৰ্মত দীক্ষা লইলে।

এবেদে বিষ্ণুপ্ৰিয়া এতা মেইতেই সমাজৰ আলোদা অ'য়া থানাই মহাৰাজ ভাগাচন্দ্ৰ মিয়াম দুঃখিত অ'য়া বিষ্ণুপ্ৰিয়া এতাবে নুৱা ধৰ্মত দীক্ষা নিয়া মেইতেইব লগে সমাজভুক্ত অ'নাবকা আবেদন জনাইলো। ৰাজ্যৰ আবেদনে বিষ্ণুপ্ৰিয়াই দীক্ষা নিলোগা, কিন্তু গৰীব নোৱাজৰ সময়ত তানু পণ্ডিত আছ বুলিয়া কুনো বন্ধণে তানুৰে যজ্ঞানি নাকবলা। উবাকা ৰাজ্যৰ অনুৰোধে নিমাইচাঁদ ঠাকুৰে তানু 'যজ্ঞেয়া তানুৰ পৌৰোহিত্য লইলো।

এ সময়ত বঙ্গদেশৰ আক্ৰমণে মণিপুৰৰ অনেক মেইতেই বাৰো বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰ বেলেয়া কাছাড, শ্ৰীহট্ট বাৰো ত্ৰিপুৰাত আশ্ৰয় লইলাগা। উবাকা মহাৰাজৰ অনুমতিলে নিমাইচাঁদ ঠাকুৰে তাৰ চাৰিগো জিপুতৰ লগে গিয়া কাছাড, ত্ৰিপুৰা বাৰো শ্ৰীহট্টৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া

পৌৰোহিত্যৰ দায়িত্ব নিয়া ঘাগড়াপাৰে আছিল লগে তৰ পুত্ৰক আগো থাইলো :
পুত্ৰক আগোৰে শীহটুৰ বালিগাওঁত পাঠ্যদািলে । তে সময়ত বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজল
শীচৰ কাম কৰলাতা নিমাইচাঁদ ঠাকুৰ বাবো তৰ বংশাবলীয়ে কোনো লাপ
সিদ্ধান্ত দিলাতাই তানু।

(খ) পুৰিতগো লকেই : নিমাইচাঁদ ঠাকুৰে মহাবাজ ভাগ্যচন্দ্ৰৰ আদেশে আসাম
মহাবাজৰ গৃহস্থ আত্মন আনানিৰ সমাজত পথে নাগাব আত্ম অনাগ শৌ পুৰিতগো
টাগ আসল আসামৰ তাৰ বন্ধু আগোৰ জিপুত ; তানুৰ নাথ আছিলতা দেৱাত্ম
আত্ম বাম নিমাইচাঁদ ঠাকুৰে তানুৰে কপাব বাণাময়ে ছুটেয়া মাণপুৰে নিয়া ব ভাব
পোয়াপু একপে গহন কবলো। কাছাৰে আত্মনৰ সময়ত তা শৌ দ্বিয়োগিলে
নয় দশ বছৰ পিছে শৌ উৰি ব আসল বাপক উগা তানুৰে বিছাবতে মাণপুৰ
কাছাৰে গাড়াপাৰে আছিল ; কিন্তু শৌ উৰিব কহাৰাৰ্তা ত অসম্ভৱ অ'খ তানুৰে
বেলৈহ' গেলগা। নিমাইচাঁদ ঠাকুৰেউ শৌ উৰিব বাবহাৰে অসম্ভৱ অ'খ তানুৰে
শিংল চঞ্চল পাঠ্য দিলো শিংল প্ৰতাপগড় বাবে বিপুল ত তানুৰ বংশ উ
তানুৰে 'পুৰিতগো লকেই' বুলতারা

(গ) চেংকুড়ি বাৰো নৱসিংপুৰৰ ব্ৰাহ্মণ পৰিবার : সৰ্বানন্দ ঠাকুৰৰ ছয়
তৰ 'তৰে প্ৰথম মণিচন্দ্ৰ ঠাকুৰ পুত্ৰক নিমাইচাঁদ ঠাকুৰ। সৰ্বানন্দ ঠাকুৰ
পুত্ৰক ব্ৰজবল্লভ বাবো তৃতীয় পুত্ৰক আত্মবামৰ বংশধৰ উতা নৱসিংপুৰ বাবে
চাকুড়ি ত ছ

সৰ্বানন্দ ঠাকুৰৰ তৃতীয় পুত্ৰক আত্মবাম ঠাকুৰৰ নাতিয়ক চেংকুড়ি ঠাকুৰৰ বংশধৰ
চেংকুড়ি ব্ৰাহ্মণ পৰিবার এ তা , বাবো সৰ্বানন্দ ঠাকুৰৰ দ্বিতীয় পুত্ৰক ব্ৰজবল্লভ
ঠাকুৰৰ কপলান ঠাকুৰৰ বংশধৰ আছ হাতি নৱসিংপুৰে ।

এতে দাঁতৰ বিদ্যালক্ষ্য বাবকৰ মতে চেংকুড়িৰ বৰ্তমান ব্ৰাহ্মণ পাৰবাৰ এই
চাকুড়ি বাবৰ বংশৰ শ্ৰীকৃষ্ণেশ্বৰ মুখ্য পাধ্যায়ৰ পলিত পুত্ৰ 'জিতৰাজ'
এ জিতৰাজ মুখ্যপাধ্যায় আছিলতাই বিষ্ণুপুৰৰ যুগ্মোপাধ্যায় কৃষ্ণচন্দ্ৰ
পুৰোহিত চেংকুড়ি মুখ্যপাধ্যায়ৰ পুত্ৰক

সৰ্বানন্দ নিমাইচাঁদ ঠাকুৰৰ বংশ উতা বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে ব্ৰাহ্মণগ্ৰেষ্ঠ বালি, স্বকৃতি
প সন্মানে প্ৰদৰ্শন প্ৰকপ সত্ৰমিতত ত পুৰোহিতকাৰি গাৰি 'কেইদ' বা
দ'ৰ বাত আছে । বাক অঞ্চল ঘাগড়াপাৰ ব্ৰাহ্মণ পৰিবার শেষ
চাকুড়ি এ গাৰিৰ দাবীদাৰ ।

৫। সৈৎনামী-ডোমর দলাদলি

সময় আতানা ৩।৭.২, সমাজে সৈৎনামী ডোম বুলিয়া প্রচণ্ড দলাদলি আতানার সৃষ্টি অ'ছিল। এ পর্যন্ত এসাদে দলাদলি ১।৭.২, সমাজে আর না দেহোছ। দ্বয়ো দলব ভিতবে আকতাবে 'সৈৎনামী' বুলল, আলাক আকতাবে 'ডোম' বুলল। দ্বয়ো দলেউ আকতাবে অকতইন ছকইলা; ছকইলে 'মাঙইল ও' বুলিয়া হিনেইলা; এখনাক, ছেযোগো ছকইলে পেখা হিনেইলা। আগে ব দল আগে ই না হমেইলা, দল আতানব ভাগে পর্যন্ত আলাক দল আতানে না ছকইলা। ইসালপা, ডাকুলা ইত্যাদি যে দ্বয়ো দলবত ততাল ততাল অ'হা অ'হনা উহান সম্বন্ধে আর মাতানবো দরকার নেই।

এ দলাদলি এহান কিসাদে উৎপন্ন অ'ছিল; কিসাদে এহানর মীমাংসা অ'ইল— এ সম্বন্ধে বুজন গিরিগিথানীর মত খানি ছনিক :

সৈৎনামী-ডোম সম্বন্ধে জনমত

(১) গোবিন্দবল্লভ মুখোপাধ্যায় (?) শ্রীধরপুর

১। ভিতবখোলর মানু এতা আগে মেঞ্জিবরীর উপেই অ'ছিলাতা। আকখুরম সৈৎনামী সাধু আগেই আয়া ও গাওর মানু কতোগোবে দীক্ষা দিলো। তা গৃহস্থ বৈষ্ণবগো বুলিয়া দীক্ষা দেনাব পিছে বুরল মাছলো উৎসব কবলা। ও বুরাল উগোব মূবগো অ'ছিল উগো বিয়ানে চেইতে গুরুব মূবগো অ'ছে। উপেইতো তানুবে জাত বেলল। আরো তানু দিবখোলে গিয়া থাইলাগা। মন্তেই একুবে তানুব ঘর শেঙকবলো। আরো এবিটে সমাজে ও বেললা ২০ ২৫ বছর পিছে রাজেশ্বর (বাবাউ) এইগাউ তানুবে দীক্ষা দিয়া তললো শিংলার এগো পণ্ডিতে ব বাই এইগাবে সমর্থন কবলা। মেইতেমেই সমর্থন জানেইলা, কিন্তু পুরতগোব (বাট ঠাকুরব) দলে নাকবলা। এতানাত সমাজে বিবো, দলাদলি আবন্ত অ'ইল। ও সময়ত মেহেবপুর ডোমর শ্রদ্ধ আতানাও বিশ্বপ্রিয়া কতোগো গেছিলগা। তানু ফিবিয়া আইতে “আমিহো ডোমর শ্রদ্ধ খেইলাও; তুমার ঘাগবাতে অকতা।” বুললা। আরো তানুবে ডোম বুলিয়া মাতলা; এতা ঘাগরারে নাকবলা উতা।

২। সৈৎনামী উতা সমাজেস্ত বর্জিত অ'ইলা পিছে অনেকগো বড়খলাত গির্ বর্মণ অ'ইলাগা, অনেকগো লক্ষ্মীপুবে গিয়া ধিয়ান অ'ইলাগা।

৩। দ্বয়ো দলবে তিলকবানিবকা প্রতাপগড়র মুণ্ডমালাত সভা বাইল। ও সভাত একবকম তিলানব সিদ্ধান্ত অ'ইল, পিছে মেহেবপুরে তিলইল।

১৭

(২) সোনা সিংহ : সিঙ্গারী (১৯৬৫ ইং)

১. বৰকলেই চাৰিটা ভাঙা পুঁক আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
২. বৰকলেই চাৰিটা ভাঙা পুঁক আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি

(৩) শনগুৰ সিংহ : নিত্যানন্দপুৰ (৯/৩/৬৬ ইং)

১. শনগুৰ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
২. শনগুৰ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
৩. শনগুৰ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
৪. শনগুৰ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি

(৪) অমৰ চান্দ সিংহ : নিত্যানন্দপুৰ (৯/৩/৬৬ ইং)

১. অমৰ চান্দ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
২. অমৰ চান্দ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি

(৫) কালচান্দ সিংহ : গান্ধীনগৰ (২২/২/৬৬ ইং)

১. কালচান্দ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
২. কালচান্দ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
৩. কালচান্দ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
৪. কালচান্দ সিংহ কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি

(৬) নালেশ্বৰ মুখাৰ্জি : মশাউলি (১৯/১০/৬৬ ইং)

১. নালেশ্বৰ মুখাৰ্জি কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
২. নালেশ্বৰ মুখাৰ্জি কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
৩. নালেশ্বৰ মুখাৰ্জি কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি
৪. নালেশ্বৰ মুখাৰ্জি কাদাৰামিয়াঙ (সম্ভৱতঃ আঠন্দু) যোৱা আঙোৰা উত্তৰে নতুন কালি

(৭) পুতুল দেবী : নূৰখা (১৯৬৬ ইং)

ভিতৰখোলৰ মুনি আগোই মুসলমানৰ ঘৰে ভাত খাছিল উগোই নিজৰে নিজৰে 'মাঙাইলু' বুলিয়া তঙাল তঙাল অয়া খাইল। এ মানু কতোগোৰে ভাত খোৱাছে, উবাকা মাছৰ মূৰ উগো গুৱৰ মূৰগো অ'ছে।

(৮) বাবু সিংহ : সিঙ্গাৰী (৫/৬/৬৬ ইং)

১। বিষ্ণুপ্রিয়া আগোই মিয়াঙবাঙতো ধৰ্ম লয়া বদৰপুৰৰ কাদাত আছিল পিছে তা ভিতৰ খোলে গেলগা ঘাঘৰাব বাবাই এইগাই (বাজেশ্বৰ মুখার্জিয়ে) উতাবে তুললো উতা সৈৎনামী

(৯) নীলমণি সিংহ : নৱসিংপুৰ (২/৬/৬৬ ইং)

১। মিয়াঙ আগোই ইন্দ্ৰজাললো পতাপগড়ৰ উবাবাব বিষ্ণুপ্রিয়া কতোগোৰে ধৰ্ম দীক্ষা দিয়া তানুৰে অখাদা (গোমাংস ?) খোঁৱাছিল। উতাবে সমাজে গ্ৰহণ নাকবলো, তানু ভিতৰখোলে গিয় খাইলাগা ঘাঘৰাব বাবাই এইগাই (বাজেশ্বৰ মুখার্জিয়ে) তানুৰে তুলানিৱকা উৎসব আহান কবলো।

(১০) মণীন্দ্র সিংহ : নিত্যানন্দপুৰ (১০/৩/৬৬ ইং)

১। পাখাবকান্দৰ কাদাব মেঞ্জিবাৰিত মুসলমান পাৰ আগোই বিষ্ণুপ্রিয়া কতোগোৰে ভেলকিলো বুলেয়া গোমাংস খোঁৱাছিল। উতাবে সমাজে শু বাহিষ্কাৰ কবলো আৰো তানু গিয়া ভিতৰখোলে খাইলাগা। তানু বা বো সমাজে হমানি মনেইলা আৰো ঘাঘৰাব বাবাই এইগাই তানুৰে তুললো।

(১১) গোসাই সিংহ : শ্ৰীধৰপুৰ (ডিছেম্বৰ, ১৯৯৪ ইং)

বদৰপুৰে আশ্রম আহান আছিল তা ; উহানৰ মত উহানৰে 'সইত্ত (সত্য) নাম' বুললো ঐ আশ্রম উহানৰ বাঙালী উতাবাঙতো বিষ্ণুপ্রিয়া কতোগোই দীক্ষা নোছলাগা, উতাবে সৈৎনামী বুললাতা বুলিয়া হুন্লাঙ।

আৱাক আকতাই মাতলা তা ; বিষ্ণুপ্রিয় ই আশ্রম উগোত্ত দীক্ষা নেভিগাতা নাগই। আশ্রম উহানাত প্রতি বছৰ সাত দিন ব্যাপী মহাকদ্যজ্ঞ অ'ব। সাত বছৰ এসাদে যজ্ঞ অ'ব সময়ত বিষ্ণুপ্রিয়া কতোগো উপেই গোছলাগা ; উতাবে 'সৈন্তনামী' বা 'সৈৎনামী' বুলতাবাতা

(১২) মণীন্দ্র সিংহ : ৰাজনগৰ (৩০.১২.৯৪ ইং)

• এইগাব কাম এইনব বিকল্প আপত্তি তুলনা : বিশেষ

কৰে ব্যাপিবন্দ, লোৱালপুৰ, শিংলা, প্ৰতাপগড় অঞ্চলৰ মানুহে এজনৰ প্ৰচণ্ড বিৰোধিতা কৰে।
কৰণা এবং ঘাঘৰাৰ পক্ষৰ মানু উত্তৰে 'সৈংনম' নাঙাদয় কৰে মন্ত' বন্দৰে ঘাঘৰা
কৰণা।

যেতিয়া ঘাঘৰাৰে সমৰ্থন নাকৰণা, উত্তৰ ভিতৰে সিংগাৰীৰ বামা এইগা (বাবাহালৰ
বাপক) বাৰো আৰাক কতোগোই নেমব শ্ৰদ্ধ আহনাত গিয়া চিড়া কলা খেইলাগা বুৰিয়া
ঘাঘৰাৰ পক্ষৰ উতাই তানুৰে 'ডোম' বুৰিয়া মাতলা।

(১৭) হুনাৰাপু সিংহ : নয়াগ্ৰাম

ভিতৰখোলৰ মানুহে মৰাট গিয়া তানুৰে জাতি কাকৰা নক হেইচা কৰণা উৰাকা
নিমাই সাকৰে (বাবাইৰ বাপক) তানুৰে তুলে বুৰাৰ উই বুৰিয়া মা তুলে এবং তানুৰে মণিপুৰে
যানাব পৰামৰ্শ দিলো

নিমাই সাকৰ মণিপুৰ পিছে তাৰ পুত্ৰক বাবাই এইগাই ভিতৰখোলৰ মানু এত বে
তুললোতা। উৰ কা বাবাই এতগাব বয়স ৩০ ৩২ খইতই

ঐ সময়ত চক্ৰপুৰৰ গোকুল দাস বুৰিয়া ডোম আগো মাৰল আৰো তাৰ পুত্ৰ ক
হাৰাধন দাসে বাৰাতাল এইগাৰ বাপক বামো এইগা বাৰো বাগাডৰৰ বতন সিঙৰে বাপকৰ
শ্ৰদ্ধত যানাবক অনুবোধ কৰলো। বামো এইগা, বতন সিং বাৰো তানুৰ লগে যেতা শ্ৰদ্ধ
উহনাত গেছিলগা, উত্তাৰে 'ডোম' বুৰলোতা।

(১৮) মণীন্দ্র সিংহ : ৰাজনগৰ

বাবাই এইগাই ভিতৰখোলৰ মানুহে জাতি তুলন্ত ব্যাপিবন্দ, শিংলা, প্ৰতাপগড়
বাবো লোৱাইপোৰাব মানুহে বিৰোধিতা কৰণা। বিক্ৰমপুৰ, যাদ্ৰাপুৰ, মেত্ৰেবপুৰ বাৰো
নৰাসংপুৰৰ মানুহ ভিতৰেই অধিক ঘাঘৰাৰ পক্ষ, অধিক বন্দে। ঘাঘৰাৰ পক্ষৰ উত্তাৰে
'সৈংনমি' বুৰলা, বাৰো বিৰোধি উত্তাৰে 'ডোম' বুৰলা।

চক্ৰপুৰৰ পিঠিত বাধনদা বুৰিয়া নুচেইপ ডোম আগো আছিল। তাৰ বাপকৰ
শ্ৰদ্ধৰ সময়ত ঘাঘৰাবিবোধ কতোগোই গিয়া চিড় কপক খাছিলগাত। উহনাত তানুৰে
'ডোম' নাঙ দিলোতা।

(১৯) শ্ৰীমতী হনামানু দেবী, কচুধৰম, ১৯৭৭ ইং

বাবাই এইগাই এ সৈংনমিলে তুললো হানৰ অনুমোদন লনাবকা আকৰুৰম
ঘাঘৰাপাৰে সমাজৰ পাণ্ডত, বামন বাৰো বুৰুণৰে বান্দাৰা আহনাত নিমন্ত্ৰণ কৰেছিল। ঐ
বান্দাৰাত তাত বিলেইলা আৰো বনাব গাৰে বাবাই এইগাই মাতলো "পহিৰ মনু
আকৰুৰে তুলান উহন চক নেইহান বুৰিয়া নুচেইপ ডোম আগো আছিল। তাৰ বাপকৰ
শ্ৰদ্ধৰ সময়ত ঘাঘৰাবিবোধ কতোগোই গিয়া চিড় কপক খাছিলগাত। উহনাত তানুৰে
'ডোম' নাঙ দিলোতা।

১৩

... ১৩০০ চনত ৩ তথ্যই বা উভাই ভাঙ খেই, ঘাসখোঁৰ উভাই নাথকায়ে " উৰাকা
... ৩০ শাকবতীৰা উভাই ভাঙ নাথকা গেলগা। উভাই চেংকুদিব বামনগোৱৰ
...

(১) ওনাবাপু সিংহ, নুৰাগাঙ, ১৯৯৫ ইং

... আ'গাই আকথুকম ভিতবখোলে ৩ ঘাঘৰাপাবল এইগাৱাঙ আহোঁছিল উৰাকা
... ম'মা ম'ৰে পড়েছিলগা উগোৰ মৃতদেহগো বামনগোৰ উঠানে থাকি, কিন্তু উগো দাত
... ম'মা ম'ৰে নেই। বাবাই এইগাউ উৰাকা ঘৰে নেই। উৰাক ও গাঙৰ নেত্র পাণ্ডিত্য তাৰ
... ম'মা ম'ৰে এই ম'মা ম'ৰে মৃতদেহ উগো সংস্কাৰৰ বন্দোবস্ত কবলো। পিছেদে অনাতোয়ৌ
... ম'মা ম'ৰে কৰ্মত যোগ দিছিল। মৃতগোৰ অষ্টিত ন পৰ্ববিগোত গাৱত্যা খিদিলা। পিছে
... মৃতগোৰ নজৰ মানু আয়া ক্ৰিয়াহাল মিলাগা

... ম'মা ম'ৰে ম'মা ম'ৰে অ'ছিলতা লালবাবু, ইসালপাগো কামেশ্বৰ, দুৱাৰগো প্ৰমুখ্য।
... ম'মা ম'ৰে উভাৰে ভিতবখোলে নিয়া শ্ৰাদ্ধৰ দিনে পাল দিলোগা, উভা শ্ৰাদ্ধত ফিৰানিব
... ম'মা ম'ৰে অনেক তানুৰে বৰ্জন কবলো।

সৈদ্নামী-ডোমৰ মিলন সম্বন্ধে জনমত

(১) মণীন্দু সিংহ (ৰাজনগৰ) : ৫০ বঁসিঃ পণ্ডিত (সিঙ্গাবী), আঠিয়া বুঢ়া মুন্দিয়াৰ (৩কতপুৰ), নীলকান্ত (৩কতপুৰৰ কুঞ্জেশ্বৰৰ বাপক), হৰদৰ (সিঙ্গাবী), ভাগ্যাসং (বাবোপুৰা), নেত্রীসং (ঘাঘৰাপাৰ) এতাব পৰামৰ্শলো বাৰাঠি এইগাই ভিতবখোলৰ মানুৱে জাতে তুললোতা।

পূৰ্ব সিঙ্গাবীৰ সঙ লকেইল দায়োদৰৰ শ্ৰদ্ধত দ্বিয়ো দলৰ মিলন অ'ইলতা কাপিববন্দেও লোৱাইবপুৰা পেয়া ঘাঘৰৰ বিবোধী অ'ন ই তানুব পুৰোহিত আগো লেপকৰানবকা প্ৰতাপগড়ৰ মুণ্ডমালাত সভা আহান বহেছিল। ঐ সভাত উপস্থিত অ'ছিলতা

ধনো পণ্ডিত (নৰাসংপুৰ), সেৱাদাস পাণ্ডিত (বিক্ৰমপুৰ), নেত্রীসং (ঘাঘৰা), ভুবনাসং (কাটাখাল) ইত্যাদি। উদিন ঘাঘৰাৰ পক্ষৰ মানুৰ আপত্তি সত্ত্বেও ঘাঘৰা বিবোধী উঠাই চেংকুড়িৰ জিতবাজ শৰ্মাৰে তানুব পুৰোহিতগো শুকবলা

(২) হনাবাপু সিংহ (নয়াগ্ৰাম) : ৩কতপুৰৰ মুহিৰ কীৰ্তনৰ সময়ত দ্বিয়ো দলৰ মিলন কৰানিৰ চেষ্টা আহান অ'ইল ও উদ্দেশ্যে ড়োছলা সভাত নীলকান্তই (কুঞ্জেশ্বৰৰ বাপক) 'ঘাঘৰা ওল' বুলিয়া জয়ধ্বনি দিলো আৰো হাবিয়ে আ'ততালি দিয়া যাকবলা।

গাবলা মুহিয়ে 'দ্বিয়ো দল না তিলইলে পিতৃকৰ্ম নাকবতৌ' বুলিয়া হাবিৰে জানেইলো আৰো হাবিয়ে তিলয়া দ্বিয়োতাব মিলন কবলা এহান ৪০/৫০ বছৰ আগেকাৰ কথাহান (১৯৩০-৪০ ইং ?)

(৩) গোসাই সিংহ (ঘাঘৰাপাৰ) : দলদলি এহান সৃষ্টি অ'নাৰ প্ৰায় ১০ বছৰ পিছে ১৩৭০ সনৰ মাপা উহানাত সিঙ্গাবীত পাৰ্টিৰ মিলনৰ সভা আহান ড়োছলাত। ঐ সভাত শিংলা প্ৰতাপগড়ৰ মানুৱে ঘাঘৰাৰ মতহান যাকবলা আৰো দ্বিয়ো দলৰ মিলন অ'ইল

(৪) নন্দকিশোৰ মুখাৰ্জি (চেংকুড়ি) : শানিহত'ল মতাসভাত অি সভাপতিগো অ'ছিল। ঐ সভাত সৈদ্নামীৰে তুলানিব পন্থাৰ অ'ইল প্ৰতাপগড়ৰ মুণ্ডমালাত দ্বিয়ো দলৰ মিলনৰকা সভা আহান ড়োছান অ'ছিল, কিন্তু মিলন নাইল ঘাঘৰাৰে নাকবলা উতাউ মোৰ বাপক জিতবাজৰে পুৰোহিতগো বুলিয়া লেপকবলা

(৫) প্ৰাগগোপাল মুখাৰ্জি (ঘাঘৰাপাৰ, ১১/৮/৯৬ ইং) : মোৰ বৰাক তিলো ওমা গিথানকে ভিতবখোলৰ মানু এতাব হান এহান দোহয়া পুতোক বাৰাইৰে সমাজৰ পণ্ডিত হাবিব লগে আলোচন কৰিয়া তানুৰে ড়োছত তুলানিব চেষ্টা আহান কৰানিবকা পৰামৰ্শ দিলো ইবাকা বাৰাঠি এইগাই ঐ সময়ৰ নাঙ কৰা পণ্ডিত উতা হাবিৰে ওহিয়া তানুব পৰামৰ্শলো ভিতবখোলৰ মানু এতাবে জাতে তুললোতা।

(ক) বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী মহাসভা : আদি পর্ব

[illegible]

পণ্ডিত গিবকে উপস্থিত সদস্য হাবিব মুহম্মদ মণিপুৰ চূড়ান্ত বাজাব (১৯০৭-৪১ ইংৰাজী),
ৰাজপণ্ডিত আতোম্বাপু শৰ্মাই মণিপুৰৰ ইতিহাস ইকবতে ভাৰতীয় আৰ্য্য সমাজভুক্ত বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ
ইতিহাসৰে বিকৃত কবিয়া দেখুৱাছে বুলিয়া তীব্ৰ সমালোচনা কৰিলে। উত্তৰ পিছে সভাত
মণিপুৰৰ আৰ্য্য ইতিহাসৰে এসায়ে বিকৃত কৰানিব বিকল্প প্ৰতিবাদ জনোৱা প্ৰস্তাব (প্ৰস্তাব
সংখ্যা-৬) আত্মন লনা অ'ইল এবং এ বিষয়ে যথোচিত পদক্ষেপ নেন বকা সবকাবৰ প্ৰতি
আবেদন জানানি অ'ইল।

উত্তৰ পিছে 'মণিপুৰী এতা যে Tribal নাগই, 'আৰ্য্য বৰ্ণহিন্দু', উহান গ্ৰীৱতাসক
তথালো পৰিষ্কাৰভাৱে তুলিয়া ধৰানিবকা আসমৰ গভৰ্ণৰ গিবকনাঙ প্ৰতিনিধিদল আত্মনা
পেঠুৱানিব প্ৰস্তাব লনা অ'ইল। ঐ প্ৰতিনিধিদলে আছিলাতা (১) মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ, বিএ
বিটি, (২) হেমচন্দ্ৰ জিৎ ৰাজকুমাৰ বিদ্যানিধি, (৩) বমণ সিংহ, বহু বিটি বাবো (৪)
বিজয় সিংহ (লক্ষ্মীপুৰ)। উদিনকাব প্ৰস্তাবাবলীত যদিও হাবিয়ে সন্ধান কৰলা, তথাপি উতা
সবকাববাঙ না ফৌঅ'ইলগা; কাৰণ ইতিমধ্যে মেইতেই গাঁৱগথানীয়ে সভা আহান কবিয়া
সিদ্ধান্ত নিলাগা যে ১২ জুনৰ প্ৰস্তাবাবলী পেঠুৱানি নাক, ফলে মেইতেই বাবো বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ
ভিতৰে বিবাদ আহানব সৃষ্টি অ'ইল; তবে দ্বিযোতায়ো তড়াল তড়ল কৰে সম্মেলন কবিয়া
১২ জুনৰ প্ৰস্তাবৰ অনুসৰণে মণিপুৰী এতাবে বৰ্ণহিন্দু বুলিয়া ঘোষণা কৰানিব দাবী জনাইলা।
ঐ বছৰ (১৯৩২ ইং) ২৫ ছেপ্টেম্বৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ তৰফে আশ্বিনাপুৰে (সিঙ্গৰীত) 'সুৰমা
ৱেলি মণিপুৰী সম্মেলন' আহানি অ'ইল; উহানাত মেইতেইয়ে অংশগ্ৰহণ নাকৰলা। ঐ
সভাত হেমচন্দ্ৰজিৎ ৰাজকুমাৰ বিদ্যানিধিব সভাপতিত্বত মণিপুৰীৰে বৰ্ণহিন্দু হিসাবে ঘোষণা
কৰানিব দাবীৰ লগে সবকাববাঙ আৱতাউ দাবী জানানি অ'ইল যে- (১) আসাম
লেজিস্লেটিভ কাউন্সিলে এ অনুন্নত মণিপুৰী সম্প্ৰদায়েত সদস্য অ'গো নেনা থক, এবং
(২) সৰকাৰী নিয়োগে এ সম্প্ৰদায়বকা বিশেষ কোটা আগো থনা অ'ক

ঐ সম্মেলনে মেইতেই যোগ নাদানয়ে উপস্থিত বিষ্ণুপ্ৰিয়া সদস্যই সামাজিক দাবীদাৰা
এতা যথাযথভাৱে সবকাববাঙ ফৌকৰে দেনাৰকা এবং সৰকাৰৰ গজে চাপ সৃষ্টি কৰানিবকা
'সুৰমা ৱেলি মণিপুৰী এছোছিয়েশন' নাঙে সংস্থা আগো হঙকৰলা এবং লগে লগে উগো
পঞ্জীভূত কৰলা।

মণিপুৰী এছোছিয়েশনৰ দাবীৰ ফলে এবং এছোছিয়েশনে উপস্থাপিত কৰলা
ঐতিহাসিক তথালো সন্তুষ্ট অ'য়া সবকাৰে Assam Franchise Committee বৰিষ্ঠাপ্তি
উহান প্ৰত্যাহাৰ কবিয়া মণিপুৰীৰে বৰ্ণহিন্দু হিসাবে ঘোষণা কৰিলে। আত সত্ৰব তানুৰ দাবী
সফল অ'নাই বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে আনন্দৰ ঢেউ আহিল। উহানৰ প্ৰকাশ স্বৰূপে ১৯৩২
ইংৰাজীৰ শেষ ভাগে ৩০তপুৰব কুঞ্জেশ্বৰ সিংহৰ ঘৰে বিবাটি সভা আহান কবিয়া সুৰমা
ৱেলিৰ কামিশনাৰ Walker সাহেবৰে সম্বৰ্ধনা জানানি অ'ইল। ঐ সভাত সমাজৰ গণ্যমান্য
হাবি গাঁৱগথানী উপস্থিত আছিল। উদিনকাব সভাত মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ গিবকে এলা
এহান দেখিলতা 'আবতা কাৰে ডবেইতাঙ, সৰকাৰ আমাৰ মিচ্চাঙ' ইত্যাদি। এ সভা
এহান জনসভাহান; কুনো সংস্থাৰ তৰফেও কৰেছিহান নাগই।

উত্তৰ পিছে ১৯৩৩ ইংৰাজীৰ ৩০ ছেপ্টেম্বৰ এবং ১ অক্টোবৰ পাখাবকান্দিত দ্বিদিন

ব্যাপী সুবমা ৰোলি মণিপুৰী এছোছিয়েশ্যনৰ সম্মেলন আহান অ'ইল। ঐ সভাত্তী সবক'বৰে ধন্যবাদ জনানি অ'ইল। ইতিমধ্যেই পৰিষ্কাৰ অ'য়া হুদেইল যে, এ এছোছিয়েশ্যনে মেইতেইয়ে আব যোগ নাদ'তাই ফলে এহান ইমে বিষ্ণুপ্ৰিয়া সংস্থাহান কপেই আ যুপকাশ কবলো। সংস্থা এহানেই বৰ্তমান নিখিল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভাৰ আদিপৰ্বহান। তবে সংস্থা এহানৰ সঠিক ন'ঙহান লেপইতে অনেক বছৰ ল'লইল। পইলাদে ১৯৩৮ ইংৰাজী পেয়া সংস্থা এহানৰে 'নিখিল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সম্মিলনী/বা সম্মেলন/বা মহাসম্মিলনী' বুললা। ১৯৩৯ ইংৰাজীত সংস্থা এহানৰে 'নিখিল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভা' বুলিয়া উল্লেখ কৰানি অ'ছে। উত্তৰ কতো বছৰ পিছে সংস্থা এহানৰে 'নিখিল পঞ্চ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভা' বুলিয়া মাতানি অ'কবলা। তবে সাধাৰণতঃ এহানৰে 'বিৰাট সভা' বুলিয়া উমাওলা। ১৯৬৪ ইংৰাজীত 'পঞ্চ' শব্দ দুগো বাদ দিয়া সংস্থা এহানৰে 'নিখিল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভা' বুলিয়া মাতানি অ'কবলা। উত্তৰ পিছে ১৯৬৭ ইংৰাজীত এ নাঙেই সংস্থা এহানৰ পঞ্জীয়ন কৰানি অ'ইল। মহাসভাৰ পঞ্জীয়নৰ ব্যাপাৰে অগ্ৰণী ভূমিকা নোছিলগাতা তৎকালীন মহাসভাৰ সহকাৰী সম্পাদক বৰ্তমান লেখক এগো। মহাসভাৰ পইলাকাৰ সংবিধান তানৌ বচনা কৰেছিলতা এ : বাবো পঞ্জীয়ন কৰেদিলোতা তৎকালীন বিধায়ক শ্ৰী নন্দ কিশোৰ। সংস্থা গিবকে। বৰ্তমানে ইমে ঐ নাঙ উহানেই চলেছে।

১৯৫৫-৫৬ ইংৰাজীৰ আগে মহাসভাৰ মুখ্য কামতানেই অছিলতা বাধাকুণ্ডৰ শ্ৰী বাধামাধব মন্দিৰৰ পৰিচালনা। সাধাৰণতঃ মহাসভা দ্বিদিন ব্যাপী অ'ব। এ দিমোদনৰ ভিতৰে প্ৰায় দেড়দিনই বাধামাধব মন্দিৰৰ আলোচনালো গেলগাঃ মন্দিৰৰ কিতা কিতা সমস্যা, কি কি কাম কৰানি লাগেব, চাঁদা কিসাদে তুলান, চাঁদাৰ পৰিমাণ কিত। এতাই আছিলত বাধামাধব মন্দিৰ সম্পৰ্কীয় আলোচনা। সভাৰ শেষাদকে নয়মম্মায়িক ভাবে সমাজ সম্পৰ্কীয় প্ৰস্তাব কতোহান লনা অ'ইল। সময় এহানৰ ভিতৰে অ'ইল মহাসভাৰ সম্মেলন উতা সম্বন্ধে হাবপাছি বিষয় খানি সংক্ষেপে আলোচনা কবক।

১৯৩৭ ইংৰাজীত (১৩৪৪ বাংলা) বিৰাট সভাৰ ৮ম অধিবেশন অ'ছিল। উত্তৰ আগেকাৰ সম্মেলন সম্বন্ধে আমি না জানি। ১৯৩৭-৩৮ ইংৰাজীৰ হাদত ধৰ্মনগৰে ৯ম অধিবেশন অ'য়া গেছেগা। ১৯৩৮ ইংৰাজীৰ ২৬-২৭ ডিছেম্বৰ তকতপুবে এ সংস্থাৰ ১০ম অধিবেশন অ'ছিল। ঐ সভাত অকন কুমাৰ চন্দ বাব এট লো, এম এল এ, বাবো ম্মাৰ্দাবাদৰ গঙ্গানারায়ণ চক্ৰবৰ্তীৰ বংশধৰ জ্ঞানদানন্দ চক্ৰবৰ্তী উপস্থিত আছিল। ঐ সম্মেলনে গোকুলানন্দ গীতিস্বামীয়ে বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ভাষালো এলা দিলো (উত্তৰ আগেই গিবকৰে 'গীতিস্বামী' উপাধি দেনা অ'ছিল)। ১৯৩৯ ইংৰাজীৰ ১-২ ফেব্ৰুয়াৰী ভানুগাছৰ ঘোড়ামাৰা গাঙে ১১শ সম্মেলন অনুষ্ঠিত অ'ছিল। ঐ সময়ত এ সম্মেলনৰ ন'ঙহানাত 'মহাসভা' শব্দগো পেয়াৰ।

ঘোড়ামাৰাৰ সম্মেলনৰ পিছে ১৪-১৫ বছৰ ধৰি যি মহাসভা ইমে এহানৰ তকতপুবে চলিয়া থাইল, অৰ্থাৎ বাধামাধব মন্দিৰ পৰিচালনাৰ সাৰ্ববাদিত 'দ.৫.৯২.১/৫৩' সামাজিক ব্যাপাবে প্ৰস্তাব কতোহান লয়া বাৰ্ষিক সম্মেলন তথা বাৰ্ষিক কামকাজ লমকবান উহানেই মহাসভাৰ বীতিহান আছিল।

মহাসভাৰ আদ্যুগ সম্পৰ্কে জনমত

(১) নন্দকিশোৰ মুখাৰ্জি, চেংকুড়ি : ভকতপুৰৰ মহাসভাত মহেন্দ্ৰ প্ৰেছিডেণ্ট (School Inspector Manipur)। চূড়ান্তে গণয়া ঠাকুৰৰ মাণ্ডপে মাতেছিলতা— “তুমি বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰে দূৰেই নাকৰিয়ো ; তানুৰকা তুমি মণিপুৰী নাঙ পাছোতা।”

বিষ্ণুপ্ৰিয়াত মহেন্দ্ৰ, বাবো মেইতেইত্ত সোনাঘনি M A দ্বিযোগিৰে দিল্লীত Census অফিসে ডাহনি অ’ছিল। অটল বিহাৰী বাজপেয়ী (২০/২২ বছৰ বয়সে) Census এ আহেছিল ; সিদ্ধাৰীত মিটিঙো কৰেছিল।

ঔ সময়ত মহেন্দ্ৰই মাতলোতা— আমি অৰ্জুনৰ বংশ আৰ্য্য ; মেইতেই এহান আৰ্য্যোতৰ ভাষাহান- উহানাত সংস্কৃত নেই। রাজবাবুৱেউ পত্ৰিকাত এ কথা নিকাললো।

গণয়া ঠাকুৰৰ মাণ্ডপে Deputy Com. বাবো Commissioner- গোর মুঙে মণিপুৰীয়ে কণ্ঠি দেহেইলা। মেইতেইয়ে লাইহাৰৌবা, বিষ্ণুপ্ৰিয়াই বাধাকক্ষ নৃত্য, ঢোল বাবো মাঙকাঙলো শয়ন দিলা মুহিৰ ঘৰে (ভকতপুৰৰ) পইলাকাৰ মহাসভাৰ সভাপতি : কক্ষমোহন ডাকল, কৈলাসহৰ। Subject কমিটিৰ মিটিঙে, নবধ্বজ চৌধুৰী (গিৰিধনৰ পুতোক) প্ৰেছিডেণ্টগো অ’ছিল।

পিছে কুঞ্জেশ্বৰৰ ঘৰে সভা অ’ইল। উহানাত G. D. Walker সাহেব আহেছিল। উদিন মহেন্দ্ৰ বাবুৰে এলা এহান দেহিলতা “আরতা কৰে ভৰেইতাঙ সরকার আমার মিচ্চাঙ” — ইত্যাদি

(২) কৃষ্ণ সিংহ, গৌহাটী (১৯৯৫ ইং) : ১৯৩১ ইংৰাজীৰ Census এ মণিপুৰীৰ Tribal অব শ্ৰেণীভুক্ত কৰানি অ’ইল। উহানৰ প্ৰতিবাদে গণয়া ঠাকুৰৰ মাণ্ডপে মিটিং আহান অ’ইল সভাপতি ফেলেন্দ্ৰ মুখাৰ্জি, সুবেদাৰ Reception Committee এ President ফেলেন্দ্ৰ বাবো হেমচন্দ্ৰ রাজকুমার।

ঔ সভাত মহেন্দ্ৰ সিংহ, কুঞ্জবাজ পাণ্ডিত (ম. পু. ব. ত), মাণিক ব. ব., কৃষ্ণকুমাৰ, গিৰীশ বাবু, এতা বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ তবফেও প্ৰতিনিধি আছিল। মেইতেইত্ত তবফেও প্ৰতিনিধিত্ব কৰলাতা বমণ সিং, জয়াবদ্যা সিং, ফেলেন্দ্ৰ সুবেদাৰ, বিজয় সিং এতা

মিটিঙে ফেলেন্দ্ৰই মেইতেইৰ মিটিঙতান বুলতে কুঞ্জবাজ পাণ্ডিতে আপাও কৰিয়া মেইতেই বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ মিটিং বুলানিবকা প্ৰস্তাব দিলো। হলুঙল আহান লাগিল বমণ বাবো মহেন্দ্ৰই থামা নব চেপ্তা কবলা। কুঞ্জবাজে জিদ্ ধাবিয়া নিজৰ মতে আঁৰচল থাইল। লমইত্তগা মণিপুৰীৰ মিটিংহান বুলিয়া declare কবলা

ঔ মিটিঙে মণিপুৰী এতা Caste Hindu বুলিয়া দৰি কৰলা। Resolution ঠিকঠাক কৰিয়া পাঠ্যনিব দায়িত্ব বিজয় সিংহৰ গজে দেনা অ'ইল, কিন্তু কিত্তাউ নাকৰলো মহেন্দ্ৰ বাৰো কৃষ্ণকুমাৰে খবৰ কৰিয়া কিত্তাউ নাপেইলা।

এৰ পিছে ১৯৩২ ইংৰাজীৰ ২৫ ছেপ্টেম্বৰ তাৰিখে অম্বিকাপুৰে বা-বো মণিপুৰীৰ সভা আহান ডাহনি অ'ইল। উহানাত মেইতেই পক্ষ নাহিলা। তথাপ আগেকাৰ মিটিঙৰ সাদে প্ৰস্তাব নেনা অ'ইল। ঔ সভাত সভাপতিত্ব কৰলোতা কাটাখালৰ হেমচন্দ্ৰজিৎ ৰাজকুমাৰে (যুগজাউসেনা)। এ সভাত বিষ্ণুপ্ৰিয়া এতা আৰ্থ বুলিয়া ঘোষণা কৰলা এবং মেইতেইৰ ভিতৰেই বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ ৰক্ত আছে বুলিয়া তানুবেই আৰ্থ বুলিয়া স্বীকাৰ কৰানি অ'ইল। মেইতেইয়ে এহানৰ প্ৰতিবাদ কৰলা। কুঞ্জৰাজৰ প্ৰস্তাব নিয়া হাবিয়ে মেইতেইৰে নিন্দা কৰলা উদিন সুৰমা ভেলি এছোছিয়েশন হঙকবানি অ'ইল ; পিছে উহান যথাবীতি বেজিষ্টাৰ্ড অ'ইল। এছোছিয়েশন এহানৰ সভাপতিগো সমবজিৎ সিংহ, বি.এছ. ছি, বি.এল্। তাৰ উদ্যোগে 'মণিপুৰী' পত্ৰিকা নিকুলিল ; উহানৰ মেনেজাৰগো ৰাজবাবু সিংহ।

দুধপুৰৰ গিৰীশচন্দ্ৰ সিংহ সু.ভে.ম.এ. ৰ প্ৰথম কি দ্বিতীয় সভাপাওগো। পিছেদে ঔ এছোছিয়েশন উহানবেই 'অল আসাম মণিপুৰী এছোছিয়েশন' নাঙ দেনা অ'ইল ; উহানৰ সভাপতিগো আছিলতা গিৰীশ চন্দ্ৰ সিংহ।

অম্বিকাপুৰৰ মিটিঙৰ পিছেকাৰ বছৰে পাথায়কান্দৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ বিৰাট সম্মেলন আহান অ'ইল, পৰবৰ্তীকালে এহানেই মহাসভাত পৰিণত অ'ইল।

ভকতপুৰে Walker সাহেব আৰ্হেছিল মিটিঙ উহান বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ দৰিদাৰাব মিটিংহান; উহান সু.ভে.ম.এ অবহান নাগই ; মহাসভাবহানো নাগই মিটিং উহানৰ নাংহান আছিল এ 'মণিপুৰী সম্মেলন'। ঔ সভাত উপস্থিত আছিল মানুৰ ভিতৰে তঞ্জাউ সিংহ, কুঞ্জেশ্বৰ সিংহ, মুহি সিংহ, গোলোকচান সিংহ, মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ ইত্যাদ

গোকলানন্দৰে 'গীা ওপ্ৰামী' উপাধি দিলাতা কৃষ্ণকুমাৰ গাৰ্হিয়ে।

(৩) সোনা সিংহ, সিঙ্গাৰী :

১। ১৯৩৮ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত সেন.ম.স অফিসাবগোই মেইতেই বিষ্ণুপ্ৰিয়া দ্বয়োদলৰ ব্যাপাবহান হাবপান মনেনা সমাজৰ মত। মত মানু উতাৰে ডাকলো বিষ্ণুপ্ৰিয়াত মহেন্দ্ৰ, জগদানন্দ বেদান্তবৰ, তনুৰাবু, কৃষ্ণকুমাৰ গাৰ্হিয়ে নেতৃত্ব দিল। তানু মেইতেইৰে খাই বুলিয়া তঙাল জাতহান বুললা।

২ মহাসভাৰ পইল কাল সভাপাওগে ব্ৰহ্মসং চৌধুৰী পাৰ্হিব।

(৪) চন্দ্ৰমোহন ৰাজকুমাৰ, ৰাজনগৰ (১৯৯৬ ইং) : ১৯৩২ ইংৰাজীত India Franchise Committee এ মণিপুৰীৰে পৰ্বত আৰ্হি বুলবা declare কৰেছিল। উবাকা

মেইতেই বিষ্ণুপ্ৰিয়া দ্বিযোতায়ো আপত্তি কৰেছিল। উহানৰ প্ৰতিবাদে গিৰীশ, মহেন্দ্ৰ এ তাৰ নেতৃত্বত সু.ভে.এসো. হঙইল ঔ গোর মাধ্যমে প্ৰতিবাদ জানানি অ'ইল, কিন্তু নাঙহানলো মেইতেই বাবো বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ বিবাদে দেহাদলো। মেইতেইয়ে মিয়াম উৎসাহী নাইলা বিষ্ণুপ্ৰিয়াই fight কৰিয়া imbal উহান তুলেদিলা। ১৯৩২ সনৰ ২৫ ছেপ্টেম্বৰ 'সু.ভে.ম.এসো.' গঠিত অ'ইল মেইতেইয়ে 'সু.ভে.মেই. সম্মেলন' নাঙ দেনা মনাছিল, কিন্তু নুৰাবলা নি.বি.ম. মহাসভা গঠিত অ'ইল ১৯৩৩ ইং অক্টোবৰ মাহত পাথাৰকান্দিব সভাত

১৯৩৬-৩৭ ইংৰাজীত চূড়ান মহাবাজাই ফেলেব্ৰু সুবেদাৰৰ ঘৰে থায়া পইলা মেইতেই বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ মিলনৰকা বিশিষ্ট মানু কতোগোৱেলো মিটিঙ আহান কবলো। এ উদ্দেশ্যে গণয়া ঠাকুৰৰ মাণ্ডপেউ মিটিঙ আহান অ'ইল। ঔ মিটিঙে সেনাৰ্গাবি গিবকৌ আছিল। কিন্তু এ মিটিঙে কুনো সুফল নাদলো। পিছে আৰাক আকথুকম আহেছিল উৰাকা চূড়ান মহাবাজাই লক্ষ্মীপুৰে থায়া ঘাগৰাৰ বামনগোৱে ভাহিয়া নোছিলগ।

বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভা – দ্বিতীয় পৰ্ব

১৯৫৬ ইংৰাজীত মহাসভাৰ চিন্তাধাৰা খানি তঙাল অ'না অ'কবলো ঔ বছৰ শিংলাৰ আন্দুৰ গাঙে অনুষ্ঠিত মহাসভাৰ সম্মেলনে বিষ্ণুপ্ৰিয়া শৌৰে মাতৃভাষালো শিক্ষা দেনাৰকা সবকাববাত্ত দাবী জানানি অ'ইল কিন্তু তথাপি মহাসভাৰ সম্মেলনে ভাষা কৃষ্টি সাহিত্যৰ বিষয় অমাটিক গুৰুত্ব নাপেইলো। ১৯৬২-৬৩ ইংৰাজীত পুৰি কিন্তু মহাসভাত মাতৃভাষা-সম্পৰ্কিত দাবীয়েই হাৰি শু জিঙে গুৰুত্ব পেইলো। ১৯৬৮-৬৯ ইংৰাজীত অকাৰিয়া, মাততে দে লেগা, এ ভাষা সম্পৰ্কিত দাবীয়েই একমাত্ৰ আলোচ্য বিষয়হান অ'য়া দেহা দিলো

ইচুদিন সংবিধান ছাড়াই মহাসভাৰ সংগঠন এবং কামকাজ চলিয়া গেলগা। মহাসভাৰ কৰ্মধাৰা নুৰা পথে চলানিব লগে লগে এ সংস্থাৰ সংবিধান আহানৰ দৰকাৰ পড়িল এবং এহানৰ পঞ্জীয়নবৌ প্ৰয়োজন আহান আহিল। উৰাকা মহাসভাৰ সহকাৰী সম্পাদক বৰ্তমান লেখকে ১৯৬৫ ইংৰাজীৰ সিদ্ধাবীৰ সম্মেলনে সংবিধান আহান উপস্থাপিত কবলো; উহান ঔ সম্মেলনে সৰ্বসম্মতিক্ৰমে গৃহীত অ'ইল এবং ঔ সংবিধানৰ ভিত্তিত মহাসভাৰ পঞ্জীয়নৌ অইল তৎকালীন বিধায়ক শ্ৰী নন্দকিশোৰ সিংহৰ সহায়তালো।

✓ ১৯৭১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ মাতৃভাষাৰ নাঙহান কিহান দেনা এ বিষয়ে আলোচনাৰকা ১৯৭০ ইংৰাজীৰ ৬, ৭, ৮ জানুৱাৰীত ত্ৰিপুৰাৰ নাকফুল কলোনিত মহাসভাৰ অধিবেশন আহান ডাহানি অ'ইল। উৰাকা মহাসভাৰ সভাপতিগো চন্দ্ৰকান্ত সিংহ এবং সাধাৰণ সম্পাদকগো গৌৰনিতাই সিংহ।

ঔ সভাৰ Working Committee ব সভাত গৌৰনিতাই সিংহ, তাৰাকান্ত সিংহ, জগৎ মোহন সিংহ, মণিকান্ত সিংহ ইত্যাদি গিৰিগিথানীয়ে মাতৃভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' দেনা অ'ক বুলিয়া মত পোষণ কৰলা অন্যবেদে 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ভাষা পৰিষদ'ৰ সভাপতি গোপী মুখাৰ্জী, সম্পাদক গোপীনাথ সিংহ, মহেন্দ্ৰ মুখাৰ্জী ইত্যাদি গিৰিগিথানীয়ে

ভাষাৰ নাঙহান হ'ল 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া' দেনা বুলিয়া মত পোষণ কৰল। এ মতভেদ এহান প্ৰচণ্ড আকাৰ ধাবণ কৰাৰিব কালে সভাত কোনো প্ৰস্তাব নেনা সম্ভৱ নাইল।

প্ৰকাশ্য সভাত জগৎ মোহন গিবকে 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' নাঙৰ সম্পৰ্কে বক্তব্য দিছিল। কিন্তু ত্ৰিপুৰা বাবো শিংলাব ছি পি এম পত্নীয়ে (গোপী মুখাৰ্জি, মহেন্দ্ৰ মুখাৰ্জি, গোপীনাথ সিংহ ইত্যাদিয়ে) হৈতোল্লব কৰিয়া সভাহান বানচাল কৰে দিলা। দিভাব গজে তানু কমলপুৰে গিয়া মহাসভাৰ প্ৰস্তাবাবলী বুলিয়া আহান ছ পানি ত দোছগা, যেহানাত মাতৃভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া' অ'ক বুলিয়া প্ৰস্তাব দেছৱানি অ'ছে। উহান হাবপেয়া 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' নাঙৰ মতাবলম্বী উতা কতোগোই গিয়া পেছব কাগজ বাবো Composed Matter উতা হাবি নষ্ট কৰে দিলাগা।

উতাৰ পিছে গোপী মুখাৰ্জি, গোপীনাথ, সিংহ ইত্যাদি কতোগো শিলচৰে জগৎমোহন সিংহৰ ঘৰে গিয়া তাৰ সহায়তালো মহাসভাৰ সাধাবণ সম্পাদক গৌৰানিতাই সিংহৰ নাঙে হালহালিৰ মহাসভাৰ দ্বিতীয় প্ৰস্তাবহান বুলিয়া "লোকগণনাত মাতৃভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া' দেনা অ'ক" বুলিয়া বিজ্ঞপ্তি আহান নিকালল।

১৯৭২ ইংৰাজীৰ জুন মাহত ভকতপুৰে আব ক সম্মেলন আহানৰ আয়োজন কৰানি অ'ইল। ঐ সভাত সভাপতিত্ব কৰলোতা দুধপুৰৰ কামেশ্বৰ সিংহ গিবকে ঐ সভাত ৭১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত মাতৃভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' দেনা অ'ক বুলিয়া। সন্মত নেনা অ'ইল। অধিকন্তু, এ সভাত নিংখৌজাৰে সেলাইৰ অন্তৰ্ভুক্ত বুলিয়া স্বীকাৰ কৰানি অ'ইল। উতাৰ লগে গৌৰানিতাই সিংহৰে সভাপতি বাবো মনোবঞ্জন সিংহৰে সাধাবণ সম্পাদকগো কাবয়া নুনা কাৰ্য্যকৰী কামটি আহান হঙকৰানি অ'ইল।

✓ ১৯৭৫ ইংৰাজীত ৰাজনগৰৰ অধিবেশনে জগৎমোহন সিংহৰ প্ৰস্তাব অনুযায়ী নন্দ কিশোৰ সিংহৰে সভাপতি বাবো মনোবঞ্জন সিংহৰে সাধাবণ সম্পাদকগো কৰিয়া নুনা কাৰ্য্যকৰী কমিটি আহান কৰানি অ'ইল। নন্দকিশোৰ সিংহৰে সভাপতি নিৰ্বাচন কৰানিব বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ জানেয়া উদিন গোপীনাথ মুখাৰ্জি, গোপীনাথ সিংহ, হেমকান্ত সিংহ, যোগেন্দ্ৰ সিংহ, কুশধ্বজ সিংহ ইত্যাদি গিবকগাছিয়ে সভাত্যাগ কৰিয়া বেলেয়া গেলগা।

এ সভাত মহাসভাৰ সদস্যৰ বাৰ্ষিক চান্দা ২৫ পইছাৰ স্থলে ১ টাকা কৰানি অ'ইল। এবং সদস্যভুক্তিৰ দায়িত্ব প্ৰতিনিধি কতোগোবাঙ দেনা অ'ইল। কিন্তু বিক্ৰমপুৰ, যাত্ৰাপুৰ, মেহেবপুৰ বাবো নবসিংপুৰৰ বাহিৰে কোনো ফামেজৌ সদস্যভুক্তি কৰানি না'ছে।

১৯৭৬ ইংৰাজীৰ ২৮ নৱেম্বৰ তৎকালীন ৰাষ্ট্ৰপতি ফকৰুদ্দিন আল মাতমেদ শিলচৰে আহিছিল। উৰাকা ভাৰাঙ মেমোৰেণ্ডাম আহান দেনাবকা নন্দকিশোৰ সিংহৰে 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া' নিলোগা। উৰাকা জগৎমোহন গিবকগাছিয়ে বিৰোধিতা কৰল। যাদু, দেলাপ সিংহ, কামেশ্বৰ সিংহ, মণিকান্ত সিংহ ইত্যাদিৰ সহায়তালো নন্দকিশোৰ গিবকে মেমোৰেণ্ডাম উহন দিলো।

১৯৭৭ ইংৰাজীৰ জুন মাহত নবসংপুৰে মহাসভাৰ অধিবেশন আহান ডাহানি অ'ইল। ঐ সভাত জগৎমোহন গিবকে হালহালিৰ মহাসভাত মাড় ভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপিয়া' অ'ক বুলিয়া প্ৰস্তাব নেনা অ'ছিল বুলিয়া মও প্ৰকাশ কৰিলো, কিন্তু অনান্য সদস্যৰ প্ৰতিবাদে ও মত উহান গ্ৰাহ্য নাইল। ১৯৭৮ ইংৰাজীত কৈলাসহৰৰ চৌধুৰী পাড়াত মহাসভাৰ ৩১তম অধিবেশন ডাহানি অ'ইল। ঐ সভাতো মাড় ভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপিয়া মণিপুৰী' বুলিয়াই প্ৰস্তাব নেনা অ'ইল।

১৯৭৮ ইংৰাজীৰ ১৮ জুন তাৰিখে নন্দকিশোৰ গিবকৰ উদ্যোগে মহাসভাৰ সংশোধন সংবিধান আহান নিকালানি অ'ইল। এ সংবিধানে নিৰ্দিষ্ট চান্দা আহান দেনাৰ মাধ্যমে মহাসভাৰ সদস্য অ'নাৰ কথা আছে। জগৎমোহন সিংহ বাবো তাৰ অনুগামী কতোগোই এহানৰ প্ৰতিবাদ কৰিয়া মাতলা যে, চান্দাদেনাৰ মাধ্যমে মহাসভাৰ সদস্যভুক্ত কৰানি নাইতই, কাৰণ তাৰি বিষ্ণুপিয়াই জগ্ৰাধিকাৰে মহাসভাৰ সদস্য। উত্তৰ পিছে বিক্ৰমপুৰে মহাসভাৰ বিশেষ অধিবেশন আহান ডাহানি অ'ইল; উহানাত জগৎমোহন সিংহ বাবো তাৰ অনুগামীয়ে চান্দাল মাধ্যমে সদস্যভুক্তিৰ প্ৰতিবাদে সভা ত্যাগ কৰিয়া গেলাগা।

১৯৭৮ ইংৰাজীৰ নৱেম্বৰ মাসে আসাম সবকাৰ বাবো আসামৰ ৰাজ্যপালৰাঙ deputation আহান দেনাবকা সভাপতি নন্দকিশোৰ, সাধাৰণ সম্পাদক মনোৰঞ্জন, ভাষাপৰিষদৰ সভাপতি জগৎমোহন, সংস্কৃতি পৰিষদৰ সভাপতি গোলাপ সিংহ— এ গিবকগাছিৱেলো দল আহান হওকৰানি অ'ইল। এ উদ্দেশ্যে deputation অৰ বাবস্থা কৰানিবকা নন্দকিশোৰ বাবো গোলাপ সিংহ আগে গৌহাটী গেলাগা; গিয়া হাবি ব্যবস্থা কৰিয়া জগৎমোহন গিবকৰাঙ টেলিগ্ৰাম কৰলা। কিন্তু জগৎমোহন বাবো মনোৰঞ্জন এ দ্বিয়োগি গৌহাটী নাগয়া ঐ সময়ত সাতদফা দাবীৰ গজে আলোচনাৰকা Convention আহানৰ আয়োজন কৰলা। এবেদে নন্দকিশোৰ গিবক গাছিৱে মুখ্যমন্ত্ৰী বাবো ৰাজ্যপালৰাঙ deputation দিলা। উত্তৰ পিছে তানু শিলচৰে আয়া deputation অৰ ফলাফলৰ কথা মাততে জগৎমোহন গাছিৱে উহান ভাওতাহান বুলিয়া অগ্ৰাহা কৰলা। উত্তৰ লগে তানু ৭৯ ইংৰাজীৰ ১০-১১ নৱেম্বৰ মাসে পাতিয়ালাত মহাসভাৰ অধিবেশন আহানৰ আয়োজন কৰলা— ভকতপুৰৰ convention অব সিদ্ধান্ত অনুযায়ী। ১৯৭৯ ইংৰাজীৰ ১০-১১ নৱেম্বৰ মনোৰঞ্জন গিবকগাছিৱে পাতিয়ালাত মহাসভাৰ অধিবেশনে গেছিগা। উবাকা ভকতপুৰৰ অতিবৰ্তন উহান মহাসভাৰ সভাপতিৰ অনুমতি নালয়া কৰানি অ'ছে এবং ঐ অতিবৰ্তনৰ সিদ্ধান্ত অনুযায়ী ডাহেছি পাতিয়ালাৰ অধিবেশন এহানো সভাপতিৰ অনুমতি নালয়া পাতানি অ'ছে। এ মৰ্মে সভাপতিৰ পক্ষত অধ্যাপক বিমল গিবকে কৰিমগঞ্জ কোটেত junction জৰ্জৰ ককৰেইলা। তথাপি মনোৰঞ্জন গাছিৱে ঘৰ আগোত মিটিঙ কৰলা। এ সময়ত পুৰি বিমল, মণিকান্ত, গোলাপ, কামেশ্বৰ, ৭ একান্ত এ গিবকগাছি নন্দকিশোৰ গিবকৰ পক্ষ থাইলা এবং মনোৰঞ্জন, গোপীনাথ, কুশধ্বজ, যোগেন্দ্ৰ, গোপী মুখাৰ্জি, হেমকান্ত ইত্যাদি জগৎমোহনৰ পক্ষ থাইলা। দ্বিয়ো তায়ো তাল তাল কৰে মিটিঙ কৰলা, তবে জগৎমোহনৰ পক্ষৰতই ১৯৮৪ ইংৰাজীৰ আগে কোনো সভাপতি না হওকৰেছি। নন্দকিশোৰৰ মহাসভাত সাধাৰণ সম্পাদকগো অ'ইলতা অধ্যাপক বীবেন্দ্ৰ সিংহ। নন্দকিশোৰ

সভাপতি আহিল সময়ত ১৯৮০ ইংৰাজীৰ লোক গণনাৰ Code Structure ঠিক কৰাৰি অ'ইল।

✓ মহাসভাৰ অধিবেশন দৰাঙত অ'ইল উৰাকা দ্বিয়োদলৰ ভিতৰে মাঝাংসা আহান কৰাৰিৱকা ১৯৮০ ইংৰাজীৰ ১৩ ডিছেম্বৰ কৃষ্ণকুমাৰ সংহৰ আহানে তিনোখালৰ ভায়ঠাকুৰৰ মাণ্ডপে অতিবৰ্তন আহান ডাহানি অ'ইল। ঐ দিনকাৰ সভাত মহাসভাৰ দ্বিয়ো দলৰ কৰ্মি টঙ গাগিয়া উগো মানুলো Commission আহান গঠন কৰ নি অ'ইল। তানুব প্ৰতিবেদন মতে ১৯৮১ ইংৰাজীৰ ৩১ মাৰ্চৰ ভিতৰে মহাসভাৰ মিলনৰ অধিবেশন ডাহানিৰ সিদ্ধান্ত নেনা অ'ইল। মনোবঞ্জন গাছিয়ে কল্প এ সিদ্ধান্ত নাকবয়া ১৫ ফেব্ৰুৱাৰীত সাধাৰণকাৰি ত ততম অধিবেশন ডাকলা

নন্দকিশোৰৰ পক্ষয়ে ঐ সিদ্ধান্ত নাকবয়া ১৯৮০ ইংৰাজীৰ ২১-২২ ফেব্ৰুৱাৰী সিদ্ধান্ত মহাসভাৰ অধিবেশন আহান ডাকলা। ঐ সময়ত জগৎমোহনৰ গোষ্ঠীয়ে নানা বকমে হুৰ্মাক দিলা আৰো শান্তি ভঙ্গৰ আশঙ্কায় কাছা ডব এছ পি গিবকৰে মাণ্ডিয়া security থনা অ'ইল অধিবেশনৰ আগে জগৎমোহন গিবকৰ পক্ষই মাইকে অকথ্য ভাষালো গালিগালাজ কবলা ২২ তাৰিখে প্ৰকাশ্য সভাৰ সময়ত তানুব পক্ষৰ নিঙোল মূৰি গুট আহানে মহাসভাৰ বিৰুদ্ধে slogan দিয়া মাছল ক'বয়া অধিবেশনৰ মাণ্ডপগোৱাৰ ভিতৰে হমেইলা। উত্তৰ হৃদিত্ত বদন বুলিয়া আগেই নন্দকিশোৰ গিবকৰ মেইথইহানাত গ্লাস আগে উড়াছিলো, উগো টিনহানাত লাগিয়া ফাটিল বাৰো কালিঞ্জৰৰ সূৰেন্দ্ৰ গিবকৰে নন্দকিশোৰ গিবকৰ যৌনাগেতে ধবানিৰ চেষ্টা কবিয়া ব্যৰ্থ অ'ইল, অন্যতাই মাইকৰ তাৰ ছিঁড়াদলা বাৰো মাণ্ডিয়া শিছগো কা ডলিয়া নিলাগা। ইতিমধ্যে এছপিগো security সমেত আঘা লাঠি চাৰ্জৰ অডাৰ দিলো, কতোগো আহত অইলা, কতোগোই দাবদিয়া গিয়া হিল উড়ান অ'কৰলা। এছপিগোৰ উপস্থিতিত ইয়া কবে সভাহান লম কৰানি অ'ইল উদিন অপৰপক্ষই মণিকান্তৰে মাধানিৰ হুৰ্মাক দিলা। মাধানে ভকতপুৰৰ মাণ্ডপে মিটিঙ কবিয়া কতোগোই বাতি তাৰ ঘৰগোত আক্ৰমণ চালেয়া জ্ঞানালৰ কাচ ভাগেদিলো, বাৰো বিয়ানতো দল আহানে না, হুজা, লাঠী ইত্যাদিলো তাৰে ভালকাবয়া গেলাগা, কিন্তু মানু কতোগোই মধ্যস্থতা কৰানিয়ে তানু ফিৰিয়া গেলাগা। ঐ অবস্থাত কতোদিন আৰ্ম পুলিছে গাঙহানাত টহল দিলা।

✓ ১৯৮২ ইংৰাজীত নবাসংপূৰব অধিবেশনে নন্দকিশোৰ গিবকৰে ইচ্ছা দিলো আৰো কামেশ্বৰ গিবকৰে সভাপতি কৰানি অ'ইল ; সাধাৰণ সম্পাদক অইলতা মণিকান্ত সিংহ।

, ১৯৮৩ ইংৰাজীত মুখ্যমন্ত্ৰী হিতেশ্বৰ শইকিয়া শিলচৰে আহিল আৰো মণিকান্ত গিবকৰে বেডিও পোগামাৰ দৰীলো deputat on আহান দেনাৰ চেষ্টা কবলো, উৰাক জগৎমোহনৰ কবতাই তাৰে মহাসভাৰ সম্পাদকগো না গতি বুলিয়া সিদ্ধান্ত কবলা ১৯৮৩ ইংৰাজীৰ ১৫ এপ্ৰিল মণিকান্ত গাছিয়ে deputation দিলা, জগৎমোহনৰ পক্ষৰত ইয়া সভাৰে ১৯৮৩ ইংৰাজীৰ ১৫ এপ্ৰিল ফিৰিয়া গেলাগা

মহাসভাৰ এ দ্বিয়ো দলৰ ভিতৰে ঐকা অনানবক প্ৰতাপগো বাৰে মেহেৰপুৰে

আবাকৌ মিটিঙ কতোহান অ'ইল, কিন্তু কোনো ফল নাইল। উত্তৰ পিছে ১৯৮৪ ইংৰাজীৰ ১৬-১৭ জুন ভূপেন্দ্ৰ সিংহৰ সভাপতিত্বত গড়েববন্দে সভা আহান অ'ইল। ঐ সভাত দ্বিয়ো দলৰ মিলন ঘোষণা কৰিয়া কমিটি দ্বিয়োহানিও ভাগেদিয়া ভূপেন্দ্ৰ সিংহৰে সভাপতি বারো সুবেন্দ্ৰ সিংহৰে উপসভাপতি কৰিয়া অস্থায়ী কমিটি আহান হঙকবানি অ'ইল। ঐ সভাৰ সিদ্ধান্ত অনুযায়ী ১৯৮৬ ইংৰাজীৰ ফেব্রুৱাৰী মাহত শিংলাৰ আমবখালে শিংলাৰ যুক্ত অধিবেশন আহান ডাহানি অ'ইল। ঐ সভাত নন্দকিশোৰৰ পক্ষত অধ্যাপক বিমল, মণিকান্ত, মুক্তা (ভকতপুৰ) এ গিবকগাছি গোছিলাগা; কিন্তু জগৎমোহনৰ পক্ষত অনেক সদস্য গোছিলাগা; তানু গোপী মুখাৰ্জিৰে সভাপতি বারো মনোবঞ্জনৰে সাধাৰণ সম্পাদক কৰিয়া কমিটিহান হঙকবলা। এবেদে নন্দকিশোৰৰ পক্ষৰ সদস্য উগিৰ গজে দৈহিক আক্ৰমণৰ চক্ৰান্ত আহান অ'ব বুলিয়া ছনিয়া তানু ধীৰে ধীৰে সভা ভাগ কৰিয়া গেলাগা। মহাসভাহান জগৎমোহন গিবকৰ গোষ্ঠীৰ আ'তে আহিল; নন্দকিশোৰৰ গোষ্ঠীয়ে মহাসভাত নাথায়। ওড়াল কৰে বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সাহিত্য সভা বুলিয়া আবাক সংস্থা আগে হঙকবলা। ঐ সাহিত্য সভাৰ বিবৰণ ওড়াল কৰে দিতাঙাই।

গোপী মুখাৰ্জিৰ কমিটিহান ১৯৯২ ইং পেয়া থাইল। উত্তৰ পিছে মহাসভাৰ সভাপতিগো অ'ইলতা কালিঞ্জৰৰ সুবেন্দ্ৰ সিংহ এবং সম্পাদকগো অ'ইলতা সিদ্ধাবীৰ মঙ্গল বাবু সিংহ। কমিটি এতানে কাম কবলাতা ১৯৯৬ ইং পেয়া। ১৯৯৬ ইংৰাজীত মহাসভাৰ সভাপতিগো অ'ইলতা মনোবঞ্জন সিংহ এবং সাধাৰণ সম্পাদকগো অ'ইলতা মঙ্গলবাবু সিংহ। কমিটি এতানে কাম চালেইলাতা ১৯৯৯ ইং পর্যন্ত। ১৯৯৯ ইংৰাজীত সভাপতিগো অ'ইলতা ডাঃ দেবেন্দ্ৰ সিংহ এবং সম্পাদক পদে থাইলতা উদয় সিংহ বারো কৃষ্ণবল্লভ সিংহ।

(খ) বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সাহিত্যসভা

মহাসভাৰ ভিতৰে শ্ৰী নন্দকিশোৰ সিংহ বাবে শ্ৰী জগৎমোহন সিংহ এ গিবক দ্বিযোগিৰ ভিতৰে মতভেদৰ দৰুণ দল দুহানৰ সৃষ্টি অ'ইল। মহাসভাৰ জেনাৰেল ছেক্রেটাৰী শ্ৰী মনোবৰ্জুন সিংহই জগৎমোহন সিংহ গিবকৰ মতানুসাবে চলিয়া শ্ৰী নন্দকিশোৰ সিংহৰ নিৰ্দেশানুসাবে নাচললো।

এ মতভেদ এহান দূৰেই কৰিয়া তাৰিবে মঞ্চ আগোত আনানিব উদ্দেশ্যে ১৯৮৪ ইংৰাজীত গড়েববন্দ সভা আহানৰ আয়োজন কৰানি অ'ইল। ঐ সভাত মহাসভাৰ কাৰ্য্যকৰী সভা ভাগিয়া এড্‌হক কমিটি আহান কৰানি অ'ইল। ঐ এড্‌হক কমিটিৰ সভাপতি শ্ৰী ভূপেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ, ৰাইছ প্ৰেছিডেণ্ট শ্ৰী সুবেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ, জেনাৰেল ছেক্রেটাৰী শ্ৰী বিমল সিংহ বাবো কমলাকান্ত সিংহ। গড়েববন্দৰ সভাত মহাসভাৰ Constitution অবত্যাট খান পৰিবৰ্তন কৰানি অ'ইল।

এৰ পিছে ঐ বছৰেই (১৯৮৪ ইং) মহাসভাৰ স্থায়ী কাৰ্য্যকৰী কমিটি বলা আমৰ খালে সভা আহান ডাহানি অ'ইল। কিন্তু ঐ সভাত কাৰ্য্যকৰী কমিটি হ'লকণেও মনোবৰ্জুন গিবক গাছিয়ে ইমে তানুৰ আগেকাৰ নিজৰ মানু উতালো কমিটি হ'লকণেও প্ৰচেষ্টা এবং নন্দকিশোৰ গিবকৰ দলৰ শ্ৰী ভূপেন্দ্ৰ সিংহ, বিমল সিংহ, মণিকান্ত সিংহ (সিঙ্গাৰী) ইত্যাদিৰে অপমান কৰানিৰ প্ৰচেষ্টা কৰলা বুলিয়া তানু গোপনে উপেইতো নিকলিয়া গেলাগা।

উতাব পিছে ১৯৮৪ ইংৰাজীৰ ১৭ ফেব্ৰুৱাৰীত কবিমগজত সভা আহানাত তিলয়া ভূপেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ বাবো তাৰ সঙ্গী উতা তাৰিয়ে সিদ্ধান্ত নিল গা যে, মহাসভাত যেসাদে দলাদলি ধাৰন্ত অ'ছে, এ অবস্থাও মিলন আনানি সম্ভব নেই। গতিকে আগাক সংস্থা আহান কৰানি ছাড়া অন্য পথ নেই।

ঐ সভাৰ সিদ্ধান্ত অনুসারে উদিন “বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সাহিত্যসভা” নামৰ সংস্থা এহানৰ জৰম অ'ইল। ঐ সাহিত্যসভাত সভাপতিপদে নিৰ্বাচিত অ'ইলতা শ্ৰী গোকুলসেনা সিংহ এবং সাধাৰণ সম্পাদক পদে নিৰ্বাচিত অ'ইলতা শ্ৰী মণিকান্ত সিংহ (সিঙ্গাৰী)।

✓ ১৯৮৫/৮৬ ইংৰাজীত নৱাৰ্হাসংপূৰ্বে সাহিত্যসভাৰ প্ৰথম অধিবেশন অ'ইল। উহানাত অশ্বিনী কুমাৰ সিংহৰে সম্বৰ্ধনা জানানি অ'ইল। ১৯৮৮ ইংৰাজীত কবিমগজ অধিবেশনে গুৰু বিপিন সিংহ গিবকৰে সম্বৰ্ধনা জনায় “অজাবল্ল” উপাধি দেন অ'ইল। উতা ছাড়া মদনমোহন মুখোপাধ্যায়, অনুকীৰ্ত্তনী, দে কুলচান সিংহ এ গিৰিগিহানীৰেই সম্বৰ্ধনা জানানি অ'ইল। ১৯৮৯ ইংৰাজীত শিলচৰত জলা হাঙ্গাৰে সাহিত্য সভাৰ অধিবেশন অ'ইল। ঐ অধিবেশনে কবি ৰঞ্জন কুমাৰ সিংহ, দুৰাল হুনা সিংহ (কৈলাসহৰ) বাবো ডাকুলা নীলমাধব মুখাৰ্জীৰে সম্বৰ্ধনা জানানি অ'ইল। সম্মেলনে সভাপতিত্ব কৰলোতা অধ্যক্ষ পুসন্ কুমাৰ

সিংহ গিৰকে ১৯৯০-৯২ ইংৰাজীত কোনো বাৰ্ষিক সম্মেলন নাহে

১৯৯৩ ইং — নৰসিংপুৰে সম্মেলন অ'ইল।

১৯৯৪ ইং — পঃ কৃষ্ণনগৰে সম্মেলন অ'ইল

✓ ১৯৯৫ ইং — সিদ্ধাবীত সম্মেলন অ'ইল। এ সম্মেলনে
সভাপতিত্ব কৰলোতা শ্ৰী মণীন্দ্র সিংহ গিৰকে।

এ সম্মেলনে সম্বৰ্ধনা জনানি অ'ইলতা এতारे—

নীলো অজা — ইসালপা

গোলাপ অজা — দুৱাৰ

ইন্দুকুমাৰ সিংহ — সাহিত্যিক

গোলাপ সিংহ — শিক্ষক

১৯৯৯/২০০০ ইংৰাজীত সাহিত্যসভাৰ ভিতাৰেউ দলদল আৰম্ভ অ'ইল (১)
হিঙ্গাবীৰ মণিকান্ত গাছিব দল আহান, (২) গৌৰাকিশোৰ গাছিব দল আহান বা বো (১)
ভকতপুৰৰ মণিকান্তৰ দলে ফাটল ধৰলো। এসাদে টুকৰা টুকৰা অ'নাই বৰ্তমানে সাহিত্যসভা
একৰকম নেই বুজুই চলৈ। —

(গ) বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন

বিংশ শতকৰ ৬ষ্ঠ দশকে বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে নিজৰ ভাষাকৃষ্টি সম্পৰ্কে সচেতনতা প্ৰাধান আহানিৰ ফলে ছাত্ৰসমাজেই উহানৰ প্ৰভাব পড়ানি আঁকলো ফলে ১৯৫৯ ইংৰাজীত শিলচৰ গুৰুচৰণ কলেজৰ ছাত্ৰৰ উদ্যোগে 'সিঙ্গাৰীৰ সভা আহানাত শিলচৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন'ৰ সৃষ্টি আঁইল। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সাহিত্য বাবো কৃষ্টিৰ উন্নতি বিধানেই এ সংস্থা এহানৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যহান আছিল। এ যুনিয়নৰ প্ৰেছিডেণ্টগো আছিলতা নামদেব সিংহ বাবো ছেক্ৰেটাৰীগো আছিলতা বৰ্তমান লেখক এগো। এ যুনিয়নৰ উদ্যোগে ১৯৫৯ ইংৰাজীত 'মলয়া' নামে হস্তলিখিত পত্ৰিকা আহান নিকলল; উহানৰ সম্পাদকগো আছিলতা কচুধৰমৰ মণিধ্বজ সিংহ। ঐ বছৰ অৰ্থাৎ ১৯৫৯ ইংৰাজীত এ যুনিয়নৰ উদ্যোগে সিঙ্গাৰীৰ নেহেৰু স্কুলে বাৰ্ষিক সাহিত্য সংস্কৃতিৰ প্ৰতিযোগিতা বাবো অনুষ্ঠান আহানৰ আয়োজন কৰানি আঁইল। মনে অ'ৰতা, বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সাহিত্য সংস্কৃতিৰ প্ৰতিযোগিতা বাবো অনুষ্ঠানৰ ভিতৰে এহানেই প্ৰথমহান। এ অনুষ্ঠানে কাব্যতা প্ৰতিযোগিতা, পবন্ধ প্ৰতিযোগিতা, আবৃত্তি প্ৰতিযোগিতা, এলা প্ৰতিযোগিতা বাবো নতুন প্ৰতিযোগিতাৰ আয়োজন কৰানি আঁছিল; ঐ প্ৰতিযোগিতাত বৰাক উপত্যকাৰ প্ৰতি অঞ্চলেও অসংখ্য ছাত্ৰছাত্ৰী যোগ দিছিল। উত্তৰ লগে প্ৰদৰ্শনী বতৰ্ক আহানবো আয়োজন কৰানি আঁছিল। দিনৰ অনুষ্ঠানে এতো জনসমাগম আঁছিল যে অধিক মানুহ স্কুলঘৰগোত হমা নুৰাবিয়া নৰাশ মনে ফিৰে ফিৰে গেলাগা।

এতাব পিছে যুনিয়নে প্ৰতি বছৰ বিভিন্ন লয়াত এসাদে বাৰ্ষিক অনুষ্ঠান আকেইহানৰ আয়োজন কৰলো। এ বাৰ্ষিক অনুষ্ঠান এহান আহলেই বৰাক উপত্যকাৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে 'বৰাট সাড়া আহান পড়িল এবং প্ৰতি অঞ্চলে প্ৰতিযোগিতাৰ তালিমলো গমগম পৰিবেশ আহানৰ সৃষ্টি আঁইল। সিঙ্গাৰীৰ পিছে নৰাসিংপুৰ বাবো ঝাপিববন্দৰ সোনাপুৰে এসাদে অনুষ্ঠান আকেইহানৰ আয়োজন কৰানি আঁছিল।

কুনো কুনো গাঁৱগিথানীয়ে ইকবোহিতা। শিলচৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন'ৰ দৃষ্টান্তলৈ ১৯৬০ ইংৰাজীৰ ১৯ মাৰ্চ শিঙলাৰ কৃষ্ণনগৰৰ মহাসভাত পহিলা গাওঁ উতাই 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন, কাছাড' নামে অস্থায়ী যুনিয়ন আগো প্ৰস্তুতকৰলা, কিন্তু কামক ভাৱ দায়িত্ব 'শিলচৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন'ৰ আঁতেই আঁইল। আকতাউ মাত্ৰানি আঁছে যে, ১৯৬১ ইংৰাজীৰ ২০ অক্টোবৰ শিঙলাৰ গোপীমোহন

মুখাৰ্জিৰ সভাপতিত্বত স্থায়ী স্টুডেন্টছ যুনিয়ন আৰ্গো হওইল আৰু কিন্তু 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী স্টুডেন্টছ যুনিয়ন, কাছাড,' এ নাঙৰ অস্থায়ী বা স্থায়ী কোনো সংস্থা হওছে বুলিয়া কোনো প্ৰমাণিক তথ্য নাপাছি।

আমি হাবপাছি তাই, 'শিলচৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া স্টুডেন্টছ যুনিয়ন' উগোঠি ধীৰে ধীৰে সমগ্ৰ বি.ম. সমাজৰ 'ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন' নাঙে আত্মপ্ৰকাশ কবলো ১৯৬৩-৬৪ ইংৰাজীত শিঙলাব গোপীনাথ সিংহৰ উদ্যোগে এ ষ্টুডেন্টছ যুনিয়নৰ নুৱা কৰ্মিটি আহান হওকবানি অ'ইল এ কৰ্মিটিৰ মুখ্য কৰ্মকৰ্তা আছিল তাই যোগেন্দ্ৰ সিংহ এবং তেজকান্তি সিংহ, বাবো তানুৰ মুখ্য পৰামৰ্শদাতা আছিল তাই গোপীনাথ সিংহ।

এ নুৱা কৰ্মিটি হওনিব পিছে আগৰ সাদে সাহিত্য সংস্কৃতি বিষয়ক অনুষ্ঠানৰ আয়োজন না'ছে অল্লদিনৰ ভিতৰে গোপীনাথ সিংহৰ পৰামৰ্শে ষ্টুডেন্টছ যুনিয়ন ভাষা আন্দোলনৰ দিকে ঝুকিয়া পড়লো ১৯৬৮ ইংৰাজীৰ পিছেও আৰ্জা পেয়া ভাষা আন্দোলন এহানেই ষ্টুডেন্টছ যুনিয়নৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য হান ষ্টুডেন্টছ যুনিয়নৰ এ সময়কাৰ কাৰ্য্যকলাপ 'ভাষা আন্দোলন' প্ৰবন্ধত পেইতাঙাই

সমন্বয় কমিটি

মহাসভা বাবো সাহিত্যসভা এ প্ৰক্ৰিয়া দলৰ সৃষ্টি অ'নাৰ পিছে স্টুডেণ্টছ ইণ্টাৰন্যনল ভিতৰলৈ দল দুইটা অ'ইল (আনল বাজকুমাৰ/পাবলল সংগ) এবং দ্বিযাদলৈ নিজ নিজ মতে শুভাল শুভাল অ'য়া চলানি অ'কল। ভাষা আন্দোলন বা অন্যান্য গো কুনো ব্যাপাৰে হাবিব ভিতবে মটৈ ক্য নাখানিয়ে ১৪ ও ১৬ ইংৰাজী সভা অ'হান ত বয়া সমাজল সাধাবল স্বার্থল ক্ষেত্ৰত হাবিব ভিতবে একমতা আনানিবকা বুজিয়া "সমন্বয় কমিটি" আতন শুদ্ধকথান অ'ইল। ১১ ও ১৬ ইংৰাজী শিলচৰৰ ভূবনেশ্বৰ সাধু ঠে কলব মন্দিৰে এ সমন্বয় কমিটিৰ ডাকে বহুতল সভা আহানল আয়োজন কবানি অ'ইল। ও সভাত এ সমন্বয়ল দৃষ্টিভঙ্গি এতল সমন্বয় কবিয়া স্টুডেণ্টছ ইণ্টাৰন্যনল যে তাব মনে এ সমন্বয় সম্পৰ্কো দ্বাৰা অ'ছে, উত হাববে একমতাত আনানিবকা কমিটি আহানল গজে দায়িত্ব দেনা অ'ইল।

ও কমিটিৰ convenor মণিকান্ত সংহাগৰকে (একতপূৰ ওকতপূৰ মাণ্ডপে সভা আহানল আয়োজন কবলো। ছ এব দল "প্ৰক্ৰিয়া"বে চলানিবকা বুজিয়া। কন্ত ও সভাত আনল বাজকুমাৰৰ ছাএদল উপস্থিত নাখানিয়ে ও মিলন ইহান অ'মিমাংসাত থাইল।

শ্ৰীশ্ৰী বাধামাধব মন্দিৰ, বাধাকুণ্ড

আগে বন্দ বনে ব বাধাকুণ্ডত বিস্মৃতিয়াৰ কোনো মন্দিৰ বা য ত্ৰীনিবাস নেয়ানয়ে বিস্মৃতিয়া তীৰ্থযাত্ৰীৰ ত্ৰা নানান অসুবিধা ভোগ কৰানি লাগিল এ তীৰ্থয ত্ৰী এতাব সুবিধাৰ্ণে বাধাকুণ্ডৰ বৰ্তমান বাধামাধব মন্দিৰ এগোৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰোঁছিলতা পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা নাঙৰ পণ্ডিত ভক্ত আগোষ্ঠি ১৮৪৩ খৃষ্টাব্দত অৰ্থাৎ ১৯১০ সালে এ পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্ম এগো খালপাবৰ বৰ্তমান সুভাষ শৰ্মাৰ পিতৃদেব বামকৃষ্ণ শৰ্মাৰ বপাক

১৭৯৩ সাল ১২০২ খ

পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা খালপাৰে জবম আছিলতা আনুমানিক ১৭৯৫ ১৮০২ ইংৰাজীত তাৰ জন্মতিথিখন পৌষমাহৰ পূৰ্ণিমাৰ দিন বৃহস্পতিবাৰ ; কিন্তু তাৰ জন্মৰ সঠিক সনহান আমি হাব নাপাছি বিবক এগো কনাকে ছিলেটব ডাইকুল অগোত্ৰ তামকবলে , কিন্তু এষ্টান্দ্ৰ পৰীক্ষাত সফল অ'মা নুবৰানিয়ে তা নবদ্বীপে গিয়া সংক্ৰতৰ কাব্য বাবো ব্যাকবল তামকবলোগা। উতাব পিছে কৰ্মীত্ৰী গিয়া বেদান্ত তামকবলোগা।

প্ৰায় ১০ বছৰ বয়সে পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা ম দুপতল আস্থলে তীৰ্থপাব ক্ৰমাতানকুলল ; তাৰ সঙ্গী আছিলতা ঐখজ উবা মুখোপাধ্যায় (নায়েল্লন মুখোপাধ্যায় পিতৃদেব), বচীকুৰ ভট্টাচাৰ্য্য (আগৰ তল ব সাবেভিম ভট্টাচাৰ্য্যৰ পিতৃদেব) উতাদি নবদ্বীপ, পুৰ , কাশী তাদি তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ পিছে পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা তাৰ সঙ্গী সত বৃন্দাবন দেলগা। বৃন্দাবনে গিহ ব'লু বিপ্ৰহ দৰ্শন কৰে কৰে পাবক্ৰমা কবতাৰা, কক্স থানা ব'বো খানাপনাৰ অসুবিধা লো মিয় ম তিনপেইতাৰা, বৃন্দাবনে মণিপুৰ সবকাবৰ মণিপুৰী মন্দিৰ আগো আছে, কিন্তু উপেই 'কাৰ্ণিছা'ব কোনো স্থান নেই। যদিও পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাৰ কথাবাত্তি ত্ৰ তানে পাণ্ডত বাবো গুৰীজনহে বুলিহ তাবপেয়ামান্দবৰ ভাবপ্ৰাপ্ত 'গবকগা'হিয়ে তাবৈ উমান্দবেখান বসুহাগ দিলে, তথাপি তাৰ সঙ্গী উতাবে উপেই থানা নাদ নহে পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাই উপেই ন থাছিল ফলে তানু মানুৰ হব বন্দব ব কুঞ্জৰ বাবান্দাত কুলে বকম সময় কাটো , মনুৰ গাঁলমাত্ৰ তানিয়া বাবো আনিয়ামতাবে যহঁকাঞ্চহে হেহ লাগে দু হে ব'বে লাঞ্ছনাহে কুলে বকমে বৃন্দাবন পাবক্ৰমাতান সামকবে লম কবলা। কিন্তু বৃন্দবন পাবক্ৰম ত বিস্মৃতিয়া তীৰ্থযাত্ৰীৰ এ লাঞ্ছনা বাবো তিঙি আভক্ততাও মৰ্মাহত অ'মা পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাই লেপকবলো যে, ব্ৰজত বিস্মৃতিয়া তীৰ্থযাত্ৰীৰ আশ্ৰয়স্থল আহানব বৃন্দাবন্ত না কবহ ব'দেশ না ফিবত্ৰি তাৰ সঙ্গী তাববে হ'বে ফিলা'দয়' পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা আনিশিত্ত ভাবহাং অতনব চক্ৰত ত্ৰাবিয়া দিশহীনতাবে আটনি অ'কবলো। আটতে আটতে গবক বাধাকুণ্ডত ফোঁহইলগ এবা আহাব নিদ্রাহীন পূৰ্ণল দেহ উগোলো কোনো মতে বাধাকুণ্ড শামকুণ্ড পাবক্ৰমা কবলে।

এসাদে বুলতে বুলতে অকাঁদন বাধাকুণ্ডৰ পূৰ্ব দকে বহঁতন লাগেতা কুণ্ডৰ পৰ্বপাবল জঙ্গল আহানাত বয়া পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাই মনপাণ তালিহ ভগবনৰ উপহনা কব ন অ'কবলো

এ মুন্সিফ বাবুলা জামি এত' বা'দাওসু কব'র'াল প'সুত প'পুলি ও মুন্সিফ জামিতি
 আ'লীয়াসুজল বাবুলা নবু বাস'ল ও
 'দন্যনকা আব'দ'ল জামিতি
 লৌকালপা প'সুত এ দ্বিস'র'ায় জ'নসাধাবনা ও'স্তা জ'ল প'সুত
 পুণ্ডরীকাসু শ'র'ায় ও'স্তা দ্বিস'র'ায় জ'নসাধাবনা
 পুণ্ডরীকাসু শ'র'ায় ও'স্তা দ্বিস'র'ায় জ'নসাধাবনা

চুগ চুবকী পাথৰলো ডাঙৰ কৰে মন্দিৰ আগো হঙকবলো।

উতাব পিছে পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা প্ৰতাপগড়ে আয়া গাঙ ঘৰেত অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিয়া নিলোগা। ওঁ অৰ্থলো মাণ্ডপ, ভাণ্ডাঘৰ, বসোইঘৰ ইত্যাদি হঙকৰিয়া পিছে বাধামাধবৰ প্ৰমাণ আকাৰৰ বিগ্ৰহ স্থাপন কবলো। ওঁ বিগ্ৰহৰ লগে জয়দেব ঠাকুৰৰ সেবিও একফুট পৰিমাণৰ বিগ্ৰহ উৰিও স্থাপন কবলো। মন্দিৰগোৱাৰ যান দুবেইও হুকাঙ কৰে জয়দেব ঠাকুৰৰ মন্দিৰলৈ আগোবৌ প্ৰতিষ্ঠা কৰানি অ'ইল। ১২৭২ সনৰ ২৪ ফাল্গুন দোল পূৰ্ণিমাৰ দিনে এ মন্দিৰ-মাণ্ডপৰ দ্বাৰোদ্ঘাটন কৰানি অ'ইল।

মন্দিৰ মাণ্ডপ প্ৰতিষ্ঠাৰ পিছে পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাই বাধামাধবৰ নিতান্তোগ সেৱাৰ ব্যৱস্থা বাৰো মন্দিৰৰ উন্নতিসাধনৰ ভাৱহান সমাজৰ গড়ে দেন মনেইলো। এবং কামাদাৰ আগোবাঙ মন্দিৰগোৱাৰ সাময়িক দায়িত্বহান দিয়া সমাজবাঙ প্ৰস্তাব এহান খনাবকা সলইল। গিবকে ছিলেট, সুনামগঞ্জ, ত্ৰিপুৰা, প্ৰতাপগড় ইত্যাদি বিভিন্ন অঞ্চল বুলিয়া অৰ্থ সংগ্ৰহ কবলো। তদুপৰি তা ঘৰগোৱা লেহে ধান কাঠি আকেইহান বাৎসৰিক চাদা লেপকৰে দিলো এবং ওঁ চাদা উতা তুলানিবকা ফালে ফালে প্ৰতিৰ্নাথ লেপ কৰেদিলো। উতাব পিছে গিবকৰ চেষ্টায় শিংলা, ঝাপিবন্দ, মেহেৰপুৰ, ঘাটাপুৰ, বিক্ৰমপুৰ বাবো নবাসংপুৰেও এ নিয়ম এহানৰ প্ৰবৰ্তন কৰানি অ'ইল। এ কামে প্ৰধানভাবে সাহায্য কবলো তা ঘাগবাৰ চাউবা এইগা। এ কামে প্ৰায় তিন বছৰ ক'ল সমাজৰ বুকুত খায়া পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা পুনৰায় বাধাকুণ্ডত গেলগা। বাধাকুণ্ডত ফিৰিয়া পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাই সমাজেও সংগ্ৰহ কৰেছিল অৰ্থ উতালো যাত্ৰানিবাস আগো হঙকবলো, বাৰো মন্দিৰ চত্ৰবৰ চাৰিয়বাবাদে দেৱাল তুলে দিলো। উতাব পিছে অনেক বছৰ বাধামাধবৰ সেৱা কৰিয়া পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মা ১২৯৮ সনৰ ১২ই পৌষ একাদশীৰ দিনে শুক্ৰবাৰে প্ৰায় আটাত্তৰ বৎসৰ বয়সে দেহত্যাগ কবলো। তাৰ জীৱকালে বাধাকুণ্ডত সাধু ঠাকুৰৰ লগে তাৰ দেহা অ'ছিল। পুণ্ডৰীকাক্ষ শৰ্মাৰ পিছে বাধামাধব মন্দিৰগো চালানিব পূৰ্ণ দায়িত্বহান ব্ৰজবাসী ব্ৰাহ্মণ আগোবাঙ আছিল বুলিয়া হুনিয়াব ; তবে ওঁ ব্ৰাহ্মণ উগোৱ নাঙ পৰিচয় হাৰ নাপাছি।

প্ৰতাপগড়ৰ তনুবাৰু গিবকে সময় আহান বাধামাধব মন্দিৰ পৰিচালনাৰ তাদাবকি কবলো এবং বাধামাধব মন্দিৰৰকা গাঙে গাঙে বুলিয়া চান্দাউ তুললো। গিবক এগো পৰবৰ্তিকালে নবদ্বীপৰ গোবিন্দবাড়িব সেৱাইংগো অ'য়া আছিল, কিন্তু তা বাধামাধব মন্দিৰৰ কামাদাবৰ দায়িত্ব না নেছেগা।

সাধুঠাকুৰৰ নিকটতম শিষ্য গোপালদাস বাবাজী কঠো বছৰ বাধামাধব মন্দিৰৰ কামাদাবগো অ'য়া আছিল। গিবক উগো কামাদাবগো অ'য়া আছিল সময়ত নাটমন্দিৰগো হঙকৰানি অ'ছিল। গোপালদাস বাবাজীৰ সময়ত বাধামাধব মন্দিৰ ঋণে জৰ্জৰি, অ'নাই বিগ্ৰহ সহ মন্দিৰৰ সম্পত্তি নিলামে যানাব উপক্ৰম অ'ছিল। উৰ কা গোপালদাস বাবাজীয়ে মুত্ৰাইত সাধনাৰত বিষ্ণুপ্ৰিয়া সাধু আগোৱাঙ বাধামাধব মন্দিৰগোৱাৰকা আৰ্থিক সাহায্য চেইতেগা সাধু উগোই গোপালদাস বাবাজীৰে মাতলো যে, তা তেক না লইলে তাৰে আৰ্থিক

সাহায্য দেনা নুবাব হ'ই। গতিকে গোপালদাস বাৰীজীয়ে বাধা অ'য়া ভেক লইলো এবং স'ধ উগেয়ে সাময়িকভাবে অর্থিক সাহায্য দিয়া মন্দিৰগো চালনাত খা'ন সহায়তা কবলৈ

গোপালদাস বাৰীজীৰ অ'মলে মন্দিৰগোৰ খবচ চাল নিবকা বলাবৰ দুকানেও প'ব খবচ অ'না'ন লাগেছিল, আকস্মিক বাৰীজীয়ে মন্দিৰৰ পূজাৰী উগেয়ৰ আ'তে মন্দিৰগোৰ ভাবহান দিয়া বিষ্ণুপ্রিয়া সমাজেও চান্দা তুলানিৰকা নিকুলেছিল এবং এ উদ্দেশ্যে ভানুগো শিলচৰ পেয়া বুললো। ঐ সময়ত মন্দিৰৰ পূজাৰী উগেই অথা'তাবে দুকানেও বাকী আনতেও আনতেগা সময় আহাত দুকানেও বাকী দেনা নকৰলো; ফলে কতোদিন মন্দিৰৰ সেৱাপূৰ বন্ধ অ'য়া খাইল। এ অবস্থাত বাধাবাৰী য়ে গোপালদাস বাৰীজীয়ে স্পষ্টে দেখেইলো যে, তেতি তিন দিন ধৰিয়া অনাহাবে আছে। ল'হে ল'হে বাৰীজীয়ে তুলেছিল চান্দাৰ কপা উতানিলে বাধাকুণ্ডত গিয়া দুকান বাকী উতা দিয়া বা'ৰো মন্দিৰগো বাঁহতেগা চালানি অ'কৰাল। পিছেদে মন্দিৰ চালনৰ ভাবহান নিলেগা সাধন কৰানে বাধা ত পড়েৰ বুলিয়া গোপালদাস বাৰীজীয়ে মন্দিৰৰ দায়িত্ব উহান এৰাদিলো।

উতাব পিছে শংলাল দালালৰ কৃষ্ণকুমার স'ংগে বাধা মাৰব ম'ন্দৰ পৰিচালনৰ ভাবহান পাড়িল। এ গিবক এগো উচ্চস্তৰৰ স'ধক আ'গো আছিল। তা বাধাকুণ্ডত গোপালদাস পৰিব্রমাকালে ইপনেদে নাবদ মানব গুৰুত বগা আ'গো পাইছিল এবং পিছেকালে বাধা গোবৰ্ধনৰ যথুৰ দুকান আহাত বাঁহতেগা দুকানৰ মালিক উগেয়ে অ'গে ক'ৰ বাঁহ স্পষ্ট দেখ পাছে বুলিয়া ত'ৰে বীণা আ'গো দান কৰেছিল। ইব ক'ৰ কৃষ্ণকুমার দিবক নাবদ বাবা বুলি পৰিচিত অ'ইল। পৰবৰ্ত্তিকালে নাবদবাৰী মন্দিৰৰ দায়িত্ব এৰেদিয় গো বৰ্ষনে সাধনত'ৰ কৰিয়া থাইলগা। এ সময়ত তা'ৰ তিত স'ৰণ অ'গে প'ৰ দেদ ইল অ'চ তাব ক'মে স'ৰ তা'ৰ দিবা শক্তি আহ'নৰ প্ৰকাশ পেতিলে। মানুহে বুলিও ক'বু ন'ন কবলে তা প্ৰয়োজন অ'ৰ্ত্তিৰ ক'নানলগা, বাৰো তাৰে ক'মে আহ'ৰা বস্তু দিলে তা 'তেই ক'নহাইয়! দে 'ৰা' খা' বুলিয়া অ'ৰ্ত্ত সাধাবণ ভাষালো বস্তু উতা গোপালদাস ক'ত কবলো।

নাবদবাৰী পিছে যমুনাদাসী নাঙৰ গিথানক আ'গেই সাময়িকভাবে মন্দিৰগোৰ দায়িত্ব নিয়া চালেইলো।

যমুনাদাসীৰ পিছে লোৱাবপুৰাব জগদীশ বাৰ নিয়মমাফিক কামাদাৰগো অ'য মন্দিৰগো চালেইলো। গাব সময়ত পূৰ্বোক্ত তনুৰাবু গিবকে কুঞ্জবাসীৰকা ঘৰ কা'ত'গে হ'ঙকৰেদেছিল।

আনুমানিক এ সময়ত কালাধন সাধু নাঙৰ বৈষ্ণৱ গিবক আ'গে বাধাকুণ্ডত আছিলগা। তা বাধামাৰব মন্দিৰৰ কামাদাৰগো নাছিল যদিও, কামাদাৰ নেযইলো সময়ত তা সাময়িকভাৱে মন্দিৰ পৰিচালন কবলো। ১৮ শতাব্দীৰ চৌবিতল নাঙৰ গিথানক আ'গেই হ'দ হ'দ ম'ন্দৰ পৰিচালনাত সাহায্য কবলো।

* সাধু উগো মূলতঃ শিলচৰৰ কান্ধ ব চেংক'দ গাওঁৰগো বুলিয়া ক'মে ক'মে উগেই মা'তলা। সম্ভৱতঃ তা তাকু বুলতারা উগেয় বাপক

১৯১৪ : ১ ইংৰাজীত প্ৰতাপগড়ৰ জামিৰালাৰ বাধাবমণ গিবকে কামাদাবৰ পদে থায়া মন্দিৰ পৰিচালনা কৰিলে। এ সময়ত পাখাবকান্দিব ডাঃ বাৰ্জেন্দ্ৰ সিংহই মন্দিৰৰ জমিৰ কাদা আগোদে ঘৰ আগো হুঙকৰিয়া থাইলগা।

জামিৰালাৰ বাধাবমণৰ পিছে সিঙ্গৰীৰ চৌৰি ওল দেবীয়ে কতোদিন মন্দিৰ পৰিচালনা কৰিলে।

পিছে সিঙ্গৰীৰ বাধাবমণ সিংহই ১৯৭৩ : ১৮ ইংৰাজীত কামাদাবৰ পদে নিযুক্ত অ'য়া মন্দিৰৰ দায়িত্ব নিলোৱা। তাৰ সময়ত মন্দিৰৰ জমিহানৰ দলিল কৰানি অ'ইল : উত্তৰ আগে জমি উহানৰ দলিল নেয়ছিল। উত্তা ছাড়া ডাঃ বাৰ্জেন্দ্ৰ সিংহই মন্দিৰৰ জমিত যে কুঠিগো কৰিয়া অ'ছিল, উত্তো বাধামাধৰ মন্দিৰৰ নাও দলিল কৰানি অ'ইল। এ সময়ত মন্দিৰৰ আত্মহান নষ্ট অ'নাই কামাদাৰ গিবকে ৰাধ মাধৰ কামটিৰ পৰামৰ্শে জয়পুৰে গিয়া আসন আহানৰ অৰ্জাব দিয়া অ'ছিলগ। কিন্তু আসন উহান আহানৰ আগেই বাধামণ গিবকে কালাধন বাবাবাঙ মন্দিৰৰ দায়িত্বহান দিয়া ১৯৭৬ ইংৰাজীত ঘৰে ফিৰিল। বাধাবমণ গিবকে মন্দিৰৰ দায়িত্ব এবোদেনাব পিছে আসনহান আনানি অ'ছিল।

আসন এহান হুঙকৰানিৰ ব্যাপাবে য়ালি আতান আছে : আসনহান আগে যাবগা সময় উহানাত বাধামাধৰ মন্দিৰৰ সাময়িক দায়িত্ব অ'ছিলতা কালাধন বাবা। আকদিন গিবকৰে বাধাবাণীয়ে সুপুৰে গৈ মাতলো যে, তেউব আসনহান বগে যাবগা, হুবা কৰে নুৰা আসন আহান আনানি লাগন্তই এবং তে আসন উহানৰ কপা তুলানি লাগ তই গা বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজেঙ। কালাধন বাব লগে লগে ৰাধাকুঙত নিকুলিয়া কাছাড়ে অ'ছিল বাধানীৰ আদেশৰ কথা হানিয়া কাছাড়ে গিৰিগিথানিয়ে, বিশেষ কৰে তৎকালীন আসামৰ বাধ্যক নন্দকিশোৰ সিংহৰ উদ্যোগে অৰ্থসংগ্ৰহ কৰানি অ'কৰিল এবং অল্পদিনৰ ভিতৰেই প্ৰায় ১৭ হাজাৰ টকা উঠিল। আসনহানৰ কপা এতা বিশেষ কৰিয়া উঠিলত শিলচৰৰ মেহেবপুৰেঙ এবং আংশিকভাৱে উঠিলতা নবসিংপুৰ বাবো বিক্ৰমপুৰেঙ। এসাদে উঠিল কপা উঠালো মন্দিৰে আসনহান আনানি অ'ইলতা ১৯৭৭ : ৭৮ ইংৰাজীত।

সিঙ্গৰীৰ বাধাবমণ গিবকৰ পিছে বাধামাধৰ মন্দিৰৰ কামাদাব হিসাবে নিৰ্মা কু পেয়া গেলগাতা নবসিংপুৰৰ মদন মোহন সিংহ গিবক। এ গিবকৰ কাৰ্য্যকালে বাধামাধৰ মন্দিৰৰ প্ৰভুত উন্নতি অ'ইল। এ সময়ত কাম অ'ইল উত্তৰ তালিকাহান তলে দেনা অ'ইল :

১। নাটমন্দিৰগোৰ মেজেহান শ্বেতপ্ৰস্তব লো বাধান অ'ইল। কাম হুহ নব য নতীয় খবচ বহন কৰলাতা প্ৰতাপগড়ৰ আঞ্চলিক কমিটিয়ে।

২। হাঠি নবাসৰ গজব হালাত তিনিগো যাত্ৰীনিবাস হুঙকৰানি অ'ইল। এতাৰ খবচ বহন কৰলাতা মেহেবপুৰৰ আঞ্চলিক কমিটিয়ে বাবো নবসিংপুৰৰ আঞ্চলিক কমিটিয়ে উত্তৰ গজে, ব্যাঙগতাবে আৰ্থিক সাহায্য দোছিতা প্ৰতাপগড়ৰ পাদাবাবুৰে (১০০০ টকা) বাবো কুঞ্জবাসিনী মাও দসীয়ে (১০ হাজাৰ টকা)। পবলোকগত কুঞ্জবাসী

তুলসীদাস ব বাৰ্জী ব জমা কৰা পুত্ৰী ভাঙৰ অংশ আহন (১৮ হাজাৰ টকা) এ কামে হম দে

৫ ছেনিচাৰী লেট্ৰিন, টিউল, বেল ই বাদি ইত্যকবা। অ'ইল। কাম এহানি শ'হন হা
নাগালেণ্ডে কৰ্মবান 'গিৰিগুহাৰী'ৰ আৰ্থিক সাহায্যলৈ (প্ৰায় ১৯ হাজাৰ টকা)

৪ মূল মন্দিৰগোব পূৰ্ব সীমাগোত্ৰ লালতাকুণ্ড পৰ্যন্ত লাগেযা প্ৰায় ৩ কাঠা হাম
লনা অ'ইল

১। কহাগোব কাদাও, গজল তলাও ব'লো মন্দিৰগোব ১৬ হাজাৰ আনিব টাক্ষ বহ
অ'ইল।

৬ মন্দিৰগোব পূবাল দেৱাল উগো উঠকবা। অ'ইল, বাৰে নুৱা জামি উহাও পুত্ৰী
দেৱাল তুলিয়া সীমাদিৰ্দেশ কবা। অ'ইল।

৭। বিষ্ণু'মদাব, ভাণ্ডাবদাব, ব'হমাউদাবল গজল তলা, গজল তলাল পাশ্চমাব কুঞ্জল
নিবাস ইত্যাদি প্লাষ্টাব কবা। অ'ইল

৮ ব্ৰিপুৰাব মাৰ্দ্দানব স আগো ইত্যকবা। অ'ইল। উগোব বাদিচাল (১২, ১৩
টাকা) বহন কৰলেও বনাম লী সংহ, মাউ এ এছ, গজল তলা, গজল তলা

মদনমোহন গলকব পছে। সম্ভাৰীল বমলীয়ে চন সংহই ৫/৪ মাস মন্দিৰ
পরিচালনা কবলো। হাব পছে হীৰদাসনা প্ৰাপক হাব ব'হমা উদাব। উদাল ব'হমা ই
সময়বকা মন্দিৰগো চালানিব দায়িত্ব বোহলীগ

উত্তৰ পছে ১৮৮৩ চনব আগুত ২০ ম হাও আৰবামব বামন বায়গ। গলকব কামান
পদে নিযুক্ত অ'য়া মন্দিৰ পরিচালনা কবের

৭। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ জাতীয় চেতনা

মণিপুৰেও আসাম ত্ৰিপুৰা-শ্ৰীহট্টত আহানিৰ পিছেউ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীয়ে তানুৰ নিজৰ সমাজৰ ভিতৰে নিজৰ কৃষ্টি কীৰ্ত্তন বাস আৰু ইত্যাদি যথাযথভাৱে ধৰিয়া থছি উহান সম্বন্ধে কোনো সন্দেহ নৈ। সংস্কৃতিৰ কোনো দিক আহানাত এপেইব শিক্ষা অপূৰ্ণ অ'ইলে সমাজৰ শিক্ষাৰ্থী শিল্পীয়ে ববাবব মণিপুৰে গিয়া দক্ষতা অৰ্জন কবিয়া আহিলাগা ও সময়ত গাও গাও ইসালপা ডাকুলা বাসকুলী ইত্যাদি শিল্পীৰ অভাব নেয়'ছিল। উনবিংশ শতাব্দীৰ দ্বিতীয়াৰ্দ্ধত বিংশ শতকৰ তৃতীয় চতুৰ্থ দশক পেয়া বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ কৃষ্টিৰ ভবিহান এহ'ন

শিক্ষাৰ দিকে উনবিংশ শতকৰ চতুৰ্থ পাদত বিংশ শতকৰ তৃতীয় চতুৰ্থ দশক পেয়া সংস্কৃত শিক্ষাই প্ৰধান শিক্ষাৰ বিষয়হান অ'ছিল, ও সময় প্ৰত্যেক অঞ্চলেই ৮ ১০ গো সংস্কৃত পণ্ডিত আছিল। এবং তানুগাও অনেক ছাত্ৰ শিক্ষা কৰেছিল। তৰে কোনো নিঙোলপী সংস্কৃত শিক্ষা কৰেছিল। বুলিয়া কিস্ত আমি নাজ নি।

বিংশ শতকৰ তৃতীয় দশকেও পূৰি আধুনিক শিক্ষা খানি খানি প্ৰচলিত অ'না অ'কবলো এবং যল দশকেও পূৰি আধুনিক শিক্ষা প্ৰায় সৰ্বসাধাৰণৰ ভিতৰে পাবষ্ট অ'য়া হদেইল। আধুনিক শিক্ষাৰ লগে লগে নিজৰ ভাষা কৃষ্টিলো গৌবৰ বোধ কবানি এবং ব'হিৰ্বশে নিজৰ ভাষাকৃষ্টি তুলিয়া ধবানিৰ মানসিকতা আহান আহানি উহান স্বাভাবিকহ'ন কিস্ত বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে দোহযাবতাই উহানৰ উল্ট'হ'ন। শিক্ষিত বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ সাধাৰণ চৰিত্ৰহান দোহযাবতাই নিজৰ ভাষা, পুষাক, বীতি উতাব পতি অনাদৰ বা উতাবে লাজপানিৰ বস্তু বুলিয়া নিঙকৰানি আধুনিক শিক্ষাৰ নিতা সঙ্কী আবাক বস্তু আহান অইল'তাই দেশপ্ৰীতি এ বস্তু এহানৌ বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ ভিতৰে দেহা নাদেছে বুললেউ যাকবেব। উহ'নে ও বতৰ দীৰ্ঘদিনৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ ইতিহাসে বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ ভূমিকা নৈ বুললেউ চলেব। তৰে বাংল দেশে এ দেশপ্ৰীতি এহান বিংশ শতকৰ চতুৰ্থ দশকেই স্পষ্টতৰে দোহযাব। উহানে দোহযাব বৈকুণ্ঠ শৰ্মা, লীলাবতী শৰ্মা, গিৰীন্দ্র সিংহ ইত্যাদি গিৰিগিথানীয়ে স্বাধীনতা সংগ্ৰামে ব্যাপিয়া পড়েছিল।

যেতাউ অ'ক, এ অবস্থাতৌ বিংশ শতাব্দীৰ তৃতীয় দশকেও অ'কবিয়া বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে নিজৰ সত্তা সম্বন্ধে চেতনা আহান জাগানি অ'কবলো, যদিও ভাষাসাহিত্য সম্বন্ধে উবাকউ চিন্তাভাবনা যথাযথভাৱে নাহেছে; নিজৰ কৃষ্টিৰে উজ্জ্বল কবিয়া পৃথিবীৰ মুণ্ডে পালনিৰ মানসিকতাউ উবাকা নাহেছে।

নিজৰ সত্তা সম্বন্ধে চেতনা জাগত অ'নাই ১৯২৫ ইংবাজীৰ ডিলটৰ ম'বাইটান কলেজৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া ছাত্ৰ কতোগেই মাছিমপুৰেও 'জাগৰণ' নামৰ পত্ৰিকা আহান নিকাললা। উতাব পিছেদে নিজৰে বৰ্ণ হিন্দু বুলিয়া পৰিচয় দেনাৰ প্ৰচেষ্টালো প্ৰতাপগড়ৰ অনুব বৃ সিংহ, মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ, কাটাখালৰ ফাল্গুনী সিংহ, মাছুঘাটৰ কমলকুমাৰ সিংহ, বাজবাবু সিংহ

[illegible][illegible]

এবং বন্ধন। তাই তব পিছে বিক্ষিপ্তা ভাষা নো হি ত্য চৰ্চা আবন্ত অইল। উদ্যত
পিছেই ১৯৫১ ইংৰ জীও পূব সবকাববাড়তো এ ভাষাব স্বীকৃতি দেনাৰ এবং এ জীও ব
শৌবে মাওভ'লে শম্ভাদেনাৰ বাবস্থা কৰ নিব দৰ্শী উঠানি অ'কবলো, যে দাবী হান ১৯৫৬
ইংৰাজীত আন্দোলনত অন্তৰ্গত মহাসভাত স্পষ্ট আকাৰ নিলোগা। ঐ সময়েলো মহাসভা
মাংগলিক কাঠামল ভিত্তে মা' তা পাবমদ, ভাষা পাবমদ বাবো সংস্কৃতি পাবমদ গঠন
কৰানি অইল। এং' হি তা পাবমদ বাবো ভাষা পাবমদৰ গজে ভাষা দাবীৰ ভাবহান নাস্ত
কৰানি অইল।

উত্তর পৃষ্ঠা ১৯৬৮ ইংল্যান্ড ১৯৬১ ইংল্যান্ড নে কলম্বিয়া বিশ্ব প্রক

ভাষাভাষীৰে মেইতেই তেওঁ তাল কৰে দেহুৱানিৰ দৰী উঠিল এবং ১৯৬১ ইংৰাজীৰ জুলাই মাহত অ'কবিয়া সবকাবৰাঙ বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষাৰ স্বীকৃতি, বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষালৈ শৌৰ প্ৰাথমিক শিক্ষালভ, বেতাৰ কেন্দ্ৰত বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষালৈ সংস্কৃতি প্ৰচাৰ ইত্যাদি দৰী জানেয়া আহি তাৰা পইলাদে দৰী এতা প্ৰধানতঃ উঠিলতা মহাসভাৰ তবফেত। পৰবৰ্তীকালে ১৯৬৮ ইংৰাজীত অ'কবিয়া ছাত্ৰসমাজী এ আন্দোলনে যোগ দিলা। বৰ্তমানে মহাসভা এবং সাহিত্য সভাই যদিও ভাষাৰ দৰী ছাদিছাদি তুলতাবা, মুখ্যতঃ দৰী বাবো আন্দোলন কৰতারাতি বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী ষ্টুডেন্টছ যুনিয়নে

সংস্কৃতিৰ বাবাদে দৃষ্টি দিলে দেহুৱাৰ বিষ্ণুপ্রিয়াবতা নিজৰ কৃষ্টিৰ প্ৰতি যথার্থ শ্ৰদ্ধা নেযনিযে এ শতকৰ ৬ষ্ঠ দশক হমেইতে হমেইতে এ জাতৰ কৃষ্টিৰ অধিকাংশই আমি হাৰেইলাঙ। ভাষা সচেতনতা আহানিৰ লগে লগে সংস্কৃতি সচেতনতা আহানী এ জাতৰ ভিতৰে - বিশেষ কৰে শিক্ষক গোষ্ঠীৰ ভিতৰে দেহাদিলে। শিক্ষক গোষ্ঠীৰ অনেকে মৃদঙ্গশিল্প এবং কীৰ্তন কলাৰ অনুসৰণ কৰানি অ'কবলা এ সময়ত অ'কবিয়া কীৰ্তন বাস এতা মাতৃভাষালৈ উপস্থাপিত কৰানিৰ প্ৰচেষ্টা আহান আছিল। কিন্তু যথার্থ ভক্তিমান, বসন্ত এবং সাহিত্যতত্ত্ব লেখকৰ অভাবে এবাকাউ এ বাসকীৰ্তন এতা যথযথ বৰ্চ অনুযায়ী হঙকৰানি নুৰাবোছি; উতা যথযথভাবে হঙকৰানিৰ প্ৰচেষ্টা চলব

জাতীয় চেতনাৰ কথা আলোচনা কৰতে গিয়া আবাক বিষয় আহান অবশ্যই মাতানি লাগেব; উহান অ'উলতাই বিষ্ণুপ্রিয়া স্ত্ৰীপুৰুষ নিৰ্বিশেষে হাববতা আমাৰ নিঙোলপীৰ জাতীয় পুৰাকৰ প্ৰতি হেয়দৃষ্টি এহান। নিঙোলপীয়েউ চেইতাবাতা মিয়াঙব পুৰাক পিদিয়া মিয়াঙ ম লানি এহান, বাবো নিঙোলব ইমা বাবা বেইবুলি বা স্মৃতি শ্ৰুতৰ শাস্ত্ৰীয়েউ চেইতাবাতা নিজৰ নিঙোলগো বা বহকগো বা গৃহিণী গোই মিয়াঙব পুৰাক পিদিয়া আয়ুগোপন কৰিয়া চলানি এহান। নিজৰ জাতীয় পুৰাক পিদিলে নিঙোলপী উতা নিজে এবং নিঙোলব ইমা বাবা বা স্মৃতি গিবক গাছিয়েউ নিজৰে হকাঙ নিঙকবতারা বা লাজ পেইতাবা এহান জাত এহানৰ জাতীয় চেতনাৰ অভাবহান, মেরুদণ্ডহীনতাৰ লক্ষণহান। পৃথিবাত এহানেই হয়তো একমাত্র জাতহান, যেতাই নিজৰ পুৰাক পিদিয়া নিকুলতে লাজপেইতাবা এ সম্বন্ধে আমি বহু মাতেছি, কিন্তু এ জাতৰ চৰিত্ৰ এহানৰ সংশোধন কৰে নুৰাবলাঙ

৮। ভানুবিলাৰ কৃষক আন্দোলন

ভানুবিলাৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ কৃষক আন্দোলন জাত এহানৰ ঐতিহাসে চিত্ৰস্বৰূপে অঁকা গাইতই। এ আন্দোলন এহান পইলাদে তৎকালীন জমিদাৰৰ জোৰজুলুম বাবে অত্যাচাৰন বিৰুদ্ধে গাঢ়িয়া উঠেছিল যদিও, পৰবৰ্তীকালে এহান ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ লগে মিলিয়া গেলগা। এ সম্বন্ধে আমি যতটুকু জানোঁ, উতা আমি 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুরীৰ দিকপাল' গ্ৰন্থত 'বৰপৰী বৈকুণ্ঠনাথ শৰ্মা বাবে 'বৰপৰী লীলাবতী শৰ্মা' শীৰ্ষক জীবনী প্ৰবন্ধত আলোচনা কৰোঁছ। এ প্ৰবন্ধত ঐতিহাসিক দৃষ্টিকোণেও সংক্ষেপে আমি আলোচনা কৰিব।

বাংলাদেশৰ কমলগঞ্জ উপজিলাত ভানুবিলা, তেওঁই গাও, মাতোৰ গাঁও, চিত্ৰলী বাবে ছনগাঁও। এ পাচোতান গাওলো ভানুবিলা লমায়গা বুলাতারা। এই সময়ত ভানুবিলা এহান হাবি জমিদাৰৰ অধীনে আছিল। ভানুৰ ভিটালাদে বা ফোঁতল আদৰ গজে কৰা সত্ৰাধিকাৰ নেয়ছিল। ভানুৰ আমদ বগো আছিল না অল আমজদ খাঁ, বা বা বাবে বাৰ সৰ্বাধিপতিগো আছিলতা পৃথিম পাশা। আলী আমজদ খাঁই ব্ৰিটিশ সৰকাৰৰ নিৰ্দেশ পাও বছৰ জোৰ জবৰদস্তি খাজনা আদায় কৰিয়া নেবগা, ভানুবিলাৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া এত যৌ খাজনা দিয়া যি বাবাগা। আমজদ খাঁৰ নায়েব বাসাবতী দাসে যথাব ওতপুৰা ওত খাজনা নেবদ, কিন্তু খাজনা উত্তৰ বসিদ নায়েব; বিষ্ণুপ্ৰিয়া এত যৌ সবল। বগাসে বাসদ দাবী নাকবতাব। ১৯৩০ ইংৰাজীত হাজাৰ কৰে বাসাবতী দাসে ভানুবিলাৰ মানু এতাই খাজনা নদত। বুলায়া বা ভানুবিলা কৰালান অ'কবলো। এবং ক'তাদে বা বনাদে খাজনা নাদে'হ বুলায় মোকদমা লাগাদিলো। এহানৰ প্ৰতিবাদে ভানু গাছৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া হাবিয়ে 'আব খাজনা নাদতাতাই' বুলায়া ঘোষণা কবল। উত্তৰ। পছে ১৯৩১ ইংৰাজীত ব্ৰিটিশ সৰকাৰৰ নিৰ্দেশ বাবে সহায়তালো জমিদাৰৰ সিপাহীয়ে অ'ওলো ভানুবিলাৰ বাবেদোনা অ'কবলো এবং ৫০ গোর চুৱা ঘৰ ব'গিয়া হদেইল। ভানুবিলাৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া বৈকুণ্ঠ শৰ্মাৰ নেতৃত্বত ভুজাল, খাঁন্ত ইত্যাদিলো সংগ্ৰামে উবা'য়া অনেক আত্ম জখম কবল। এবং বাস বিতৰীবে টুকৰা টুকৰা ক'বয়া কাপয়া বেলল। আপাততঃ সংগ্ৰামহান এপেই লমইল।

আলী আমজদ খাঁৰ পিছে তাব পুতোক আলী হুসৈন খাঁ জমিদাৰগো অ'ইল; তাব নায়েবগো অ'ইলতা প্ৰমোদ ধৰ। প্ৰমোদ ধৰে চালাকিলো খাজনাৰ পৰিমাণ বাঢ়িয়া জোৰ জবৰদস্তিলো খাজনা আদায় কৰালি অ'কবলো। উত্তৰ গজে তা বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ দৈনন্দিন জীবনেই নানা বিধিনিষেধ আলোপ কৰে দিলো, যাব ফলে ভানুবিলা পাকা ঘৰ হওকবালি, পহৰী খুলালি, গাছ কাপালি। এতা হাবি নিষিদ্ধ অ'ইল। উত্তৰ প্ৰতিবাদে বা'ৰো ১৯৩২ ইংৰাজীত ভানুবিলাৰ বিদ্ৰোহ আৰম্ভ অ'ইল।

ও সময়ত গান্ধীজীৰ নেতৃত্বত ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলন পুলাদমে চলেছে। সময়হান এ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ ব্যাপাবে ১৯৩১ ইংৰাজীত মৌলব বাজাবে শ্ৰীহট্ট সুবমা ভেলী যুব

সম্মেলন অর্থাৎ কংগ্রেসে বারো কামদেব বিবেক বিশেষ নেতৃত্ব দিওঁ দিতাবা সম্বন্ধে জানাত
লেন। বলব বিদ্রোহী দল আত্মনে আন্দোলনের স্লোগান দিয়া দিয়া সভাস্থলীত হইলেন। ও
বিদ্রোহী দল পূর্বোক্তগে ছিল ও বঙ্গবৈকুণ্ঠনাথ শর্মা, গির্বাদ্র মোহন শর্মা, ললিতা
সিংহ, কুম্ভমাণ শর্মা, সার্বিত্র সিংহ এবং বৈকুণ্ঠ শর্মার চতুর্দশ বর্ষায়া কন্যা ললিতা শর্মা।
ও দুই সম্মেলনে ভাণ্ডার বিদ্রোহীবে সভায়া কবানব প্রাপ্ত ব দেনা অইল। ভাণ্ডারব
বিদ্রোহীয়েই গার্কী জিও অনুসরণে অর্ন্ত সন্নীতলো স পাম কবানব সংকল্প লিলগা। লগে
লগে মৌলবী বাজারব জিলা কংগ্রেসেই আন্দোলন এহানবে সমর্থন জানেইল। ভাণ্ডারব
আন্দোলন ভারতীয় কংগ্রেসেই আন্দোলন লগে মিলিয়া এক অইল। বৈকুণ্ঠ শর্মা ভাণ্ডারব
কংগ্রেসে কামটিব সন্নীতলো নির্বাচিত অইল এবং ভাণ্ডারব বাবো নিকটবর্তী বিষ্ণুপ্রিয়া
মণিপুর এলাকাতে শান্তশালী সংগঠন আহান ইংকাবে, কংগ্রেসেই আত্মনে অমান্য আন্দোলনে
যোগ দিলো। ওই এ আন্দোলনে পধন সন্ধিনীয়ে ওই ওইলক লীলাবতী। ওই এ
আন্দোলনে যথার্থ বে পাবচালনা কবানবক অগ বায়া আত্মলোতা জলা কংগ্রেসে
সভাপাত পূর্ণেন্দু কিশোর সেনগুপ্ত বাবো স্বাধীনতা সংগ্রামে দুর্গেশ দেব, নিকুঞ্জ গোস্বামী
ইত্যাদি গির্বাদ্রাণী।

এস দে কংগ্রেসেই ইংল্যান্ডে ওই ভাণ্ডারব মনুবে আন্দোলন কবে যিও বাগা, বাবো
সবকটি অত্যাচার প্রাপ্তবো কবতাবা ইংল্যান্ডে ইংল্যান্ডে ১৯৩১ ইংল্যান্ডে কংগ্রেসে
নেতা পূর্ণেন্দু কিশোর সেনগুপ্ত, গির্বাদ্র মোহন সিংহ, বৈকুণ্ঠনাথ শর্মা, ললিতা শর্মা
ইত্যাদি নেতৃত্বদেবে গ্রেফতার কারিয়া নাম মাত্র বিচারে ওইবে কারাগারে দিলো। এ সময়ত
ঘটনা আহান ঘটেছিলতা এসাদে—

১৯৩১ ইংল্যান্ডের শেষভাগে বৈকুণ্ঠ শর্মাও ভাণ্ডারব নারায়ণ মাণ্ডপে (কুম্ভমাণ
শর্মাব মাণ্ডপে), কারো কারো মতে ভাণ্ডারব পূর্ব মাণ্ডে ব্রিটিশ সরকার বিরোধী সভা
আহানর আবে জন কবলো। ও সভাত জেলা কংগ্রেসেই পূর্ণেন্দু শেখর সেনগুপ্ত, আশুতোষ
ভট্টাচার্য্য, সবলাবালা দে, গির্বাদ্র মোহন সিংহ ইত্যাদি নেতৃত্বদেবে যোগ দিছিল। ভাণ্ডারব
ভাণ্ডারব মনুবে ওইবে স্বাধীনতা সংগ্রামে যোগ দেনাবকা, বাবো জামদাবব বিকল্পে অর্ন্তসা
ন্নীতলো সংগ্রাম কবানবক আহান কবলো। সভা ইংল্যান্ডে চলানব সময়ত মৌলবী বাজারব
মহকুমা শাসকে সশস্ত্র বাহিনীলো আয পূর্বাং জনত এ গজে মনুবে অ কামণ চালেইলো। ও
আক্রমণে নেতৃত্বদেবে গির্বাদ্রাণী উত্তা পায় হাবি আত্ম অর্ন্তা কবতাবা ওই বিক্ষিপ্ত অর্ন্তা
ইত্যাদি ছুটানি অর্ন্তকবলো। ও সময়ত বৈকুণ্ঠ শর্মাব কন্যক ওইলক লীলাবতীয়ে দিয়ো আত্ম
কংগ্রেসে পত্রাকাহান কারিয়া ‘বন্দে মাতরম্’ বুলিয়া উচ্চ কণ্ঠে ধ্যান দিলো। লগে লগে হাজার
মানুবে ধ্যান দিলো ‘বন্দে মাতরম্’। পুলিশ বাহিনীয়ে ক্ষণকালবকা ইত্যাদি অইল। ওই পদক্ষেপে
বাবো জনতাও গজে ক্রমণ চালেইল। ভাণ্ডারব সভাস্থলী অসহায় নবনবীবে বং সা
বক্রান্ত অইল। ব্রিটিশ সরকারে নির্দেশে বৈকুণ্ঠ শর্মা, ললিতা শর্মা, গির্বাদ্র মোহন সিংহ,
পূর্ণেন্দু কিশোর সেনগুপ্ত, সবলাবালা দে, চাকবালা দে ইত্যাদি নেতৃত্বদেবে বন্দী কারিয়া
কারাগারে দেন অইল। বৈকুণ্ঠ শর্মাবে কারাগারে দেনা অইল। ওইদেবকা, লীলাবতীয়ে

এগাবো মাসৰকা বাবো গিবীন্দ্র মোহন সিংহৰে বৎসবাধিক কালৰকা
এবেদে জমিদাৰ আলী হায়দৰ খাঁই ভানুবিলাৰ প্ৰজাবাঙতো অধিক হাৰে খাজানা আদায়
কৰানিৰ চেষ্টা কবলো, কিন্তু ভানুবিলাৰ কুনোগোই খাজানা নাদলো। ঔ কাৰণে এবং ভাবতল
জাতীয় কংগ্ৰেছে সামিল অ'নাৰ দৰুণ সবকাৰে ভানুবিলাৰ অধিবাসীৰ গজে জুলুম কৰান
অ'কবলো। ভানুৰ গজে ঘৰ উচ্ছেদৰ নোটিশ দেনা অ'ইল, ভানুৰ ঘৰ বাগে দেনাবকা সশস্ত্ৰ
সৈন্য নিয়োগ কৰানি অ'ইল এবং প্ৰজাব গজে পিটুনিৰ দাৰ্য্য কৰিয়া নাবী। পুৰুষ নিৰ্বশেষে
হাবিৰ গজে অত্যাচাৰ চালানি অ'ইল। নিষ্প্ৰিয়ৱাৰ ভিতৰে নাঙ কবা দাবোগা চৌধুৰী সিঙল
নেতৃত্বত ১৯৩২ ইংৰাজীৰ আয়ুগ মাহাত প্ৰায় আড়াই হাজাৰ সিপাহীয়ে দলগো আভিলো
আয়া ভানুবিলাৰ ঘৰ বাগানি অ'কবলো। মাণ্ডপ বাবো মন্দবৌ বাগে দিলো। উত্তাৰ পিছে
পাচোহান গজে প্ৰায় সাড়ে তিনশো ঘৰ বাগেদেনা অ'ইল। এসাদে আভিলো ঘৰ
বাগেদেনাবকা সিপাহী আহিতাবা উবাকা ভানুবিলাৰ মানুৰে শঙ্ক, কবতাল বাবো ভাক
বাবেইলাকো পুৰি আঁত উতা খাঙ লাগিয়া দাবাদিতাবা। নিষ্প্ৰিয়ৱাৰ এ সংগ্ৰাম এহানাত
জিলা কংগ্ৰেচৰ কৰ্মীয়ে দলে দলে গিয়া ভানুবিলাৰ মানুৰে খাদ্য দ্ৰব্য, নিতাপ্ৰয়োজনীয় দ্ৰব্য
বাবো অৰ্থ সাহায্য দিলাগা। ঔ সময়ত শিবপুৰ ইঞ্জিনিয়িং বিঙ কলেজৰ সাতগৈ বন্দী দেলা
কংগ্ৰেছৰ নিৰ্দেশে গিয়া ভানুবিলাৰ আন্দোলনে যোগ দিলাগা এবং সবকাৰী অত্যাচাৰৰ
প্ৰতিবোধ কৰানিত সাহায্য কবলো। উত্তাৰ গজে, সবকাৰে যি আভিলো ভানুবিলাৰ প্ৰজাব
ঘৰ বাগে দিলো বাবো জনতাৰ গজে নুশংস অত্যাচাৰ কবলো, উতা হাব ভানুফটো তুলিয়া
থইলা। উত্তাৰ গজে জেলা কংগ্ৰেছৰ সাহায্যলো ভানুবিলাৰ মানুৰে নিঙ নিঙ ভিটা অস্থায়ী
ঘৰ হঙকৰিয়া থাইলা।

বৈকুণ্ঠ শৰ্মা বাবো অন্যান্য নেত্ৰপদ কাৰ বাসে ঔ মাণ্ডপ নাৰ পিছে ১৯৩৩ ইংৰাজী
মৌলবীৰাজাৰ শহৰে সভা আহানাত হাবি ভিলইল। ঔ সভাত ভানুবিলাৰ কৃষকৰ অধিকাৰ
প্ৰতিষ্ঠা না'ছে পেয়া আন্দোলন চালেয়া থানাব সংকল্প নেনা অ'ইল। সবকাৰে লগে লগে
ভানুৰে বন্দী কবলো এবং বিচাৰে বৈকুণ্ঠ শৰ্মাৰে চাৰি বছৰ এবং নিকুঞ্জ গোস্বামীৰে চাৰ
বছৰ কাৰাবাসৰ নিৰ্দেশ দেনা অ'ইল।

১৯৩৪ ইংৰাজীত কেন্দ্ৰীয় আইন সভাত কংগ্ৰেছে যোগ দেনাব পিছে আইন সভাৰ
বঙ্গীয় কংগ্ৰেছ নেতা কে. ছি. নিয়োগীয়ে কেন্দ্ৰীয় আইন সভাত ভানুবিলাৰ মানুৰ গজে
সবকাৰৰ অমানুষিক অত্যাচাৰৰ কাহিনী বিশদভাৱে বৰ্ণনা কবলো। এ বৰ্ণনা ছানিয়া দেশবাসী
স্তম্ভ অ'ইল। তদুপৰি কংগ্ৰেছে তৎকালে ইংল্যাণ্ডে আছিল ৰি.কে. কৃষ্ণমেননবাঙ ভানুবিলাৰ
মানুৰ গজে সবকাৰৰ অত্যাচাৰৰ নিদৰ্শন স্বৰূপ তুলিয়া থাছিল। ফটো উত্তাৰ ফটো বাবো
সংশ্লিষ্ট ঘটনাবলীৰ পৰ্য্যবেক্ষণ পেঠাদিলা। কৃষ্ণ মেনন গিবকে তৎকালীন লেবাৰপাৰ্টীৰ
সদস্য মিছ্ উইলকিনছন গিথানকৰাঙ ভানুবিলাৰ বৰ্ণনা এতা হাবি দিয়া এ ব্যাপাৰে সবজৰ্মনে
তদন্ত কৰানিবকা তেইবেলো ভাৰতে আছিল। তনু দ্বিযোগীয়ে আন্তত চাড়া ভানুবিলা
পৰিদৰ্শন কবলো। সবজৰ্মনে হাবিতা তদন্ত কৰানিব পিছে মিছ্ উইলকিনছন গিথানকে
ইংল্যাণ্ডে ফিৰিয়া গিয়া ব্ৰিটিশ পাৰ্লামেণ্টে ভানুবিলাৰ প্ৰজাব গজে ভাৰত প্ৰশাসনৰ নিৰ্মম
কাহিনী বৰ্ণনা কবলো। ফলে বিভিন্ন পত্ৰপত্ৰিকাত ভানুবিলাৰ কৃষক আন্দোলনৰ বিবৰণ

প্ৰকাশিত আছিল।

আন্দোলন চলতে থাইল। ফলে ১৯৩৫ ইংৰাজীত সবকাৰে 'ভানুবিৰ কৃষক প্ৰজাসত্ত্ব আইন' নাঙৰ আইন আহান প্ৰবৰ্তন কৰিবা ভানুবিৰ কৃষকে জমিৰ মালিকানা দিলো এবং 'ৰাজনৈতিক বন্দী মুক্তি আইন' নাঙৰ আইন আহান কৰিবা বন্দী হাৰিবে মুক্তি দিলো।

কাৰাগাৰেৰে মুক্তি দেনাৰ পিছে লীলাবতী গিথানকে আবতাই নিষ্ঠা সহকাৰে স্বাধীনতা আন্দোলনে যোগ দিলো। তেই মহাত্মা গান্ধীৰ অনুসৰণে বাৰো পিতৃদেব বৈকুণ্ঠ শৰ্মাৰ নিৰ্দেশনাত চৰকাৰ সংঘ আগোৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰলো। ১৯৩৭ ইংৰাজীত কংগ্ৰেছ সভাপতি জগদ্বলাল নেহেৰুৱে শ্ৰীহট্ট ভ্ৰমণ কৰলো সময়ত ভানুবিৰ পৰিদৰ্শনে গৈছিলগা। উৰাকা লীলাবতীয়ে চৰকাৰ প্ৰদৰ্শনী আন্তৰ্জাতিক আয়োজন কৰেছিল ; উহানাত শতাধিক বিষ্ণুপ্ৰিয়া নিঙোলপীয়ে অংশগ্ৰহণ কৰেছিল।

৯। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ভাষা আন্দোলন

বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ সৰ্বাঙ্গীণ উন্নতি সাধনৰ কা ১৯৩৩ ইংৰাজীত নিখল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সম্মেলনৰ গঠন অ'ইল যোহানে পৰবৰ্তীকালে বৰাট সভা নাঙে পৰিচালিত অ'ইল আৱতাউ পৰবৰ্তীকালে (খুব সম্ভৱতঃ ১৯৪২ সনৰ কাদাকাদি উহান নিখল পক্ষ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভা' নাঙ পেইলো এবং পৰিশেষে উহান ১৯৬৩ ৬৪ ইংৰাজীত নিখল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মহাসভা' নাঙে সৰ্বজনগষ্ঠীত অ'ইল

এ মহাসভাত ক্ৰমে ভাষা সাহিত্য বিকাশৰ বাবাবে দৃষ্টি দেনা অ'ইল এবং ১৯৫১ ইংৰাজীত মাতৃভাষাবে সবকাবৰ ওৰফেঙ স্বীকৃতি দেনা লাগেব, বাবো এ জাতৰ শৌবে মাতৃভাষাৰ মাধ্যমে প্ৰাথমিক শিক্ষা দেনা লাগেব বুজয়া দৰি আহান উঠিল। ১৯৫৬ ইংৰাজীত শিংলাব আন্দুৰ গাঙে অনুষ্ঠিত মহাসভাৰ সম্মেলনে এ দৰি এহান প্ৰকট অ'য়া উঠিল এবং বিষ্ণুপ্ৰিয়া শৌবে মাতৃভাষালে শিক্ষা দেনাবকা সবকাবৰাও formally দৰি জানানি অ'ইল ঐ সম্মেলনে মহাসভাৰ সাংগঠনিক কাঠামৰ ভাবে সাহিত্য পৰিষদ, ভাষা পৰিষদ বাবো সংস্কৃতি পৰিষদৰ গঠন কৰানি অ'ইল এবং সাহিত্য পৰিষদ বাবো ভাষা পৰিষদৰ গড়ে ভাষা দৰিৰ ভাবহান নাম্ত কৰানি অ'ইল।

১৯৬৮ ইংৰাজীৰ ১ বা জানুৱাৰীত শলচবে অনুষ্ঠিত জাকৰী বৈঠক আহানাত ৩ ম পৰিষদে ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত ভাষাগত সংখ্যালঘুৰ সত্ত্ব বন্ধ খে মণিপুৰী জাতৰে মেইতেই বাবো বিষ্ণুপ্ৰিয়া এ ভাষা দ্ব্যোহানিব ভিত্তিত পৃথক ভাবে গণনা কৰানিবকা সবকাবৰাও আবেদন জানানি অ'ইল উহাব লগে লগে ১৯৬১ ইংৰাজীতেই মাতৃভাষালো বিষ্ণুপ্ৰিয়া শৌবে প্ৰাথমিক শিক্ষা দেনাব দৰিলো মহাসভাৰ প্ৰাৰ্থন ধদল আহানে তৎকালীন আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ লগে দেখা কবলা। ঐ প্ৰতিনিধিদলৰ নেতৃত্ব দিলাতা মহাসভাৰ সভাপতি সমৰেন্দ্ৰ সিংহ বাবো সাহিত্য পৰিষদৰ সহ সম্পাদক মদন মোহন মুখোপাধ্যায়ে। মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে প্ৰতিনিধিদল উহানৰে ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিত্তিত তানুৰ দৰি বিবেচনা কৰানিব আশ্বাস দিলো। মহাসভাৰ এ দৰিবে শক্তিশালী কৰানিবকা ১৯৬১ ইংৰাজীৰ ২ জুলাই ভাষা পৰিষদৰ উদ্যোগে ভাষা দৰি দিবস পালন কৰানি অ'ইল ঐ সময়ত পূৰ্ব প্ৰতি বছৰ ২ জুলাই তাৰিখ উহানৰে দৰি দিবসহান হিসাবে পালন কৰানি অ'ৰ ঐ বছৰেই ভাষা পৰিষদৰ প্ৰাৰ্থনিয়েউ শিলঙে আসাম সবকাবৰ লগে বয়া বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ দৰিদাৰা নিয়া আলোচনা কবলা এবং সবকাবেউ তানুবে তানুৰ দৰি পূৰণ কৰানিব আশ্বাস দিলো

১৯৬৩ ইংৰাজীত ভাষা দৰি দিবসৰ দৰিৰ প্ৰত্যন্তবে আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ ছেকেটাৰিয়েটেঙ পত্ৰ যোগে (Vide CMS, 18/63, dated 25.7.63) বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দৰি উহান আসাম সবকাবৰ শিক্ষাবিভাগৰ বিবেচনাবকা পেটুৱানি অ'ছে বুলিয়া জানানি অ'ইল ভাবত সবকাবৰ ভাষিক সংখ্যালঘুৰ কমিশনৰ D N Bajpai গিবকেউ

১৯৬৩ ইংৰাজীৰ দৰী দিবসৰ দাবীৰ উত্তৰে বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দাবী এতা ভাৰত সরকারৰ বিবেচনাধীন বুলিয়া এবং এ বিষয়ে তা আসামৰ ডি.পি.আই গিবকৰাঙো লিখেছে বুলিয়া জানেইলো।

ঔ বছৰেই, অৰ্থাৎ ১৯৬৩ ইংৰাজীতেই ভাৰতৰ ভাষিক সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়ৰ Asstt. Commissioner গিবকে তা শিলচৰে আহিতই উবাকা তাৰ লগে দেখা কৰানিবকা বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ প্ৰতিনিধিৰে আহান কৰলো আৰো ঔ বছৰৰ ১১ অক্টোবৰে শিলচৰে সাহিত্য পৰিষদ বাবো ভাষা পৰিষদে তাৰ লগে সাক্ষাৎ কৰিয়া তানুব দাবীৰ যৌক্তিকতা ব্যাখ্যা কৰলা Asstt. Commissioner গিবকে বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ শৌৰে মাতৃভাষালো শিক্ষাদানবকা শৌৰ অভিভাবকৰে ব্যক্তিগতভাবে সরকারবাঙ আবেদন জানানিবকা পৰামৰ্শ দিলো ঔ পৰামৰ্শ অনুযায়ী ভাষা পৰিষদে হাবি অভিভাবকৰে ব্যক্তিগতভাবে সরকারবাঙ আবেদন কৰানিৰ নিৰ্দেশ দিলো এবং যথাৰীতি আবেদনো জানানি অ'ইল, কিন্তু তথাপি সরকার নীবৰ থাইল।

১৯৬৪ ইংৰাজীৰ ২ বা জুলাইত পুৰি এক সপ্তাহ ব্যাপী 'দাবী সপ্তাহ' পালন কৰানি অ'ইল। ঔ দাবী সপ্তাহত বিভিন্ন স্থানে জনসমাবেশ এবং মিছিল কৰানি অ'ইল ঔ দাবীৰ উত্তৰে আসাম সরকারে পত্ৰ মাধ্যমে (CMS 162/64 dated 28th July, 64) ভাষা পৰিষদৰে জানেইলো যে, বিষয় এহান বাজনৈতিক বিভাগৰ বিবেচনাধীন আছে।

১৯৬৫ ইংৰাজীত ২ জুলাইত পুৰি ১২ জুলাই পৰ্যন্ত বাপকভাবে গণ আন্দোলনৰ ভিত্তিত দাবী দিবস পালন কৰিয়া সরকারবাঙ চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত জানানিবকা চূড়ান্ত আবেদনপত্ৰ দাখিল কৰানি অ'ইল। উত্তৰ উত্তৰে আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ Principal Private Secretary গিবকে ভাষা পৰিষদৰে জানেইলো যে, বিষয় এহান Political Department-এ পেট্ৰানি অ'ছে। ভাৰতৰ ভাষিক সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়ৰ Commissioner গিবকেউ পত্ৰযোগে (Vide 17/1/65/150, dated 12.7.65) বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ভাষাৰে প্ৰাথমিক শিক্ষাস্তৰে মাধ্যম হিসাবে চালু কৰানিৰ বিষয়ে আসাম সরকারৰ অভিযন্ত চেয়া চিঠি দেছে বুলিয়া জানেইলো। আসাম সরকার কিন্তু নিষ্ক্ৰিয় থাইল।

১৯৬৬ ইংৰাজীত ভাষিক সংখ্যালঘুৰ কমিশনাৰ বাজপেয়ী গিবকৰ আমন্ত্ৰণে সাহিত্য পৰিষদ বাবো ভাষা পৰিষদৰ প্ৰতিনিধিয়ে ৬মে তাৰিখে শিলচৰৰ ছাবকুইট হাউছে তাৰ লগে দেখা কৰলা এবং আসাম সরকারৰ নিষ্ক্ৰিয় ভূমিকাৰ সমালোচনা কৰলা প্ৰতিনিধিদল উহানে গৌহাটীৰ আকাশবাণীত বিষ্ণুপ্ৰিয়া ভাষাকৃষ্টি প্ৰচাবৰ দাবী কৰলে বাজপেয়ী গিবকে মাতলো যে, ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনা মতে বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ জনসংখ্যা মাত্ৰ ১৫২০৬ ; এসাদে কম সংখ্যক ভাষাগোষ্ঠী আহানৰে আকাশবাণীত অনুষ্ঠান প্ৰচাবৰ সুযোগ দেনা সম্ভব নেই এ বক্তব্যৰ উত্তৰে আমাৰ প্ৰতিনিধিয়ে লোকগণনাৰ তথ্য এহান ভুলহান বুলিয়া প্ৰতিবাদ জানেইলো। উত্তৰ পিছে ঔ কমিশনাৰ গিবকৰ পৰামৰ্শলো ঔ বছৰৰ (১৯৬৬ ইং) ১৯মে ভাষা পৰিষদৰ প্ৰতিনিধিয়ে আসাম বাজ্যিক প্ৰাথমিক শিক্ষা বোৰ্ডৰ সম্পাদকৰ লগে শিলঙে আলোচনাত বহিলা। ঔ সাক্ষাৎকাৰৰ ফলশ্ৰুতি হিসাবে প্ৰাথমিক শিক্ষা বোৰ্ডৰ ছেক্ৰেটাৰীয়ে

১৯৬৭ ইংৰাজীৰ পূৰ্ব কাছাড় জিলাৰ ৬১গো প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ত বিষ্ণুপ্ৰিয়া ভাষাৰে শিক্ষাৰ মাধ্যম কৰানি অ'ইওই বুলিয়া ঘোষণা কৰিলো। ঐ সময়ত ৩ বিক সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়ৰ Asslt কমিশনাৰ গিৰক শিলঙৰ গেষ্ট হাউছে আছিল; তাৰ লগেই বিষ্ণুপ্ৰিয়া প্ৰতিনিধিদলে দেখা কৰিলো। উত্তৰ পিছে ১৯৬৬ ইংৰাজীৰ ১৯ অক্টোবৰ তাৰিখে ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী জনসংখ্যাৰ ভুল তথ্য দেনা অ'ছে উহানৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ জনেয়া সংখ্যা উহান সংশোধনৰকা ভাৰতৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী, কেন্দ্ৰীয় শিক্ষামন্ত্ৰী, ছেনছাছ কমিশনাৰ বাবো ভাষিক সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়ৰ Asslt Commissioner বাজপেয়ী গিৰকৰাঙ টেলিগ্ৰাম যোগে দাবী জনানি অ'ইল। এ দাবীৰ প্ৰত্যুত্তৰে বাজপেয়ী গিৰকে ৬৬ ইংৰাজীৰ ১৭ নৱেম্বৰ তাৰিখে মহাসভাৰে জনাইলো যে, তা দাবী উহান ছেনছাছৰ Registrar General গিৰকৰাঙ forward কৰেদেছে।

আসাম সবকাৰে ১৯৬৭ ইংৰাজীৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী ভাষা প্ৰাথমিক শিক্ষান্তৰে চালু কৰানিৰ ঘোষণা কৰানি সত্ত্বেও, ঐ ঘোষণা অনুযায়ী পদক্ষেপ নানানিয়ে ১৯৬৭ ইংৰাজীৰ ভাষা দিবস ২ জুলাই ও পূৰি ১৩ জুলাই পৰ্য্যন্ত, গণাবিক্ষোভ হিসাবে পালন কৰিয়া সবকাবৰা ও ভাষা চালুৰ ব্যাপাবে চৰমপত্ৰ দেনা অ'ইল। এ গণাবিক্ষোভৰ সময়ত হাজাৰ হাজাৰ আন্দোলনকাৰীৰে কাৰাবৰণ কৰেছিল।

এবেদে ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ জনসংখ্যা সঙ্গ্ৰহে ভুল তথ্য দেনা অ'ছে উহান প্ৰমাণ কৰানিবক ভাষাপৰিষদে স্বপৰিচালিত লোকগণনা আহান অকৰিলো। মহাসভাৰ ভাষা আন্দোলন এহানৰে আসাম সৰকাৰে বানচাল কৰে দেনাত উবা অ'ছে উহান দেহিয়া ১৯৬৮ ইংৰাজীৰ ২৪শে ফেব্ৰুৱাৰী ও এখে পাথাৰকান্দি ছ ত্ৰুপ সম্মেলন আহান ও সমবেত অ'ছিল। ছাত্ৰ যুৱকে এ আন্দোলনে যোগ দেনাবকা কৰ্মধাৰা আহান লেপ কৰিল। এবং উদিনৰ সিদ্ধান্ত অনুযায়ী পৰৱৰ্তী ২৬ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখে সিন্ধুৱীত আৰাক ছাত্ৰযুৱ সম্মেলন আহান কৰিয়া ঐ কৰ্মধাৰা উত্তৰ বাস্তৱ কপায়গবকা 'আন্দোলন পৰিষদ' আহান গঠন কৰিল। উত্তৰ পিছেকাৰ দিনে অৰ্থাৎ ২৭ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখে পাথাৰকান্দি অনুষ্ঠিত নিখিল বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী স্টুডেণ্টছ যুনিয়নৰ সাধাৰণ সভা আহানাতী সৰকাৰে ভাষাৰ দাবী পূৰণ নাকবলে স্টুডেণ্টছ যুনিয়ন আন্দোলনে লমঙই বুলিয়া সিদ্ধান্ত নেনা অ'ইল।

এবেদে ঐ ২৭ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখেই ভাষা পৰিষদ বাৰো সাহিত্য পৰিষদৰ প্ৰতিনিধিবৃন্দই শিলঙে মুখ্যমন্ত্ৰী বিমলাপ্ৰসাদ চালিহাৰ অনুপস্থিতিতে আসামৰ শিক্ষামন্ত্ৰীৰ লগে আলোচনাত বহিল। ঐ আলোচনাত ভাৰত সবকাৰৰ ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত কাছাড়ৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ জনসংখ্যাৰ ভুল তথ্য পৰিবেশন কৰানি অ'ছে উহানৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ জনেয়া ভাষা পৰিষদৰ দ্বাৰা সংগৃহীত গণনাতথ্য উপস্থাপিত কৰানি অ'ইল। ঐ গণনা অনুযায়ী বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ জনসংখ্যা এসাদে : শিলচৰ ১৯৭১৪, হাইলাকান্দি ১৬৯০ এবং কৰিমগঞ্জ : ৪১২১৯ জনসংখ্যাৰ নিজস্ব তথ্য পৰিবেশনৰ লগে আৰাক তিনহান দাবী উপস্থাপিত কৰানি অ'ইল : (১) পাঠ্যপুস্তক উপস্থাপিত কৰানিবকা প্ৰাথমিক শিক্ষাবোর্ডৰ ঘোষণা, (২) সাহিত্য পৰিষদৰে সবকাৰী অৰ্থ সাহায্য দেনা, বাবো (৩) আকাশবাণীত

বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষাকৃষ্টিৰ প্ৰচাৰ কৰানি এতা হাবি দাবী সম্পৰ্কে আলোচনাৰ প্ৰসঙ্গত শিক্ষামন্ত্ৰী গিৰকে এ ভাষাৰ স্বতন্ত্ৰসত্তা বাবো এ ভাষাগোষ্ঠীৰ জনসংখ্যা সম্বন্ধে প্ৰশ্ন তুলিলো। প্ৰশ্নৰ প্ৰত্যুত্তৰে প্ৰতিনিধিদলে যথাযথ তথ্য তুলিয়া ধৰানিয়ে শিক্ষামন্ত্ৰী গিৰকে সন্তুষ্ট অ'য়া তানুৰ দাবী পূৰণ কৰানিৰ আশ্বাস দিলো

উত্তৰ পিছে গু ১৯৬৮ ইংৰাজীৱেই মে মাহৰ ১ তাৰিখে সিন্ধাবীৰ জনসভা আহানাত সমবেলু সিংহৰ সভাপতিত্বত ভাষা আন্দোলনৰ লগে আবতাঙ দাবী সংযোজিত কৰিয়া ৬ দফা দাবী খাড়া কৰানি অ'ইল। গু ৬ দফা দাবী অ'ইল তাই এতা—

- ১। প্ৰাথমিক শিক্ষাস্তৰে মাতৃভাষাৰে শিক্ষাৰ মাধ্যম কৰানি
- ২। সাহিত্য পৰিষদৰে আৰ্থিক সাহায্য দেনা।
- ৩। গৌহাটী দূৰদৰ্শনে বি.ম. ভাষাকৃষ্টিৰ অনুষ্ঠান প্ৰচাৰ কৰানি।
- ৪। বিধানসভা বাবো লোকসভাত বি.ম. প্ৰতিনিধি আকেইগো নে'না
- ৫। সৰ্বস্ত্ৰৰ বি.ম. ছাত্ৰছাত্ৰীৰে আৰ্থিক সাহায্য দেনা।
- ৬। ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত বি.ম. জনসংখ্যাৰ সংশোধন কৰানি।

এতাৰ ভিতৰে প্ৰধান দাবীহানি অ'ইল তাই ১ নং, ৩ নং বাবো ৬ নং দাবী উহানি। নবগঠিত আন্দোলন পৰিষদে ছয় দফা দাবীৰ ভিত্তিত আসাম সৰকাৰবাঙ চৰম পত্ৰ আহান দিয়া মাতলো যে, ১৯৬৮ ইংৰাজীৰ ৩০ মেৰ ভিতৰে দাবীৰ যথাযথ উত্তৰ নাপেইলে ৩১ মেত পুৰি প্ৰতীক ধৰ্মঘট কৰানি অ'ইতই মহাসভায়ো আন্দোলন পৰিষদৰ সমৰ্থনে সৰকাৰবাঙ দাবী জানেইলো। এ সময়েও ষ্টুডণ্টছ যুনিয়নো আন্দোলনে যোগ দিলো

সৰকাৰে প্ৰত্যাশিত উত্তৰ নাদানিয়ে আন্দোলন পৰিষদে ৩১ মেত জিল বাপী প্ৰতীক ধৰ্মঘট পালন কৰলো। উহানাত কয়েক হাজাৰ যুৱক নিঙোল, বয়স্ক মানুহে 'আমাৰ দাবী দেনা লাগতই' ধ্বনি দিয়া মিছিল কৰলো।

৬৮ ইংৰাজীৰ ৯ জুন সিন্ধাবীৰ শ্ৰীমন্দ্ৰ কিশোৰ সিংহৰ সভাপতিত্বত আন্দোলন পৰিষদৰ ছয় দফা দাবীৰ গজে বিস্তৃত আলোচনা অ'ইল এবং হাবি জনগণে উত্তৰ অনুমোদন কৰলো। ২২ জুন তাৰিখেউ পাথৰকান্দিত অনুষ্ঠিত কাৰ্য্যকৰী কমিটিৰ সভাত আন্দোলন পৰিষদৰ প্ৰতি হাবি জনগণে সমৰ্থন জানেইলো।

প্ৰথম দফাৰ আন্দোলনৰ পিছে আন্দোলন পৰিষদে আসাম সৰকাৰবাঙ আবাক চৰম পত্ৰ আহানদিয়া ৬৮ ইংৰাজীৰ ১ জুলাইত দ্বিতীয় দফাৰ আন্দোলন চালানিব হুমকি দিলো। সৰকাৰে উত্তৰ জবাব নাদানিয়ে আন্দোলন পৰিষদৰ উদ্যোগে বন্যাপিণ্ডিত অবস্থাতৌ কয়েক হাজাৰ মানু শহৰে মিছিল কৰিয়া বাবো বিভিন্ন ফামে সভা সমিতি কৰিয়া দাবী জানেইলো

এবং লমইতেগা ১৯৬১ ইংৰাজীৰ ছেনছ ছব প্ৰতিৰ্কাৰ্ত আশান দাত কবলা

এ দ্বিতীয় দফাৰ আন্দোলনৰ পিছে ২৫ জুলাই, ৬৮ ইং, আসামৰ শিক্ষামন্ত্ৰী J B Hagzer গিবকে চিঠিলৈ জানেইলো যে, 'বিযুপ্ৰিয়া মণিপুৰী'ৰে সৰকাৰে OBC' ৰ ভিতৰত গ্ৰহণ কৰিয়া তানুব ছাত্ৰছাত্ৰীৰে Scholarship দেব; উতাৰ গজ্জৈ বি ম আন্দোলন পৰিষদৰ দাবী উতা সৰকাৰে সহানুভূতিলৈ বিবেচনা কৰেব। উতা বুলিয়া মন্ত্ৰী গিবকে আন্দোলন প্ৰত্যাহাৰ কৰানিব অনুরোধ জানেইলো।

এতাৰ পিছেউ সৰকাৰে কোনো পদক্ষেপ না লইলো আৰো মহাসভাই শান্তপূৰ্ণ আলোচনাৰকা ২৫ আগষ্ট, ৬৮ ইং, শিলঙে গিয়া মুখ্যমন্ত্ৰী বাবে শিক্ষামন্ত্ৰীবাঙ স্মাৰক পত্ৰ আহান দিলো। মন্ত্ৰী গিবকে গাছিয়ে মহাসভাৰে আশ্বাস দিলো যে, তানুব দাবী উতা সৰকাৰে Active Consideration এ থাছে

৩০ আগষ্ট, ৬৮ ইং, কাছাড়, হাইলাকান্দি বাবো কাৰমগঞ্জৰ বাঙালী, হিন্দাভাষী, মেইতেই ইত্যাদি বিভিন্ন সমাজৰ নেত্ৰবৃন্দই বি.ম.দাবীৰ সমৰ্থনে অ সাম সৰকাৰবাঙ স্মাৰক পত্ৰ আহান দিলো।

১৯৬৮ ইংৰাজীৰ ডিছেম্বৰ মাহত ভাৰতৰ ন্যায়িক সংখ্যালঘুৰ কমিশনাৰ G N Dike গিবকে ভাষিক সংখ্যালঘু জনগোষ্ঠী হাবিব সমস্যাদি নিবীক্ষণ কৰানিবকা কাছাড় আৰ্গেছিল উৰাকা ১৪ ডিছেম্বৰ শিলচৰ মহকুমা পৰিষদ হলে অন্যান্য ভাষা গোষ্ঠীৰ সাদে বি.ম. ব ওপৰেঙেই মহাসভাই নিজৰ বক্তব্য থইলো। Dike গিবকে বক্তব্য ছানানিব পিছে শিলচৰ আৰ ৬ ওপৰে বি.ম. ব লগে পৃথকভাবে বৈঠক আহান পাবহা কবলে, এ বৈঠকে মত সভাৰ পক্ষত দল বক্তব্য থনা অ'ইল এবং সাহিত্য পৰিষদৰ পক্ষত স্মাৰকপত্ৰ আহান দেনা অ'ইল। উতাৰ পিছে Dike গিবকে প্ৰোগ্ৰাম কৰিয়া ১৫ ডিছেম্বৰ সিম্ভাৰীৰ জনসভা আহানা ত যোগ দিলো। ঐ সভাত শিলচৰৰ বিভিন্ন বাঙানৈঠক এবং সামাজিক নেতাই উপস্থিত আছিল। ঐ সভাত ভাষা পৰিসদৰ পক্ষত স্মাৰক পত্ৰ আহান দেনা অ'ইল। Dike গিবকে মাতলো যে, এ ভাষালঘু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাৰ্থৰক্ষাবকা তা যথায়থ আধিকাৰিকবাঙ তাৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰতই উতাৰ পিছে Dike গিবকে বিক্ৰমপুৰ, নৰাসংপুৰ, ঝাপিববন্দ, কাৰমগঞ্জ, দুৰ্গভছড়া, পাথাবকান্দি এ অঞ্চল এ গ পৰিভ্ৰমণ কবলো হাবি অঞ্চলেত্ৰৈ তথাঙ স্মাৰকপত্ৰ দেনা অ'ইল এ ভ্ৰমণকালে পাথাবকান্দি দত ১৯৬১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত এ অঞ্চলে আকগো মাত্ৰ বি.ম. বুলিয়া দহান অ'ছে উহানব বিক্ৰে প্ৰতিবাদ জানানি অ'ইল উত্তবে Dike গিবকে মাতলো যে, ঐ লোকগণনা যে ভুল উহানাত তা সম্পূৰ্ণ বিশ্বস্ত।

২৩ ডিছেম্বৰ শিলচৰে Dike গিবকে মিষ্টিভোজ আহান দেনা অ'ইল উদি Dike গিবকে মাতলো যে, এ সংখ্যালঘু জাত এহানবকা তা যথাসাধ্য সাহায্য কৰতই।

১৯৬৯ ইংৰাজীৰ ২৩ ২৪ জানুৱাৰী তিনোখালে অগ্ৰাষ্ঠিত মহাসভাত সৰকাৰৰ সমলোচনা কৰিয়া ঠিক কৰানি অ'ইল যে, গণশে ভাষাত্ৰাৰ মাধ্যমে কাছাড় বাবো ত্ৰিপুৰাব

হাবি ডেপুটি কমিশনাৰ বাবো সাব ডিভিশনেল অফিসাৰবাঙ Memorandum দেনা অ'ইতই ৩১শে মাৰ্চ ১৯৬৯ ইংৰাজীৰ ভিতৰে দিয়ো ৰাজাৰ মুখ্যমন্ত্ৰীবাঙ উতা ফৌকৰে দেনাবকা।

ইতিমধ্যে Dike গিবকৰ ১০ জানুৱাৰী, ১৯৬৯ তাৰিখে লিখা চিঠি আহান সাহিত্য পৰষদে পেইলা যেহানাত তা মাতেছে যে, বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দাবী সম্পৰ্কে তা ৰাজা সৰকাৰবাঙ তাৰ বক্তব্য পেশ কৰেছে। Dike গিবকৰ আশ্বাস পানাই তাৰ প্ৰতি সম্মান প্ৰদৰ্শনবকা গণ শোভাযাত্ৰা জুনৰ ২০ তাৰিখ পৰ্য্যন্ত স্থগিত থনা অ'ইল।

২৯ তাৰিখ মে, ১৯৬৯ ইংৰাজীত সিদ্ধৰীত মহাসভাৰ কাৰ্য্যকৰী কমিটিৰ বৈঠক আহানাত ভাষা ব্যাপাৰে সৰকাৰৰ উদাসীনতাৰ তীব্ৰ সমালোচনা কৰিয়া প্ৰস্তাব নেনা অ'ইল। উতাৰ প্ৰতিনিধি ত্ৰিপুৰা বাবো আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰীবাঙ, বাবো অন্যান্য সংশ্লিষ্ট অধিকাৰিকবাঙ দেনাৰ সিদ্ধান্ত নেনা অ'ইল। এ প্ৰস্তাবে মাতানি অ'ইল যে, প্ৰস্তাবিত গণ শোভাযাত্ৰা ২০ জুন ১৯৬৯ ইংৰাজীত অনুষ্ঠিত অ'ইতই উদিন কাছাড় ত্ৰিপুৰাৰ হাবি D.C., S.D.O. বাঙ Memorandum দেনা অ'ইতই। এ প্ৰস্তাবৰ প্ৰতিনিধি পাঠুৱানি অ'ইলতা ৯ জুন, ১৯৬৯ ইংৰাজীত।

১৬ই জুন, ১৯৬৯ ইংৰাজীত, হাবি বাবোদে হাবি জাত বাবো ৰাজনৈতিক নেতাৰাঙ পত্ৰ বিলি কৰানি অ'ইল ২০ জুনৰ শোভাযাত্ৰাত সহযোগিতা বিছাবেয়া।

২০ জুন, ১৯৬৯ ইংৰাজীৰ বিশেষ দিন আহান উদিন কাছাড়-ত্ৰিপুৰাৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া অঞ্চল উত্তাল। হাজাৰ হাজাৰ নৰনাৰী নিঙোল ধুবক শোভাযাত্ৰাত সামিল অয়া নিজ নিজ অঞ্চলে D.C., S.D.O., S.D.C. বাঙ মেমোৰেণ্ডাম দিলা-আসাম ত্ৰিপুৰাৰ C.M. বাঙ পাঠুৱাদেনাৰকা। কেন্দ্ৰীয় কমিটিত সোজাসুজিও মেমোৰেণ্ডাম দেনা অ'ইল - C.M., Education Minister, Registrar General, Census, Commissioner for Linguistic Minorities ইত্যাদিৰাঙ।

এ মেমোৰেণ্ডামে আগৰ ছয় দফা দাবীৰ লগে আৰাক দফা আহান লাগেয়া ৭ দফা দাবী জানানি অ'ইল। এ নুৱা দাবী এহান অ'ইলতাই ৰাজ্যিক, স্থানীয় সৰকাৰ এবং কেন্দ্ৰীয় সৰকাৰৰ চাকৰীত বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ Special Quota থনা।

২২ সেপ্টেম্বৰ, ১৯৬৯ ইংৰাজীত ইন্দিৰা গান্ধী আগবতলাত আহেছিলি উপেই মহাসভাও ডেপুটেশন আহান দেনা অ'ইল। গিথানকে এ ব্যাপাবে এহান Home Ministry ত দিয়া এহানৰ যথোপযুক্ত বিধান কৰানিৰ নিৰ্দেশ দিতই বুলিয়া মাতলো।

১৯ সেপ্টেম্বৰ Assistant Commissioner for Linguistic Minorities, D. N. Bajpa, গিবকে চিঠি আহানলো মহাসভাবে মাতলো যে ১৪ জুন ১৯৬৯ ইংৰাজীৰ ডেপুটেশনৰ জবাবে Ministry of Information & Broadcasting এও মাতানি আছে যে, গৌহাটী বেতাৰ কেন্দ্ৰত বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী অনুষ্ঠান আগেতই চলিয়া আছে, উহানৰ

বৃদ্ধি কৰাৰনৈ সম্ভৱ নহৈ। প্ৰাথমিক শিক্ষাত ভাষা চালু সম্পৰ্কে ম'হলো যে, উত্তান আসাম সরকারৰ Active Consideration-এ আছে।

ইতিমধ্যে আন্দোলন পৰিষদে ৩য় শ্ৰৱণ আন্দোলনৰ প্ৰস্তুতি নিলোৱা ১৭ অক্টোবৰ ১৯৬৯ ইংৰাজীত মহাসভাই আন্দোলন পৰিষদৰে তৃতীয় শ্ৰৱণ আন্দোলন স্থগিত থনাৰকা অনুৰোধ কৰলো। ২১শে অক্টোবৰ ১৯৬৯ ইংৰাজীত সিদ্ধান্ত অনুষ্ঠিত ভাষা পৰিষদৰ emergent meeting এউ D N Bajpai ৰ ১৯ সেপ্টেম্বৰ তাৰিখৰ চিঠিৰ উল্লেখ কৰিয়া ৩য় শ্ৰৱণ আন্দোলন পিছুৱানিবকা অনুৰোধ কৰলো। কিন্তু আন্দোলন পৰিষদৰ ২২শে অক্টোবৰ ১৯৬৯ ইংৰাজীৰ মিটিঙে ও অনুৰোধ নাকৰিয়া ৩য় শ্ৰৱণ আন্দোলনৰ সিদ্ধান্ত নিলোৱা।

৩তম শ্ৰৱণ আন্দোলনে মহাসভাৰ প্ৰতিবাদ সঙ্কেত ১৫ ২২ অক্টোবৰ, ১৯৬৯ ইংৰাজীত, বক্তৃতাৰ অধিবেশন কৰানি অ'ইল উবাকাও পূৰি আন্দোলন পৰিষদৰ লগে মহাসভাৰ মতভেদ আহান দেহ দিলো। ২৩ অক্টোবৰেও ৩১শে অক্টোবৰ পেন্থা বিভিন্ন স্থানে পিকেটিং কৰানি অ'ইল এবং অঞ্চলে অঞ্চলে মিছিল কৰানি অ'ইল। উত্তবে দমন কৰানিবকা পুলিচে অসংখ্য যুৱক নিভোলে খেলে বৰেইলা বা অনেক দুৰেই ফাৰ্মানয় এৰা দিলো। উত্তৰ পিছে ১ ৫ নবেম্বৰ তিন জেলাৰ ডি.ডি. অফিসে চেয়াৰ দখল কৰিয়া পিকেটিং অ'ইল। এ আন্দোলনৰ ফলে সমাজে যে উত্তাল তৰঙ্গ আগোৱা সৃষ্টি অ'ইল, উত্তান উল্লেখ কৰিয়া মহাসভাৰ সভাপতিয়ে ৫ নবেম্বৰ, ১৯৬৯ ইংৰাজীত প্ৰধানমন্ত্ৰী, কেন্দ্ৰীয় শিক্ষা মন্ত্ৰী, আসাম বাৰো ত্ৰিপুরাৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰাও বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ দাবী পৰণবকা memorandum অহান দিলো। এ মেমোৰেণ্ডমৰ copy সংগ্ৰহ কৰি আধিক বিকলাও পেমুৱানি অ'ইল।

এ আন্দোলনে কাছাডৰ শাসনয়ন্ত্ৰ প্ৰায় একেজো অ'য়া পাড়ল। উবাকা কাছাডৰ ডি.ছিয়ে আন্দোলনকাৰীৰে বৈঠক আহানাও ডাকলো এবং আন্দোলন তুলানিবকা অনুৰোধ কৰলো। ৭ নবেম্বৰ ১৯৬৯ ইংৰাজীত শিলচৰে আহাইছিল DPI ৰ মুণ্ড ডি.ছি ৰ লগে আন্দোলনকাৰীৰ আলোচনা অ'ইল এবং DIC এ শিক্ষামন্ত্ৰী Hajjer অব লগে telephone এ আলোচনা কৰিয়া সমস্যা এহান সমাধানবকা অনুৰোধ কৰলো। শিক্ষামন্ত্ৰীৰ পৰামৰ্শ অনুযায়ী ৮ নবেম্বৰ ১৯৬৯ ইংৰাজীত তাৰ লগে আলোচনাৰকা জাতৰ নেতৃবৃন্দ শিলঙে বগুনা দিলো। কিন্তু শিক্ষামন্ত্ৰীয়ে কোনো আশ্বাস নাদানিয়ে আন্দোলনকাৰী নিবাস অ'য়া ফিবলা এবং পুনৰায় আন্দোলন অ'কবলা DIC এ ১৪৪ ধাৰা সাৰা কছাডে প্ৰয়োগ কৰলো কিন্তু অসংখ্য যুৱক নিভোলে ১৪৪ ধাৰা লঙ্ঘন কৰিয়া arrest এবণ কৰলো। ২৩ নবেম্বৰ, ১৯৬৯ ইংৰাজীত জনসভাৰ মাধ্যমে এ আন্দোলনৰ সমাপ্তি অ'ইল।

মহাসভাৰ সাধাৰণ সম্পাদকে Census অব Registrar General ২ ১৯৭১ ইংৰাজীৰ সেনসাসে বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুরীৰ যথার্থ গণনাৰকা অনুৰোধ কৰলো।

৩০ নবেম্বৰ, ১৯৬৯ ইংৰাজীত, জৰুৰী সভা অ'হান দিয়া ভাষা আন্দোলনৰ কৰ্মধাৰা নিৰ্ণয় কৰানিবকা আলোচনা কৰলো। মহাসভাই সরকারৰে জানাইলো যে, অতি

সত্ৰৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দাবী পূৰণ নাকৰলে মহাসভাই প্ৰতীক গণঅনশন ধৰ্মঘাট কৰতই ৮ জানুৱাৰী ১৯৭০ ইংৰাজীত কাছাড বারো ত্ৰিপুৰাত ঐ প্ৰস্তাবৰ copy প্ৰধানমন্ত্ৰী, গৃহমন্ত্ৰী, আসাম ত্ৰিপুৰাব মুখ্যমন্ত্ৰী, Linguistic Ministry বৰ Commissioner বারো কাছাডৰ D.C. ৰাঙ দেনা অ'ইল।

৮ জানুৱাৰী, ১৯৭০ ইংৰাজীৰ গণ অনশনৰ ব্যাপাবে কিন্তু মহাসভাৰ সাধাৰণ অধিবেশনৰ সিদ্ধান্ত নানাই উহান মহাসভাৰ অধিবেশনৰ সিদ্ধান্তৰ অপেক্ষাত স্থগিত কৰানি অ'ইল ২২-২৪ জানুৱাৰী, ১৯৭০ ইংৰাজীত, বেতুবাধীৰ মহাসভাত সিদ্ধান্ত অ'ইল যে, ১৩ মাৰ্চ, ১৯৭০ ইংৰাজীত গণ অনশন কৰানি অক। কিন্তু ইতিমধ্যে Deputy Commissioner for Linguistic Minorities, L. B. Thanga গিবক ১৯ মাৰ্চ ১৯৭০ ইংৰাজীত কাছাডে আহেৰ বুলিয়া চাঠি পানাই ঐ অনশন আন্দোলন পিছুৱানি অ'ইল। তৰে ১৯ মাৰ্চেই গণসভা আহানৰ বন্দোবস্ত কৰানি অ'ইল। ঐ সভাত অন্যান্য সমাজৰ অনেকেই বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দাবী সমৰ্থন কৰল। উতাৰ পিছে ঐ জনগণৰ তৰফেও Thanga গিবকৰাঙ Memorandum দেনা অ'ইল কৰিমগঞ্জ বারো শিলচৰে

উতাৰ পিছে ৫ এপ্ৰিল, ১৯৭০ ইংৰাজীত মহাসভাৰ সাধাৰণ সভাত সৰ্বসন্মতিক্ৰমে ২৯ এপ্ৰিল, ১৯৭০ ইংৰাজীত গণ অনশন কৰানিৰ প্ৰস্তাব নেনা অ'ইল।

২৯ এপ্ৰিল, ১৯৭০ ইংৰাজীত, বিয়ান ১০ টাও ৩০ এপ্ৰিল বিয়ান ১০ টা পেয়া আসাম বারো ত্ৰিপুৰাত অনশন কৰানি অ'ইল। শিলঙেউ কতোগোই বিধান সভাৰ মুণ্ডে অনশন কৰেছিল। ২৯ তাৰিখে শিলঙ বিধানসভাত এ বিষয়ে বিশ্লনাথ উপাধ্যায়ে Calling Attention Motion আহান আনলো উহান অনেক M.L.A.-ই সমৰ্থন কৰল। শিক্ষামন্ত্ৰী হাগজাবৰ আশ্বাসে শিলঙৰ অনশনকাৰীয়ে অনশন বাগল।

এবেদে মহাসভাই বি.ম. ভাষাভাষীৰ সঠিক সংখ্যা নিৰ্ণয় কৰানিৰকা ভাৰত সৰকাৰ বারো লোকগণনা বিভাগৰাঙ লোক গণনাৰ সময়ত 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া' শব্দৰ লগে 'মণিপুৰী' শব্দ লাগনিবকা ক্ৰমাগত আবেদন জানেয়া আহেৰ ভাষিক সংখ্যালঘুৰ কামিণাৰ গিবকৰাঙো এ বিষয়ে সৰকাৰ বারো লোকগণনা বিভাগৰ ঐ এ দাবীৰ অনুকূলে প্ৰতিবেদন দেনাবকা অনুৰোধ জানানি অ'ইল, কিন্তু লোকগণনা বিভাগে ১৯৭১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাতৌ Code Structure হান 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' বুলিয়া নাদলা এবং লোকগণনাত যেতাই 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' বুলিয়া পৰিচয় দিলা, উতাৰেউ Manipuri/Meitei ব ভিতৰে গণা কৰল।

এ পৰিস্থিতিত ১৯৭১ ইংৰাজীৰ লোক গণনাত বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ মাতৃভাষাৰ নাঙহান 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' দেনা, না হুন্দা 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া' দেন, এ সম্বন্ধে মতভেদ হা দিলো এ ব্যাপাবে আলোচনাবকা ত্ৰিপুৰাৰ নাকফুল কলোনিত ১৯৭০ ইংৰাজীৰ ৬ ৮ জানুৱাৰীত মহাসভাৰ অধিবেশন আহান ডাহানি অ'ইল, কিন্তু এ ব্যাপারে কুনো সিদ্ধান্ত নাইল। ১৯৭২ ইংৰাজীৰ জুন মাহাত কাছাডৰ ভকতপুৰে আৰাক অধিবেশন আহানৰ আয়োজন কৰানি অ'ইল, উহানাত 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' নাঙৰ সপক্ষে সিদ্ধান্ত অ'ইল এবং ভাষাহানৰ স্বীকৃতি

‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ নামেই দেনা লাগতই বুলিয়া দ’লী জনানি অ’ইল

মহাসভা প্ৰাথমিক শিক্ষাস্থৰে বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী ভাষাৰ চালু কৰাৰ দাবীৰ লগে বেংগৰ কেন্দ্ৰত বি.ম. কাৰ্য্যক্ৰমৰ অন্তৰ্ভুক্তিকৰকাউদাৰী কৰে অ’ইল। ওদৰাৰ উত্তৰে ভাৰত সৰকাৰৰ Ministry of Information and Broadcasting বিভাগেও পৰ্য্যোচন (১৯.৬.৭২) নিৰ্দেশ জনানি অ’ইল যে, শিলচৰ বেতাবকেন্দ্ৰত মণিপুৰীৰকা ৪৫ মিনিটৰ কাৰ্য্যক্ৰম অনুমোদিত অ’ইল; উত্তৰ ভিতৰে মেট্ৰেটইবকা ৩০ মিনিট এবং বিস্মৃপ্ৰিয়াৰকা ১২ মিনিট। কিন্তু তে নিৰ্দেশে মেট্ৰেটইবে ‘মণিপুৰী’ বাদে বিস্মৃপ্ৰিয়াৰে হুদা ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া’ বুলিয়া উল্লেখ কৰানিয়ে মহাসভাই আপত্তি জনেয়া ও কাৰ্য্যক্ৰম গ্ৰহণ না কৰলো। এ বিম্ৰয়ে মহাসভাই ভাৰত সৰকাৰৰ ও প্ৰতিবাদ জনেইলো আবে সংশ্লিষ্ট মন্ত্ৰী I. K. Gujral এ জনেইলো যে, মণিপুৰ বিধান সভাৰ অধ্যক্ষ চন্দ্ৰমাণ সিং বাদে ত্ৰোম্ব সিঙে ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া’ শব্দৰ লগে ‘মণিপুৰী’ শব্দ লাগানি এ আপত্তি জনানিয়ে ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া’ শব্দৰ লগে ‘মণিপুৰী’ শব্দ দেনা না’হেতা। ১৯৭৭ ইংৰাজীতী আসাম সৰকাৰে বাক উপ ভাৰত ২৫ গো প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ত বি.ম. ভাষালো শিক্ষা দেনাৰ অনুমতি দিলো (১৯.১.১৯৭৭), কিন্তু নাউহান লগে ‘মণিপুৰী’ শব্দ নাদানিয়ে মহাসভাই উত্থান গ্ৰহণ না কৰলো।

মহাসভা বাদে আন্দোলন পৰিষদে মাত্ৰ ভাষানে ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ হিসাবে স্বীকৃতি দেনাবকা ১৯৭৬ ইংৰাজীত মণী, মিছিল, অনশন ধৰ্ম্মট ইত্যাদিৰ মাধ্যমে আন্দোলন চালেয়া গেলাগা। তে বছৰ ২৮ নবেম্বৰ তৎকালীন ৰাষ্ট্ৰপতি ফকৰ আদিন আল আতমেদ শিলচৰে আন্তৰ্জাল উৰাকা মহাসভাৰ সভাপতি নন্দাকেশোন সিংহৰ নেতৃত্বত ভাৰত ডেপুটেশন আতৰী দেনা অ’ইল, ‘কিন্তু তথাপি বেতাবকেন্দ্ৰত ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ ১২৫ কাৰ্য্যক্ৰম চালু অ’ইল। প্ৰাথমিক শিক্ষাত ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ নামে ভাষা চালু নাইল। উত্থানে মহাসভা বাদে আন্দোলন পাবষদ। এ দ্বিযো সংস্থায়ো নিৰ্দেশ উত্থান গ্ৰহণ না কৰলো।

১৯৭৭ ইংৰাজীত জনতা সৰকাৰ আহল আবে নবসিংপুৰৰ মহাসভা সম্মেলনৰ সিদ্ধান্ত অনুযায়ী সভাপতি নন্দাকেশোন সিংহ বাদে মণিকান্ত সিংহৰ নেতৃত্বত আসামৰ শিক্ষা মন্ত্ৰী লক্ষাধৰ চৌধুৰী বাদে ৰাজ্যপাল L. P. Singh অবাঙ ১৯৭৮ ইংৰাজীৰ নবেম্বৰ মাহত ডেপুটেশন আহান দেনা অ’ইল। এ ডেপুটেশনেৰে কেন্দ্ৰ কাৰয়া মহাসভাৰ বঙ ভাৰ আহান অৰন্ত অ’ইল; গান্ধী মুখার্জী, মনোৰঞ্জন সিংহ ইত্যাদি মহাসভাৰ দল আতৰে অংগ গ্ৰহণ না কৰলো।

যেতাই অ’ক, মহাসভাই ভাষিক সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়ৰ কামনাৰ গিবকৰ ১০ ভাষাৰে ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ নামে স্বীকৃতি দেনাৰ ব্যাপাৰে আসাম না’হেতা। অ’ইল ১৯৮১ চনত কৰানিবকা আবেদনক নেইলো, এবং কামনাৰ ১০ বকৈ অংগ বা ১০ বকৈ অংগ ১০ বকৈ অংগ কৰিয়া পেচুৰেইলো। এসম্বে বিত্তীয় প্ৰচেষ্টাৰ ফলে ভাৰত সৰকাৰৰ লোকগণনা বিভাগে ৩৫৭ এতানেৰে ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ বুলি স্বীকৃতি দিলো এবং বোম্বাইৰ লোকগণনা বকৈ উ ১৯৮১ ইংৰাজীৰ লোকগণনাত ‘বিস্মৃপ্ৰিয়া মণিপুৰী’ ভাষাৰে পঢ়ক ভাষা হাতৰ বুলিয়া এ নামে Code Structure দেনাৰ সিদ্ধান্ত দিলো।

উত্তৰ পিছে ১৯৮৩ ইংৰাজীত আসাম সবকাৰে ভাষা এহানৰে 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী' নামেৰে কাছাঙ জিলাত শিক্ষাব প্ৰাথমিক স্তৰে চালু কৰাৰিব ঘোষণা কৰিলো (১৪-১১-১৯৮৩ ইং), কিন্তু অল্পদিন পিছে ঐ নিৰ্দেশ উহান স্থগিত কৰানি অ'ইল। খুব সম্ভৱতঃ মেইতেই বেইবুনিৰ চাপে।

এ পৰিস্থিতিত ১৯৮৪ ইংৰাজীত মহাসভাৰ ভিতৰে মতভেদ দেহা দেনাই বি.ম. সাহিত্য সভাৰ সৃষ্টি অ'ইল। সাহিত্য সভাই নুৱা কৰে আসাম সরকারৰ লগে যোগাযোগ কৰিয়া পূৰ্বোক্ত স্থগিতাদেশ উহান উঠেয়া বি.ম. ভাষাবে প্ৰাথমিক স্তৰে চালু কৰানিৰ চেষ্টা অ'কৰিলো। মহাসভা বাবো সাহিত্যসভাৰ প্ৰচেষ্টায় আসাম সবকাৰে ১৯৮৯ ইংৰাজীত (২১.৭.৮৯) পূৰ্বোক্ত স্থগিতাদেশ উহান তুলিলো। কিন্তু মেইতেই বেইবুনি এবং মণিপুৰ সবকাৰৰ প্ৰতিবাদে অসম সরকারে পুনৰায় বি.ম. ভাষা চালু কৰানিব আদেশ উহান স্থগিত কৰিয়া থাইলো (৯-১১-৮৯)।

ইতিমধ্যে ১৯৮২ ইংৰাজীত বি.ম. স্টুডেণ্টছ যুনিয়ন ভাষা-আন্দোলনৰ ব্যাপাৰে সক্ৰিয় অ'য়া উঠিল, তৰে পইলাদে তা আন্দোলনৰ নেতৃত্ব দেনা নুৱাৰেছে। ১৯৮৫ ইংৰাজীৰ ২ জুলাই স্টুডেণ্টছ যুনিয়নে দাবী দিবস পালন কৰিলো এবং ১৯৮৯ ইংৰাজীৰ ৬ ফেব্ৰুৱাৰী পইলাকাৰকা ১৫ ঘণ্টাৰ বেল অবৰোধ আন্দোলন কৰিলো।

১৯৯২ ইংৰাজীৰ জানুৱাৰী মাহাত বাজনগৰৰ অধিবেশনে ছাত্ৰৰ নুৱা কমিটি আহান হুৱাবনি অ'ইল। ঐ কমিটিৰ সভাপতিগো অনিল বাজকুমাৰ বাবো সম্পাদকগো সুবচন্দ্ৰ সিংহ। এ কমিটিয়ে নুৱা উদ্যমলো ভাষা আন্দোলন কৰানি অ'কৰিলো এবং ক্ৰমে এ আন্দোলনৰ নেতৃত্ব দেনা অ'কৰিলো। ছাত্ৰ সংস্থাৰ আন্দোলনৰ সংক্ষিপ্ত বিবৰণহানি এহানি—

১. ১৯৯২ ইংৰাজীৰ আগষ্ট মাহাত ববাক উপত্যকাৰ তিনিও জিলাৰ DI অফিছে ২৪ ঘণ্টাৰ অনশন ধৰ্মঘট কৰিলো।

২। ১৯৯২ ইংৰাজীৰ ২১ ছেপ্টেম্বৰ সবকাবৰাঙ 'চৰম পত্ৰ' আহান দিয়া ১৫ দিনৰ ভিতৰে ভাষা চালুৰ সিদ্ধান্ত জানানিৰকা দাবী কৰিলো।

৩. চৰম পত্ৰ দেনাৰ পিছেই সরকার চুপ থানাই বৃহত্তৰ আন্দোলনৰ পদক্ষেপ নেনা অ'ইল। ১৯৯২ ইংৰাজীৰ ২১ অক্টোবৰ বিয়ান ৬ ব্যক্তিৰ ববাক উপত্যকাৰ বিভিন্ন কেন্দ্ৰস্থলে ২৪ ঘণ্টাৰকা জাতীয় সড়ক অবৰোধ কৰানি অ'ইল।

৪. ১৯৯২ ইংৰাজীৰ ১ নৱেম্বৰ কালিঙৰে মহাসভা, স'ত্যসভা, সমাজ সংস্থা বাবো ছাত্ৰ সংস্থাৰ অধিবেশন (convention) আহান ডাহানি অ'ইল। উহানাত ছাত্ৰ সংস্থাৰ আন্দোলনৰে হাবিয়ে সমৰ্থন জানেইলা।

৫। ছাত্ৰ আন্দোলনৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতে তৎকালীন আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰী হিতেশ্বৰ শইকিয়াই

৩। ডিছেম্বৰ গৌহাটীত বৈঠক আহান দাঙিছিল। উৰাকা আন্দোলন স্থগিত কৰিয়া ছাত্ৰ সংস্থাই বৈঠকে যোগ দিছিল। বি.ম. ভাষা চালুৰ ব্যাপাবে হাবি দিক বিবেচনাবক উদ্দিন মুখ্যমন্ত্ৰী গৱকে ২ মাস সময় চেইলো।

৬। ১৯৯২ ইংৰাজীৰ ২৭ ছেপ্টেম্বৰ ছাত্ৰ সংস্থাব উদ্যোগে 'বি.ম. গণসংগ্ৰাম পৰিষৎ' আগো গঠন কৰানি অ'ইল। ঔ পৰিষদৰ চেয়াৰমেনগো অ'ইল ৩। বৰিশঙ্কৰ সিংহ, বাৰো সম্পাদকগো অ'ইলতা কুলচক্ৰ সিংহ।

৭। ১৯৯২ ইংৰাজীৰ ৩ ডিছেম্বৰ মুখ্যমন্ত্ৰীৰ বৈঠকৰ সিদ্ধান্ত অনুসাবে সবকাৰে কাম নাকৰানিয়ে ১৯৯৩ ইংৰাজীৰ ৮ ফেব্ৰুৱাৰী বিয়ান ৬ বাজিঙ ৪৮ ঘণ্টাবকা সড়ক অববোধ কৰানি অ'ইল।

৮। আসাম বিধানসভা চলানিৰ সময়ত বিধায়ক হাবিৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰানিবকা ১৯৯৩ ইংৰাজীৰ ২২ মাৰ্চেত দিশপুৰে ৩৬ ঘণ্টাৰ অনশন ধৰ্মঘট পালন কৰানি অ'ইল।

৯। ১৯৯৩ ইংৰাজীৰ ২৭ এপ্ৰিল বিয়ান ৬ বাজিঙ বুকঙ্গা, কাটাখাল বাৰো পাথাৰকান্দি ১০১ ঘণ্টাৰ বেল-অববোধ আন্দোলন কৰানি অ'ইল। এ আন্দোলনে অনেক সত্যপ্ৰহী গ্ৰেফতাৰ অ'ছিল।

১০। ১৯৯৩ ইংৰাজীৰ ১০মে কাছাড়, কৰিমগঞ্জ বাৰো হাইলাকান্দিৰ DI অফিসে ১২ ঘণ্টাবকা অনশন ধৰ্মঘট কৰানি অ'ইল।

১১। ১৯৯৩ ইংৰাজীৰ ২০ ডিছেম্বৰেও বৰাক উপত্যকাৰ বিভিন্ন ফামে ৭২ ঘণ্টাব সড়ক অববোধ আন্দোলন অ'ইল।

১২। ১৯৯৪ ইংৰাজীৰ ২১ জুনেও ১০১ ঘণ্টাৰ সড়ক অববোধৰ ডাক দেন অ'ইল। উৰাকা আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে আন্দোলন বন্ধ কৰানিব অনুবোধ কৰিয়া ১৭ জুলাই দিশপুৰে বৈঠক আহানাত ডাকলো। ছাত্ৰ সংস্থাই আন্দোলন স্থগিত থয়া বৈঠকে যোগ দিলোগা।

১৩। উক্ত বৈঠকে আসাম সবকাৰে ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যত বি.ম. ভাষা চালুৰ ব্যাপাবে তথাপাতি চেইলো আৰো ছাত্ৰ সংস্থাই উতা যথাৰীতি সমজেইলো। উতাব পিছেউ সবকাৰে নো সিদ্ধান্ত নানানিয়ে ১৯৯৫ ইংৰাজীৰ ২৭ জানুয়াৰীত ১০১ ঘণ্টাৰ সড়ক অববোধৰ গান দেনা অ'ইল। উৰাকা সবকাৰে বাৰো ৭.৩.৯৫ ইংৰাজীত বৈঠকবকা ছাত্ৰ সংস্থাবে আহান কৰলো। ছাত্ৰ সংস্থাই এ বৈঠকেউ যোগ দিলো। ঔ বৈঠকে সিদ্ধান্ত নেনা অ'ইল যে, বি.ম. ভাষা চালুৰ ব্যাপাবে সমাধানসূত্ৰ নিকালানিবকা দিল্লীত ত্ৰিপাক্ষিক বৈঠক আহান কৰকাৰ। উতাৰ গজে OBC ত বি.ম. বেড অন্তৰ্ভুক্ত কৰানিবক Assam Backward Classes Commission-এ প্ৰদে জৰি ব তথাপাতি দাখিল কৰকাৰ অ'ক বুঢ়ায়া সিদ্ধান্ত নেনা অ'ইল।

১৪। পূৰ্বোক্ত বৈঠকৰ সিদ্ধান্ত অনুযায়ী সময়মতে ত্ৰিপা ক্ষক বৈঠক আহানানিয়ে

ছাত্ৰ সংস্থাই ২০১ ঘণ্টাৰ বেল বাবো সড়ক অবরোধৰ ডাক দিলো। উবাকা দিল্লীৰ স্বৰাষ্ট্ৰ দপ্তৰেও প্ৰস্তাবিত বৈঠক উহান অক্টোবৰে ডাহানি অ'ইতই বুলিয়া জানানিয়ে আন্দোলনহান স্থগিত থনা অ'ইল।

১৫ অক্টোবৰ মাহাত ত্ৰিপাক্ষিক বৈঠক না ডাহানিয়ে ১৯৯৫ ইংৰাজীৰ ২১ নৱেম্বৰত বুকঙ্গা বাবো পাথাবকান্দিত ৩০১ ঘণ্টাৰ বেল অবরোধ আন্দোলন অ'ইল।

১৬। নৱেম্বৰ (১৯৯৫) ২৬ তাৰিখ দিল্লীত খবৰ আহিল যে, ত্ৰিপাক্ষিক বৈঠক উহান ২৮ নৱেম্বৰ সেন্ধা ৫ বাজিত অ'ইতই দিল্লীত। ঐ বৈঠকে যোগ দেনাবকা ছাত্ৰ-সংস্থাব সভাপতি অনিল ৰাজকুমাৰ, গণ সংগ্ৰাম পৰিষদৰ বৰিশঙ্কৰ সিংহ এবং নিৰ্মল সিংহ, সুবচন্দ্ৰ সিংহ, গোপীদাস সিংহ - এ গিৰকগাছি দিল্লীত গেছিলগা। বৈঠকহান স্বৰাষ্ট্ৰ দপ্তৰে অ'ইল। ঐ বৈঠকে সিদ্ধান্ত অ'ইল যে, কেন্দ্ৰ সবকাৰে বি.ম. ভাষা চালুৰ ব্যাপাবে বিভিন্ন দিক আলোচনা কৰিয়া ৩ মাসৰ ভিতৰে ৰাজ্য সবকাৰবাঙ স্পষ্টীকৰণ দিতই।

১৭। ত্ৰিপাক্ষিক বৈঠকৰ পিছেউ যেবাকা সবকাৰে বি.ম. ভাষাৰ ব্যাপাবে কুনো সঠিক সিদ্ধান্ত নানলোগা, উবাকা ১৯৯৬ ইংৰাজী ১৬ মাৰ্চেত অ'কাৰিয়া ৫০১ ঘণ্টাৰ বেল অবরোধ আন্দোলনৰ ডাক দেনা অ'ইল। ঐ পৰিপ্ৰেক্ষিতে ১৫ মাৰ্চ অনিলকুমাৰ ৰাজকুমাৰ, সুবচন্দ্ৰ সিংহ, বৰিশঙ্কৰ সিংহ বাবো সমীৰ সিংহ, সুবল সিংহ বাবো বিজয় কুমাৰ সিংহৰে পুলিছে গ্ৰেফতাৰ কৰিয়া কাৰাগাৰে থইলা। ১৬ মাৰ্চ বুকঙ্গা বাবো কলকলিঘাটে বেল অবরোধ কৰানি অ'ইল। উদিন দিনে প্ৰায় ১টাৰ সময়ত কলকলিঘাটে সত্যাগ্ৰহীৰে সেচানি নুৰাবিয়া পুলিছে গুলি চালেইলা। পুলিষৰ গুলিত পদীপ সিংহ, অকণ সিংহ, বত্ৰা সিংহ, নমিতা সিংহ, কমলাকান্ত সিংহ, শ্যামল সিংহ, প্ৰমোদনী সিংহ, দীপকৰ সিংহ বাবো বিকাশ সিংহ - এ নয়োগো সত্যাগ্ৰহী জখম অ'ইলা, বাবো সুদেষ্ঠা সিংহ প্ৰাণত্যাগ কৰিয়া শহীদ অ'ইল।

এসাদে হুলস্থূল লাগিল সময়ত আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰী হিতেশ্বৰ শইকিয়াই ১৮ মাৰ্চ স্পেশিয়েল কেবিনেট মিটিং ডাহিয়া বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰে OBC' ৰ তালিকাত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিয়া নোটিফিকেশন জাৰি কৰলো। OBC' ত বি.ম. ৰে অন্তৰ্ভুক্ত কৰানি এহানৌ ছাত্ৰ সংস্থাব দাবী আহান আছিল। এ দাবী আহান পুৰেয়া সবকাৰে যে ঘোষণাহান কৰলো, উহানৰ কাগজপত্ৰ উতা কাৰাগাৰে আছিল। নেতৃবৃন্দবাঙ ফৌকবেদেনাৰ পিছে ৫০১ ঘণ্টাৰ বেল-অবরোধৰ আন্দোলনহান তুলানি অ'ইল।

১৮। ১৯৯৬ ইংৰাজীৰ ২১ ডিছেম্বৰেত ১০০১ ঘণ্টাৰ বেল বাবো সড়ক অবরোধৰ আন্দোলন আবন্ত অ'ইল। উবাক তৎকালীন মুখ্যমন্ত্ৰী প্ৰফুল্ল কুমাৰ মহন্তই ১৯৯৭ ইংৰাজীৰ ২ জানুৱাৰী ছাত্ৰ সংস্থাবে বৈঠক আহানাত ডাকলো। ঐ বৈঠকৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতে আন্দোলন স্থগিত থনা অ'ইল।

১৯। কিন্তু এ বৈঠকৰ সিদ্ধান্ত মতে সবকাৰে কাম নাকৰানিয়ে ১৯৯৭ ইংৰাজীত

২১ এপ্ৰিলেত্ত বা বো ১০০১ ঘণ্টাৰ বেল অববোধৰ ডাক দেনা অ'ইল। উবাকা মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে ১৯৯৭ ইংৰাজীৰ ২মে ছাত্ৰ সংস্থাবে বৈঠক আহানাত আমন্ত্ৰণ জনেইলো। মুখ্যমন্ত্ৰী মহন্ত্ৰব নিৰ্দেশে ৫ মে বাজ্যৰ শিক্ষা সচিব ছাত্ৰ সংস্থাব লগে বৈঠকে বহিল। ঔ বৈঠকে যে যে প্ৰাথমিক স্কুলে ৫১% বা ওদতাবঙ বি.ম. ছাত্ৰছাত্ৰী আছি, উতাব তালিকা আহান হক্কৰানিব সিদ্ধান্ত অ'ইল।

২০ বৈঠকব সিদ্ধান্তমতে সবকাবে স্কুলৰ তালিকা হক্কৰলো, কিন্তু ভাষা চালু কৰানিব সিদ্ধান্ত ঘোষণা নাকবিয়া থইলো। উহানে ২১ ডিছেম্বৰেত্ত বা বো ১০০১ ঘণ্টাৰ বেল অববোধৰ ডাক দেনা অ'ইল, উবাকা ববাক উপত্যকাৰ M.L.A. হাবিব অনুৰোধে শিক্ষামন্ত্ৰী থানেশ্বৰ বড়োই ১৯৯৭ ইংৰাজীৰ ৩১ ডিছেম্বৰ ববাক উপত্যকাৰ M.L.A. সহ ছাত্ৰ সংস্থাব লগে বৈঠক বহানিব ব্যবস্থা কবলো, ঔ পৰিপ্ৰেক্ষিতে আন্দোলন স্থগিত থনা অ'ইল।

২১ ছাত্ৰ সংস্থা বাবো গণ সংগ্ৰাম পৰিষদৰ পৰামৰ্শে অবসবপ্ৰাপ্ত সৈনিক সংস্থা বাবো মহিলা সংস্থাই ১৯৯৮ ইংৰাজীৰ ১০ জুলাইত্ত পুৰি শিলচৰ ডি.ছি. অফিসে ৩৩ ঘণ্টাৰ অনশন ধৰ্মঘট কবলো। ঔ সময়ত মেইতেই যুবক কতোগোই আয়া সত্যাগ্ৰহীৰ গজে আক্ৰমণ চালাছিলো, কিন্তু বিশেষ কিস্তাউ নাইল।

২২ ১৯৯৮ ইংৰাজীৰ ২৮ অক্টোবৰেত্ত বা বো ১০০১ ঘণ্টাৰ বেল অববোধৰ ডাক দেনা অ'ইল। এ পৰিপ্ৰেক্ষিতে ২৪ অক্টোবৰ সেফাত মশাল মিছিল আহানো কৰানি অ'ইল।

২৮ অক্টোবৰ কাটাখাল, শ্ৰীকেণা, তিনোখাল, কলকালখাট, বুকঙ্গা বাবে রাতাবাড়ীত বেল অববোধ কৰানি অ'ইল। উবাকা ববাক উপত্যকাৰ M.L.A. বাবো M.P. হাবিব অনুৰোধে ৩১ অক্টোবৰ আন্দোলনহান স্থগিত কৰানি অ'ইল।

২৩ ইতিমধ্যে আসামৰ মুখ্যমন্ত্ৰীয়ে ৯ ১২ ৯৮ ইংৰাজীত ছাত্ৰ সংস্থাবে বৈঠক আহানাত আমন্ত্ৰণ জনেইলো, কিন্তু ছাত্ৰ সংস্থাই আমন্ত্ৰণ উহান স্বীকাৰ না কবিয়া সঠিক এবং শেষ সিদ্ধান্তৰ দাবী জনেয়া ১ ডিছেম্বৰ বিয়ান ৬ বাজিত্ত বা-বো ১০০১ ঘণ্টাৰ বেল অববোধ আবন্ত কবলো। আন্দোলনৰ ৭ম দিনে কালানিত পুলিশে সত্যাগ্ৰহীৰ গজে আক্ৰমণ কবলো এবং অনেক সত্যাগ্ৰহীবে গ্ৰেফতাব কৰিয়া কৰাগাবে থইলো।

২৪ ১৯৯৯ ইংৰাজীৰ ২১ ২৫ জানুৱাৰী দিশপুৰে অনশন ধৰ্মঘট কৰানি অ'ইল এবং রাজ্যৰ বাজেট অধিবেশন চলাকালেউ ২১ ২২ মাৰ্চ অনশন ধৰ্মঘট কৰানি অ'ইল। তথাপি সবকাবে ভাষা চালু কৰানি সম্পৰ্কে সিদ্ধান্ত নালানিয়ে এ বে ড. মেনাজ ১৮ ২০০০ কৰানি অ'ইল।

২৫ ঔ পৰিপ্ৰেক্ষিতে আসামৰ শিক্ষামন্ত্ৰীয়ে ১৩ ৪ ৯৯ ইংৰাজীত বৈঠক আহান ডাকলো। কিন্তু ঔ বৈঠকে মহাসভাউ হুমান মনেয়া সবকাবৰাঙ অনুৰোধে বৈঠকহান স্থগিত কৰানি অ'ইল। তথাপি ২৫ ২৬ ২৭ ২৮ ২৯ ৩০ ৩১ ১৯৯৯ ইংৰাজীত ছাত্ৰ সংস্থাবে বৈঠক আহান ডাকলো। কিন্তু ঔ বৈঠকে মহাসভাউ হুমান মনেয়া সবকাবৰাঙ অনুৰোধে বৈঠকহান স্থগিত কৰানি অ'ইল।

বা ৰো বৈঠক ডাহানি অ'ইল। ঔ বৈঠকে মহাসভা ছাড়া হাবি সংস্থাৰ সদস্য যোগ দিলো।

যেতাউ অ'ক, দীৰ্ঘদিন আন্দোলনৰ পিছে ১৯৯৯ ইংৰাজীৰ ১ জুনৰ বৈঠকে জনতা ৩বনে শিক্ষামন্ত্ৰীয়ে উপস্থিত হাবিব মুণ্ডে ভাষা চালু কবানিৰ সিদ্ধান্ত ঘোষণা কৰিয়া আন্দোলনকাৰীৰ আ'তে প্ৰয়োজনীয় কাগজপত্ৰ সমজাদিলো। লগে Memorandum of Settlement আহানৌ সবকাৰে গ্ৰহণ কবলো।

এহানৰ লগে লগে ছাত্ৰ সংস্থা বাৰো গণসংগ্ৰাম পৰিষদে আন্দোলনৰ সমাপ্তি ঘোষণা কবলো। এ প্ৰসঙ্গে উল্লেখ কবানি লাগতই যে, যদিও আন্দোলন এহান আবন্ত কৰেছিলতা মহাসভাই, তথাপি পৰবৰ্তী নেতৃমণ্ডলীৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ ভিন্নতাব ফলে শেষ পৰ্য্যায়ৰ প্ৰায় ২০ বছৰ মহাসভা এ আন্দোলনেত্ত বিছিন্ন অ'য়া আছিল।

বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সমাজে শিক্ষা

(ক) প্রাচীন (সংস্কৃত) শিক্ষা : বর্তমানে শিক্ষা বলতে যে ইংরাজীভিত্তিক বা পাশ্চাত্য বিজ্ঞানভিত্তিক শিক্ষাবে হাবপেয়ার, ও শিক্ষা উহান বিষ্ণুপ্রিয়া সমাজে আরুহেতা বিংশ শতকর পঞ্চম দশকেও পূরি। অবশ্যই, এতর আগে এ সমাজে বর্তমান শিক্ষা একেবর নেয়াছিল উহান নাগই ; বিংশ শতকর পইল দেও পূরি আধুনিক শিক্ষা এ সমাজে প্রবেশ করানি অ'কবেছে ; তবে এ শতকর তৃতীয় দশক পর্যন্ত এ শিক্ষা এহান অল্প সংখ্যক পাববাস্তি সীমিত আছিল। এ শিক্ষার প্রতি ভলগণর দৃষ্টি সড়ানি অ'কবলতা চতুর্থ দশকেও পূরি এনা। এ শিক্ষা এহান নিতান্ত দবকবিতান বুলিয়া ভলগণে মানিয়া নিলাগাতা পঞ্চম দশকেও পূরি। নারী সমাজে এ শিক্ষার প্রচলন অ'না অ'কবলতা আলাবে। দশক আহান পলে অগাং ঘর দশকে আধুনিক শিক্ষা প্রচলনর আগে সমাজে শিক্ষা বুলিয়া গণ্য কবলাতা সংস্কৃত শিক্ষাবে। তবে সংস্কৃত শিক্ষা বলাবলই অনুধাবন কবলাতা সীমিত সংখ্যক শিক্ষার্থীয়ে, এ শিক্ষা কুটুম্বদেই বর্তমান শিক্ষার সঙ্গে সার্বজনীন শিক্ষা হ'ল বুলিয়া পবিগাণত নাছে, এনা। বিষ্ণুপ্রিয়ার জনসংখ্যার তুলনা ও সংস্কৃত শিক্ষার প্রচলন এ সমাজে অন্য সমাজেও তরো। মিয়ামি ওনাপিয়া। আধুনিক শিক্ষা প্রচলনর আগে বিষ্ণুপ্রিয়ার ভিতরে এমন কোনো অহল আগে নেয়াছিল যে অঞ্চলে শাস্ত্রজ্ঞ পাণ্ডিত্য দুগো তিনগো নেয়াছিল। এ পাণ্ডিত্য এতাবানরনে অনেকগো শিক্ষালভ কবেছিল। তা নবদ্বীপে গিয়া, কোনো কোনোগো বাবাগসীত গিয়া। তাবনর পূর্বাঞ্চলে অসমীয়া বাদ দিলে বাকী সমাজর কোনো সমাজেই সংস্কৃত শিক্ষার এসাদে প্রচলন না ছিল। বাক উপত্যকা ও তৎকালে যেতা সংস্কৃত ও মকবলা উতা চই বাঙালি ব্রাহ্মণ, নাহর বিষ্ণুপ্রিয়া (ব্রাহ্মণ বা ক্ষাত্রয়)। বিষ্ণুপ্রিয়ার ভিতরে বিংশ শতাব্দীর আগে যেতা যেতা সংস্কৃত পাণ্ডিত্য আছিল, উতাব নাঙ পবিচয় হাবি সমাজর স্মৃতিস্তম্ভ একবকম মাপিয়া গেছেগা। অবশ্যই, বর্তমানে যে যে পাণ্ডিত্য নাঙ পেয়ব, উতাব ভিতরে উনবিংশ শতকর দ্বিতীয়ার্ধ ও বিংশ শতকর প্রথমার্ধ পেয়া উগাবত আছিল। অনেক পাণ্ডিত্য আছি। বিংশ শতাব্দীত যে যে পাণ্ডিত্য গিবক গাছ আছিল, উতাব ততবে বিখ্যাত বিখ্যাত পাণ্ডিত্য উতাব অঞ্চল ভিত্তিক ও লোক আহান তলে দিলাঙ।

অঞ্চল	পণ্ডিতর নাঙ	আনুমানিক সময়
নবসিংপুর	বাগীন্দ্র বিদ্যালঙ্কার	১৯১০ খ্রীষ্টাব্দর ও আগ
নবসিংপুর	ধনো পণ্ডিত	১৯২৫ খ্রীষ্টাব্দর ও
মেহেরপুর	জগদানন্দ বেদান্ততীর্থ	বিংশ শতকর প্রথম পাদ
বিক্রমপুর	ভুবনেশ্বর সাধুঠাকুর	বিংশ শতকর প্রথম পাদ
	সেবাদাস কাব্যসিন্ধু	বিংশ শতকর প্রথম পাদ
শিংলা	ধনাই পণ্ডিত	?
প্রতাপগড়	পুণ্ডরীকাক্ষ শর্মা	বিংশ শতকর প্রথম পাদ

	গোবিন্দ পণ্ডিত	বিংশ শতকের প্রথম পাদ
	যোগেশ্বর পণ্ডিত	বিংশ শতকের প্রথম পাদ
ত্রিপুরা	মীনেশ্বর সার্বভৌম	বিংশ শতকের প্রথম পাদ
	লালবাবু পণ্ডিত	বিংশ শতকের তৃতীয় পাদ
বাংলাদেশ	নিংথেম কাষাতির্থ	?
	চৌবিতল পণ্ডিত	?

এভাবে বাহিবে অনেক পণ্ডিত গিরিগিনানির নাঙ আছে, কিন্তু তানুর বিদ্যা বারো খ্যাতিব মূল্যায়ন কবে নুরাবানিয়ে তানুর নাঙ উতা উল্লেখ কবানি নামনেইলাঙ।

(খ) আধুনিক শিক্ষা : আধুনিক শিক্ষা বিশ্বপ্রিয় সমাজে জনপ্রিয় অ'না অ'কবলোতা বিংশ শতকের ষষ্ঠ দশকেত্ব অ'কবরিয়া, এবং সার্বজনীনভাবে গৃহীত অ'ইলতা এ' শতাব্দীর অষ্টম দশকেত্ব অ'কবরিয়া।

আধুনিক শিক্ষাব কুন কুন বিষয়ে কুংগো কুংগো সফল শিক্ষার্থী নিকুলেছিলা, উতার তালিকা আহান এপেই দিলাঙ। উতাব লগে ১৯৬৪-৬৭ ইংবাজীত গবেষণা কবানির সময়ত এ লেখকে বিশ্বপ্রিয়া সমাজর উচ্চশিক্ষিত বারো উচ্চশিক্ষার্থীর তালিকা আহান হঙকবেছিলা। উহানৌ সংযোজিত কবলাঙ। এ তালিকা দ্বিযোহানিত্ব এ সমাজর আধুনিক শিক্ষার ইতিহাস সম্বন্ধে ধারণা আহান পেইতাঙাই। বর্তমানে আধুনিক শিক্ষা এহান সার্বজনীনহান অ'য়া উঠানিয়ে বর্তমান কালব এসাদে তালিকা আহান কবানির প্রয়োজন বোধ নাকবলাঙ, বারো এসাদে তালিকা কবানি এহান বর্তমানে ব্যাপক অনুসন্ধান সাপেক্ষহান অ'নাই ওঁ কামে আ'ত নাদলাঙ।

শিক্ষার বিভিন্ন দিকে প্রথম সফল শিক্ষার্থী বারো বৃত্তিধারীর তালিকা :—

প্রথম বি.এ. : তনু বাবু সিংহ (মাছিমপুর, আদিবাস, পাথারকান্দি), ১৯০২ ইং, কলিকাতা বিশ্ববিদ্যালয়ে সংস্কৃত অনাচ্ছে প্রথম স্থানার্থকারী। (প্রসঙ্গতঃ, দ্বিতীয় বি.এ. মহেন্দ্র কুমার সিংহ, পাথারকান্দি)

প্রথম বি.এ., বি.এল.	:	(উকিল) অর্জুন সিংহ, পাথারকান্দি (১৮৯৪-৯৫ ইং জন্ম)।
প্রথম এম.এ.	:	রণধীর সিংহ (বড়কলেই গাঙর চৌধুরী দারোগার পুতোক), ১৯৪১ ইং, দর্শনশাস্ত্রত।
প্রথম এম.এ.বি.এল.	:	বীরেন্দ্র কিশোর সিংহ।
প্রথম অধ্যাপক/অধ্যাপিকা	:	ইন্দিরা রাজকুমারী (মাছুঘাট), সংস্কৃত, ১৯৫২-৫৩ ইং, গোলাঘাট কলেজ।

প্ৰথম ইঞ্জিনিয়াৰ	:	অমৰ সিংহ (বিলবাড়ী) ১৯২৬-২৭ ইং জন্ম।
প্ৰথম এম.এল.পি.	:	ডঃ কৃষ্ণপ্ৰসাদ সিংহ, চিপৰসাজন, ১৯৩২ ইং।
প্ৰথম এম.বি.বি.এছ. ডাক্তাৰ	:	হৰিপ্ৰসাদ সিংহ (চিপৰসাজন) ১৯৫৭ ইং।
প্ৰথম এম.এছ.	:	ডঃ বিনয় সিংহ, পাতিয়ালা, কৰিমগঞ্জ।
প্ৰথম মহিলা মেট্ৰিকুলেট	:	পদ্মাদেবী (তনুৰাবু গিৰকৰ জিলাক), ১৯৩৩ ইং।
প্ৰথম মহিলা বি.এ.বি.এ.বি.টি : ডাবল এম.এ.	:	সুখজ্যোতি সিংহ, পাথারকান্দি, ১৯৫০ ইং।
প্ৰথম মহিলা এম.এ.বি.এল	:	কুসুম সিংহ (গৌহাটি কৃষ্ণসিংহ বাৰো সুখজ্যোতি সিংহৰ জিলাক)
প্ৰথম Ph. D.	:	কালীপ্ৰসাদ সিংহ (১৯৬৮ ইং)
প্ৰথম D. Lit	:	কালীপ্ৰসাদ সিংহ (১৯৮২ ইং)
প্ৰথম বিশ্ববিদ্যালয় অধ্যাপক	:	কালীপ্ৰসাদ সিংহ (১৯৭৪ ইং)
প্ৰথম বিদেশ ভ্ৰমণকাৰী অধ্যাপক:	:	কালীপ্ৰসাদ সিংহ (১৯৮৭ ইং)
প্ৰথম মহিলা Ph. D.	:	শ্ৰীমতী সুনন্দা সিংহ, গৌহাটি (বৰ্তমানে আমেৰিকা), ইংৰাজী বিভাগে, ১৯৮৮ ইং (?)

১১। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী পত্ৰিকাৰ ইতিহাস

বিংশ শতকৰ তৃতীয় দশকেও অ'কৰিয়া বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সমাজে নিজৰ সত্তা সম্বন্ধে চেতনা আহান জাগানি অ'কৰলো, যদিও ভাষা সাহিত্য সম্বন্ধে উৰাকাউ চিন্তাও বনা যথাযথভাবে নাহেছে; নিজৰ কৃষ্টিৰে অন্য সমাজৰ মুণ্ডে তুলিয়া ধৰানিৰ মানসিকতাটো না জাগেছে

নিজৰ সত্তা সম্বন্ধে চেতনা জাগৃত অ'নাৰ ফলস্বৰূপে আমি দেখিব্যাকতা ১৯২৫ ইংৰাজী ত বি.ম. সমাজেও পইলাকাৰ পত্ৰিকা আহান নিকুলিল, যেহানৰ নাঙ 'জাগৰণ'। পত্ৰিকা এহান নিকাললাতা ছিলেটোৰ মূৰ বিটাদ কলেজৰ প্ৰাক্তন ছাত্ৰ কটোগোই, মাছিমপুৰেও। তানুব পশ্চাতে সাতায়া বাবো উদ্দীপনা যুগেইলোতা তৎকালীন মৌলবী বাজাৰ গভট্ হাউ জ্বলৰ সহকাৰী প্ৰধান শিক্ষক শ্ৰী মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ যেতাৰ উদ্যোগে পত্ৰিকা এহান নিকুলিল, তানু অ'ইলাতাই নীলমাণ সিংহ, বি.এ. (নবাসংপুৰ), নিতাইচান সিংহ, বি.এ. (ধৰ্মনগৰ), বাবুচান সিংহ বি.এ.বি.এল. (কৈলাসহৰ), নবদ্বীপ সিংহ বি.এ. (কৈলাসহৰ), হৰিদাস সিংহ বি.এ. (), অৰ্জুন সিংহ, বি.এ.বি.এল. (), পাৰিজাত সিংহ (), বামকৃষ্ণ সিংহ () ইত্যাদি জাগৰণ পত্ৰিকাৰ সম্পাদকগো আছিলতা, অৰ্জুন সিংহ, বি.এ.বি.এল. এবং সহকাৰী সম্পাদকৰ পদে আছিলতা পাৰিজাত সিংহ বাবো বামকৃষ্ণ সিংহ।

জাগৰণ পত্ৰিকা আছিলতা মূলতঃ বাংলা ভাষাৰ পত্ৰিকাহান, তৰে হাদি হাদিত বি.ম. ভাষাৰ প্ৰবন্ধ বাবো কবিতা আহান দুহানৌ প্ৰকাশ পেইলো। বছৰ দুহান পূৰ্ণ অ'ইতে না'ইতে অৰ্থাভাবে পত্ৰিকা এহান বন্ধ অ'ইল।

জাগৰণ পত্ৰিকাৰ সময়ত বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰতা মাতৃভাষা সম্বন্ধে পৰিস্কাৰ কুনো ধাৰণা নেয়াছিল; এ জাতৰ মাতৃভাষাহান কুংহান এ সম্বন্ধেই মানুৰ সংশয় আছিল এমন কি, এসাদে প্ৰশ্নী উঠেছিল যে, জাত এহান বাঙালীৰ ভিতৰে হমানি উচিত, না মেইতেইৰ ভিতৰে এ প্ৰসঙ্গে শ্ৰী মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহই জাগৰণ পত্ৰিকাত আলোচনামূলক দীৰ্ঘ প্ৰবন্ধ আহান প্ৰকাশ কৰেছিল আলোচনা কৰিয়া গিৰকে দেখে সিদ্ধান্তহানি এহানি (১) বাঙালী সমাজতুও অ'না বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰতা উচিত নেই; (২) বিষ্ণুপ্ৰিয়া ভাষা এহান কৈলেও খুল্লকপাই অল্প দিন আগে মণিপুৰে আনেছেহান; এহান আসল মণিপুৰী ভাষাহান নাগই, বুনিয়াদী মণিপুৰী ভাষাহানতে মেইতেই এহান

জাগৰণ উঠে যানাব ৫/৬ বছৰ আছে শিলচৰ শহৰেত 'মণিপুৰী' নামে পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। এ পত্ৰিকাৰ সম্পাদক আছিলতা দুগো সম্বৰজিৎ সিংহ, বি.এছ ডি.বি.এল. এবং ডাঃ লৈবেঙ সিংহ এল্ এম্ পি; সহ সম্পাদকগো আছিলতা বলাই চাঁদ সিংহ; বাবো মেনেজাবগো আছিলতা বাজবাবুসিংহ পত্ৰিকা এহানবাউ মুখা ভাষাহান আছিলতা বাংলা, তৰে হাদি হাদিত বি.ম. ভাষাৰ প্ৰবন্ধ বাবো কবিতা খানিও

প্রকাশ পেইলো। পত্রিকা এহান চলিয়া অ'ছিলত ৮/৯ বছর

মণিপুরী পত্রিকা নিবুলিলতা ১৯৩৩ ইংব জীত, যে বছর 'বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী সম্মেলন' (মহাসভা) সৃষ্টি অ'ইল। এ পত্রিকা'র মূল মূল্যগো অ'ইলতাই সমাজচেতনাজাগানি, জাতব ইতিহাসভিত্তিক পবিচয় আবিষ্কার কবানি, সমাজেব দোষত্রুটি'র সমালোচনা কবিয়া অগ্রগতি'র পথ দেখানি বাবো সমাজসেবা, সমাজে শিক্ষার প্রসার, কৃষ্টি'র শিল্প'র মাধ্যমে আর্থিক উন্নতি সাধন ইত্যাদি দিকে মানুষ দৃষ্টি আকর্ষণ করানি। দীননাথ সিংহই (তিলকপুর ভানু গাছ) 'সমাজ চায় কি?' প্রবন্ধত যুব সমাজেব সমাজ সেবাবকা, জাতীয় অ'ব' তহবিল তত্ত্বাবধানবকা, শিক্ষার প্রসার কবানিবকা বাবে বহুশিল্প'র উন্নতিসাধনবক আহ্বান কবেছে (১ম বর্ষ, দ্বিতীয় সংখ্যা)। মার্গিক সিংহই (নরসিংপুর) 'যুগধর্ম'র মাত্র ইংল' প্রবন্ধত ভগবৎ সেবা'র অঙ্গ হিসাবে সমাজ সেবা কবানি'র আহ্বান কবেছে (এ) মহেন্দ্র কুমার সিংহই 'মণিপুর ভ্রমণ' প্রবন্ধত ত'র মণিপুর ভ্রমণ'র ও ভ্রমণত'র বর্ণনা কবিয়া জীবন-প্রমোদ বাবু'র মণিপুরী সম্পর্কে বহুপ সমালোচনা'র প্রতিবাদ কবেছে (এ)। কৃষ্ণকুমার সিংহই মণিপুরী'র বিভিন্ন গোষ্ঠী সম্পর্কে আলোচনা কবেছে (এ)। মহেন্দ্র কুমার সিংহই 'মণিপুর' নামেব দীর্ঘ প্রবন্ধ অ'ত'ন ও বর্তমান মণিপুর'র উন্নতি'র জন্য মণিপুরী বাক্য'র প্রাতিপাদন কবানিব চেষ্টা কবেছে (২য় বর্ষ, ১ ৪ সংখ্যা, ৩য় ৪র্থ বর্ষ, ও ৪ সংখ্যা ইত্যাদি)। কৃষ্ণকুমার সিংহই বিষ্ণুপ্রিয়া বাবো মেইতেই সম্পর্কে ২য় বর্ষ কুমার সিংহই'র মত কবেছে ও ত'র প্রতিবাদ কবেছে (২য় বর্ষ, ১ ৪ সংখ্যা)। মার্গিক সিংহই 'সমাজ' নামেব প্রবন্ধত প'রিত্যক্ত প্রকাশ করানি, জাতীয় সাম'ত তত্ত্বাবধান, ছাত্র সমাজ'র প্রযে জনীয়তা ইত্যাদি'র প'রিত্যক্ত কবেছে (৩য় ৪র্থ বর্ষ, ও ৪ সংখ্যা)। হামনা দেবী গগনকে (শংলাল নিশাকান্ত সিংহ ও অ'রুণ ব'গ্যত'র) নবি জগৎ'র আবেদন কবেছে (এ)। শ্রীপূর্ণব'দুর্গা'র বাল দেবী'র 'শ্রী শিক্ষা সম্বন্ধে যথাক্রমে' প্রবন্ধত শ্রী শিক্ষা'র গ'রাজ্য'র ক'র আবেদন কবেছে (২য় বর্ষ, ১৩ সংখ্যা)। বালীগাও'র নীলেশ্বর মুখার্জী'য়ে 'সমাজেব ইতিকর্তব্যতা' প্রবন্ধত সমাজ'র ক'রায় বিধি ক'রতাহান সম্বন্ধে ম'ত'র কবেছে। নরসিংপুর'র বৈষ্ণবধর সিংহই 'কৃষ্ণে গ্রাম্য' নামেব প্রবন্ধত গ্রাম্য সম্প্রদ'য়'র গুণাভাব'র গ'রাজ্য'র ক'র কবেছে। এত'র ব'হি'বে সমাজ'র প্রয়োজনীয় বা জাতীয় বিষয়ে অনেক প্রবন্ধ অ'ছে; যেমন, শ্রী ভুবনেশ্বর দেববর্মার 'হাবিনাম মঙ্গল' (২য় বর্ষ, ৯ম ১০ ৩য় বর্ষ, ৪র্থ সংখ্যা) লালবাবু সিংহ'র 'কিশোরী ভজন' (৩য় বর্ষ, ৪র্থ সংখ্যা) ইত্যাদি।

উপরোক্ত প্রবন্ধ উক্তা হাবি লিখানি অ'ছে ও বাংলা ভাষা'র এত'র হাদি হাদিত বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষা'র লিখা কবিতা বাবো এলা খানি পেয়া'র, যেমন লক্ষ্মীপূর্ণ'র বাধাবিনী দেবী বাবো শ্রীধরপুর'র গোবিন্দবল্লভ মুখোপাধ্যায়'র এলা (১ম বর্ষ, ২য় সংখ্যা)। অন্যান্য লেখক'র ত'র ডাঃ জগচন্দ্র সিংহ'র 'পঞ্চ পাণ্ডব ও দ্রোপদী'র অঙ্ক'র। স. মুক্তি, শ্রীমতী ইন্দু'র ও সিংহ'র 'ছেলে'র প্রতি মায়ে'র উপদেশ', লালবাবু সিংহ'র বিদ্যাভ্রমণ'র 'একতা' (১ম বর্ষ, ৯ ১২ সংখ্যা), স্বর্জবাজ সিংহ'র 'বার্থ আবেগ' (২য় বর্ষ, ৬ সংখ্যা), কৃষ্ণধন সিংহ'র (বাণিববন্দ) 'জ্ঞানী ও অজ্ঞান' (৩য় বর্ষ, ৮ ৯ সংখ্যা), গোলাপ সিংহ'র (বাজগাও) 'সমাজ' - নামেব এলা ইত্যাদি উল্লেখযোগ্য।

এটা ছাড়া 'মণিপুরী' পত্রিকাত সমাজের অবস্থা ও প্রত্যেক সমাজের অবস্থা পেয়াবতা
এটা—

(ক) ১৯৩২ ইংরাজীর ১২ জুন তারিখে অস্ট্রিকাপুরের সিদ্ধান্ত অনুষ্ঠিত সভা
আহানের বিবরণী আছে (১ম বর্ষ, ২ সংখ্যা)। এ সভার বিবরণী এহানান্তে নিখিল বিষ্ণুপ্রিয়া
মণিপুরী মহাসভার উৎপত্তির পৃষ্ঠভূমি সম্পর্কে ধারণা পেয়ার।

(খ) বাজবাবু সিংহের মৃত্যু অ'ছেতা ১৩৪৫ বাংলার ৩০ আষাঢ় (৫ম বর্ষ, ১২
সংখ্যা)।

(গ) বিভিন্ন সংখ্যাত প্রকাশিত সম্পাদকীয় আবেদনেন্তে হারপেয়ার যে, সীমিত
সংখ্যক গ্রাহক কতোগো ছাড়া সাধারণ পাঠকে পত্রিকার মূল্য নাদান এহান বিষ্ণুপ্রিয়ার
চিহ্নচরিত স্বভাবহান।

(ঘ) বাধাকুণ্ডের বাধামাধব অম্বিরের পরিচালনা সম্পর্কে বিবরণ পেয়ার (১ম বর্ষ,
৯-১২ সংখ্যা)।

(ঙ) এ পত্রিকার ৩য় ৪র্থ বর্ষের ৫ ৮ সংখ্যা প্রকাশ করানিবকা ডি এছ পি নিশিকান্ত
সিংহের গৃহিণী যামিনী দেবীয়ে অর্থ সাহায্য কবেছে

(চ) বর্তমান বাংলাদেশের ভানুবিবে পাণ্ডিত্য জীবনাল নেত্রেক আর্জেছিল এবং মণিপুরী
সম্পর্কে তা মিয়াম প্রশংসা কবেছিল (৫ম বর্ষ, অগ্রহায়ণ সংখ্যা)

(ছ) ১৩৪৫ ৪৬ বাংলাত নীলেশ্বর মুখার্জি শাস্ত্রীকেতনে আছিল (৬ষ্ঠ বর্ষ, ৮
৯ সংখ্যা)।

১৩৪৬ (জ) ১৩৪৬ বাংলাতে বিষ্ণুপ্রিয়া জাতীয় সমিতির নাগুহান 'নিখিল বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী
সাম্পলনী' আছিল ; ঐ বছর ভকতপুরে ১০ম অধিবেশন অ'ছিল (৬ষ্ঠ বর্ষ, ১১ সংখ্যা)।

(ঝ) বিপিন সিংহই মণিপুরী নৃত্যলো ভাবতব বিভিন্ন ফর্মে খ্যাতি অর্জন কবেছে
(৬ষ্ঠ বর্ষ, ১১ সংখ্যা)।

(ঞ) মণিপুরের মহারাজা (চুড়াচান মহারাজা '১) কাছাড় আয়া খেলেন্দ্র চন্দ্র
মুখোপাধ্যায়ের ঘবে সাপ্তা আহান আছিল এবং শিলচর বাবো কাটলিছড়ার প্রায় ২০০০
মালিকার সম্প্রদায়ের মানুসে দিক্ষা দেছিল।

১৯৩৭ ইংরাজীত মণিপুরী পত্রিকার পরিচালকব ভিতরে বা সমাজের শিক্ষিত মানুস
ভিতরে মতভেদ দেহা দেনাই মণিপুরী পত্রিকা থানা সত্ত্বেট শিলচরেত্তে 'মেথলী' নাঙে আবাক
পাত্রকা আহান নিকুলিল এ পত্রিকাতো বাংলা ভাষারেই প্রধানা, যদিও হাদি হাদিত বি.ম.
ভাষার সামাজিক বাবো ঐতিহাসিক প্রবন্ধ বাবো কবিতা প্রকাশ পেইলো। এ পত্রিকার

সম্পাদকগো অ'ছিলতা ফাল্গুনী সিংহ সাহিত্য ভূষণ বাবো সহ সম্পাদক আছিলতা উপেন্দ্ৰ সিংহ বি এ পত্ৰিকা এহ'নৌ পাঁচ বছৰ চুৰা চলিয়া বন্ধ অ'ইল।

মেখলী পত্ৰিকাৰ প্ৰধান সুবৰ্ণী সমাজ গঠন, সমাজৰ সম্ভা নিৰ্মাণ বাবো সমাজ চেতনাৰ জাগৰণ এ পত্ৰিকাত প্ৰকাশ পাছে বিশেষ ভাবে উল্লেখযোগ্য লেখা অ'ইলতাই মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহৰ 'মণিপুৰেৰ বিভিন্ন নাম ও পুৰাণ পাৰিপাৰ্শ্বিকত' (১ম বৰ্ষ বৰ্ষা সংখ্যা, ২য় ৩য় বৰ্ষ, ৬ ১ সংখ্যা), কুঞ্জেশ্বৰ সিংহৰ 'সমাজ সম্বন্ধে যৎকিঞ্চিৎ' (১ম বৰ্ষ, ৩ সংখ্যা), গোসাঈ সিংহৰ 'বিস্মৃতিয়া সমাজ বিপ্লব', মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহৰ 'মণিপুৰী গুৰুদেৱ আৰ্য্যত্ব' (৩য় ৪র্থ বৰ্ষ, ৩ সংখ্যা, ১ম ৬ষ্ঠ বৰ্ষ, ১ সংখ্যা), মণিক সিংহৰ 'মণিপুৰী নৃত্য' (৩য় ৪র্থ বৰ্ষ, ৫, ৬, ১ সংখ্যা) ইত্যাদি। এতাব ল'ভবে অন্যান্য উল্লেখযোগ্য লেখা অ'ইলত ই সেনা সিংহৰ 'হৰিনাম কীৰ্তন', কামেশ্বৰ বৰ্মা বদ্যাবিশাৰদৰ (নাৰ্জীবাড়া) 'নিবেদন', কৃষ্ণদাস বাবাজীৰ (বাধাকুণ্ড) 'আত্মতত্ত্ব প্ৰকাশ' এবং 'বৈষ্ণৱ তত্ত্ব প্ৰকাশ', গোলাপ সিংহৰ 'একটি কথা', মণিক সিংহৰ 'মণিপুৰী বাসন্যতা' ইত্যাদি প্ৰবন্ধ মেখলী পত্ৰিকাত প্ৰকাশিত অ'ছে বি.ম. এলা বাবো কবিতা অ'ইলতাই এতা সেনা সিংহৰ (পোষ্টমাষ্টাৰ, নবাসংপুৰ) 'এলা আহান', বসন্ত কুমাৰ সিংহৰ (সিঙ্গাখী, 'পুল', গাশকাপ সিংহৰ (কলিকাতা) 'প্ৰাৰ্থনা' ইত্যাদি।

মেখলী পত্ৰিকাৰ উল্লেখযোগ্য দিক আহান অ'ইলতাই সমাজ বাবে বাহ বন্ধ সম্পৰ্কে সংবাদ পৰিবেশন। এ পত্ৰিকাত আমি পেথ বঙ 'নিখিল বি.ম. সাম্বাৰ্জন্যৰ ৮ম অধিবেশনৰ সভাপতি ৰাজেশ্বৰ মুখোপাধ্যায়ৰ অতিভাষণ (১ম বৰ্ষ, বৰ্ষা সংখ্যা), মণিপুৰী নৃত্য প্ৰদৰ্শনী, বেবানকে অনুষ্ঠিত জনসভাৰ নিবনলী, ১০ বৰ্ষ বি.ম. সম্বলনীৰ ১০ অধিবেশনৰ অভিৰ্থনা সমিতিৰ সভাপতি মণীন্দ্ৰ সিংহৰ অতিভাষণ (১ম বৰ্ষ, ৩ সংখ্যা), ৩৯ ইং ৰাজীৱ নিখিল বি.ম. এছোছি়েশ্যনৰ সংবাদ (২য় ৩য় বৰ্ষ, ৬ ১ সংখ্যা), ৩৯ ইং ৰাজীৱ ডিছেশ্বৰে অনুষ্ঠিত কাছাড় জিলা মণিপুৰী কনফাৰেন্সৰ বিবৰণ (৩য় বৰ্ষ, ৮ সংখ্যা), ১৩৪৪ বাংলাত দুধপুৰে অনুষ্ঠিত নিখিল বিস্মৃতিয়া মহাসভাৰ ১০ আধিবেশনৰ বিবৰণ (৩য় বৰ্ষ, ৪ সংখ্যা), বিপিন বিহাৰী সিংহৰ দক্ষিণ ভাৰতে নৃত্য প্ৰদৰ্শন (৪র্থ বৰ্ষ, ২ সংখ্যা) ইত্যাদি।

এতাব পিছে সমাজৰ গাৰ্ভাংগথানীৰ পৰামৰ্শে মণিপুৰী বাবো মেখলী দ্বয়োক্তানিয়ে বন্ধ কবিয়া 'ক্ষত্ৰিয়জোতি' নামৰ পত্ৰিকা আহান নিকালান অ'ইল। এ পত্ৰিকাৰ সম্পাদকগো অ'ইলত ফাল্গুনী সিংহ সাহিত্যভূষণ। এ সময়ত নিজৰ মাতৃভাষা সম্বন্ধে সচেতনতা আহান আতানি অ'কবলো, যাব ফলে পত্ৰিকা এহানাত বি.ম. ভাষাৰ প্ৰবন্ধ বাবে কান্ধা মিয়াম সংখ্যায় নিকুলানি অ'কবলো, পত্ৰিকা এহানৌ অৰ্থাভাবে দীৰ্ঘস্থায়ী না'ইল, ২ (৩ বছৰ পিছে এহানৌ লুপ্ত অ'ইল।

'ক্ষত্ৰিয়জোতি' ৩ খবৰ পেয়াবতা এতা : (১) চুণান মন্ত্ৰাৰ্থক শ্যাদ ব দনে ১৮ নৱেম্বৰ নিখিল মণিপুৰী যুব সংঘৰ ছেক্ৰেটাৰী নন্দ কিশোৰ সিংহৰ গৌলগাম পেয়া গাভৰি

ছুটি ঘোষণা কৰেছিল (নৱেম্বৰৰ প্ৰথম দিকে তাৰ মৃত্যু)। (২) ঔ শতাব্দীৰ বিবৰণীও পেয়াৰ (৫ম বৰ্ষ, ১ম ২য় সংখ্যা)। (৩) ৫ অক্টোবৰ, ১৯৪১ ইং ভাৰাপুৰে 'সুবৰ্ণভেলি মেইতেই বিস্মৃতিয়া সন্মিলনী' অনুষ্ঠিত অ'ছে : সভাপতি ৰাজাৰ গাওৰ কৈবেঙ সেনা বাজকুমাৰ; অৰ্থাৰ্থনা কমিটিৰ ছেক্ৰেটাৰী নন্দকিশোৰ সিংহ, ঔ সভাৰ বিবৰণীও আছে। ঔ সভাত নন্দকিশোৰ সিংহ গিবকে মেইতেই বাৰো বিস্মৃতিয়া দ্বিতীয়ো পৰম্পৰা বিকল্পে যেতা যেতা মন্তব্য কৰেছি, উতা হাবি প্ৰত্যাহাৰ কৰিয়া দ্বিত্যো সম্প্ৰদায়ে আকস্মাটে সংঘবদ্ধ ভাবে কাম কৰোকা বুলিয়া প্ৰস্তাব আনেছে। (৩) মাছিমপুৰৰ পৰমেশ সিংহৰ বি.২. ভাষালো লিখা 'গীতাভিঙ্গাৰকা' কবিতা। (৪) বাধাকুণ্ডৰ ৰাধামাধব মন্দিৰৰ আঘবায়ব হিমাৰ। ক্ষত্ৰিয়জ্যোতিৰ পিছে কতো বছৰবকা পত্ৰিক বন্ধ অ'য়া আছিল পিছে নিখিল বিস্মৃতিয়া মণিপুৰী মহাসভাৰ চাপে পড়িয়া ১৯৫৬ ইংৰাজীত প্ৰতাপগড় বাসীৰ উদ্যোগে 'বিস্মৃতিয়া নাঙে মাসিক পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। এহানৰ সম্পাদকগো আছিলতা মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহ, বি.এ.বি.টি., বাবো সহ সম্পাদকগো আছিলতা মদন মোহন মুখাৰ্জী। এহানেই পইলাকাৰ বিস্মৃতিয়া মণিপুৰী ভাষাৰ পত্ৰিকা হান। এ পত্ৰিকাত বিভিন্ন লেখকৰ বিস্মৃতিয়া ভাষ লে লিখা প্ৰবন্ধ, ঐতিহাস, কবিতা, ছোটগল্প ইত্যাদি প্ৰকাশ পেইলো। পত্ৰিকা এহান মাত্ৰ তিনি বছৰৰ চুৰা জিৎতা অ'য়া আছিল। এ পত্ৰিকাত প্ৰকাশিত লেখাৰ মাজে হাবিঙ উল্লেখযোগ্যহান অ'ইলতাই মহেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহৰ 'বিস্মৃতিয়া মণিপুৰীৰ ঐতিহাস'

এহানৰ পিছে 'নুৱা বেলী' নাঙৰ পত্ৰিকা আহান পাণাবকাৰ্দ্দন্ত নিকুলিল এহানাতেী সমাজ জাগৰণৰ বিষয়েই মিয়াম গুৰুত্ব দেনা অ'ইল। অল্প কয়েকবাৰ প্ৰকাশিত অ'নাৰ পিছে 'নুৱা বেলী'ও বন্ধ অ'ইল

১৯৫৩-৫৭
প্ৰায় কাদাকাদি সময়ত 'আৰ্ঘ্য' নাঙে পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। উহানৰ সম্পাদকগো সেনা সিংহ সাহিত্যভূষণ, বাৰো সহ সম্পাদকগো মদন চাঁদ সিংহ এ পত্ৰিকাৰ বিশেষ ৰচনা আহান সেনা সিংহৰ 'বিস্মৃতিয়া জাত বাৰো বিস্মৃতিয়া ভাষা'

✓ ১৯৬০ ইংৰাজীৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহত মদন মোহন বাজবংশীৰ সম্পাদনাত দুৰ্লভছ ডাত্ত 'ফাগু' নাঙৰ মাসিক পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। পত্ৰিকা এহান ১৯৬৭ ইংৰাজী পেয়া চলিয়া পিছে বন্ধ অ'ইল। পত্ৰিকা এহানৰ মাধ্যমে কবিতা, গল্প, প্ৰবন্ধ, ঐতিহাসিক ৰচনা, ভাষাতাত্ত্বিক ৰচনা ইত্যাদি অনেক ধৰণৰ ৰচনা প্ৰকাশ পেইলো মাততে গেলো, এ পত্ৰিকাৰ মাধ্যমে সমাজৰ লেখক গোষ্ঠী হাবি আগ্ৰপ্ৰকাশ কবলা।

ফাগু নিকুলিল সময় এহানৰ ভিতৰে বিভিন্ন ফৰ্মেত বিভিন্ন নাঙে পত্ৰিকা নিকুলিল ১৯৬৩ ইংৰাজীত নিখিল বিস্মৃতিয়া মণিপুৰী স্টুডেন্টছ ইউনিয়নৰ পক্ষত মণিকান্ত সিংহৰ সম্পাদনায় 'মলয়া' নাঙৰ পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। উহানা উন্নতমানৰ ঐতিহাসিক বাৰো ভাষাতাত্ত্বিক প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ পাছিল।

হাইলাকান্দি ও অধ্যাপক ব্ৰজেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহৰ সম্পাদনা ত 'প্ৰতিশ্ৰুতি' নাঙৰ পত্ৰিকা

আহান নিকুলিল। এহানাত নিকুলিল কাবতা, ছোটগল্প, ভাষাৰ্ণাট্যক প্ৰবন্ধ ইত্যাদি বচন উতা অতি উচ্চ মানবতা আজি পৰ্য্যন্ত নিকুলেছে পত্ৰিকাৰ ভিতৰে এহানেই উচ্চ মানব দিকেত্ত প্ৰথমহান। পত্ৰিকা এহান নযহান সংখ্যা নিকুলানিব পিছে বন্ধ অ'ইল

প্ৰায় কাদাকাদি সময়ত শিলঙেত্ত কৃষ্ণকান্ত সিংহৰ সম্পাদনায় 'চিনো এগো কুংগো' নামৰ পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। উতাৰ পিছেদে শিলঙৰ মণিপুৰী এছোছিয়েশ্যনৰ তৰফেত্ত লক্ষীকান্ত সিংহৰ সম্পাদনায় ১৯৬৯ ইংৰাজীত 'পাঞ্চজন্য আজুনী' নামৰ বাৎসৰিক পত্ৰিকা আহান নিকুলিল।

১৯৭০ ইংৰাজীৰ পিছে আগবতল ও নীলকান্ত বাজনৰ সম্পাদনায় 'আমাৰ পৌ' নামৰ পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। এহান ত বিশেষ কাবয়া ঐতিহাসিক বাবে সমালোচনামূলক অনেক প্ৰবন্ধ নিকুলিল। আট নয় বছৰ চলানিব পিছে পত্ৰিকা এহান বন্ধ অ'ইল। উতাৰ পিছে ইমে আগবতলাওই 'ত্ৰপুৰা চে' নামৰ পত্ৰিকা আহান নিকুলিল।

✓ ১৯৮২ ইংৰাজীত বাজেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহৰ সম্পাদনায় 'নুয়া এলা' নামেত্ত দ্বিমাসিক সাহিত্য পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। পত্ৰিকা উহান বৰ্তমান পেয়া চলিয়া আছে। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী পত্ৰিকাৰ ভিতৰে এহানেই হাবিত্ত দীৰ্ঘজীবি পত্ৰিকাহান। এ পত্ৰিকাৰ দান প্ৰচুৰ। এ পত্ৰিকাত বলিষ্ঠ লেখকৰ অনেক কাবতা, প্ৰবন্ধ, সমালোচন। বাবো ছোটগল্প নিকুলেগ, যেতাই আমাৰ সাহিত্যৰ মানদণ্ডে অনেক গজে কাকবেদেছে।

১৯৯০ ইংৰাজীৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহত শান্তিকুমাৰ সিংহৰ প্ৰচেষ্টায় এবং অঞ্জনা সিংহ গিথানকৰ সম্পাদনায় গৌহাটীত 'নুৱাদষ্টি' নামৰ পত্ৰিকা আহান নিকুলিল। উহানউ বৰ্তমান পেয়া চলিয়া আছে। এহান মূলতঃ সংবাদ পত্ৰহান। মাত্ৰেত্ত গেলেগা, বৰ্তমানে বাতিমত চলিয়া আছে সংবাদ পত্ৰহান একমাত্ৰ এহান। পত্ৰিকা এহান সংবাদপত্ৰহান অ'ইলেউ এহানাত নানাধৰণৰ সামাজিক প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ পাব। অন্যান্য প্ৰবন্ধৰ ভিতৰে কুমকুম সিংহৰ 'সোভিয়েত দেশে যি' নামৰ প্ৰবন্ধ বিশেষভাবে উল্লেখনীয়। এতাৰ বাহিৰে অন্যান্য পত্ৰিকা :

গোধূলি	:	
সাচাক	:	
নুমিউস (শিংলা)	:	
ফলাল	:	
পঞ্চশ্ৰী	:	নুমাৰ সিংহৰ সম্পাদনাত এহান শিলচৰেত্ত নিকুলিল। ৫ ৬ হান সংখ্যা নিকুলানিব পিছে এহান বন্ধ অ'ইল।
চিত্ৰাঙ্গদা	:	

লোকতাক :

চিন্তা (নরসিংপুৰ) : সম্পাদক - নিশিকান্ত সিংহ

কৈফৎ :

প্রতাপ :

উত্তরা :

কাকেই (ধৰ্মনগৰ) : অনিতা সিংহ

বাংলাদেশে এ পর্যন্ত এ ভাষায় প্রকাশিত পত্র-পত্রিকার তালিকা : -

- (১) ত্ৰৈমাসিক খংচেল, সম্পাদক কৃষ্ণকুমাৰ সিংহ, ১৩৮৩ বাংলা
- (২) মাসিক ইমানুথার, সম্পাদক রাজকান্ত সিংহ, ১৯৮০ ৮১ ইং
- (৩) মাসিক মণিপুরী সাহিত্য, সম্পাদক - ভাষা মোহন সিংহ, ১৯৮৬ ইং
- (৪) মাসিক মিষ্টাল, সম্পাদক নন্দেশ্বৰ সিংহ, ১৯৮১ ইং
- (৫) মাসিক সত্যম, সম্পাদক বৰ্ণাজিৎ সিংহ, ১৯৮৭ ইং
- (৬) অনিয়মিত 'পৌৰি', সম্পাদক উত্তম কুমাৰ সিংহ, ১৯৮৯ ইং
- (৭) অনিয়মিত 'জাগরণ', সম্পাদক ধীবেঞ্জ কুমাৰ সিংহ, ১৯৮৮ ইং

১২। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সংস্কৃতি

উনবিংশ শতকৰ ৭ম/৮ম দশকেও বিংশ শতকৰ পঞ্চম দশক পৰ্য্যন্ত সময় এহানাত বিষ্ণুপ্ৰিয়া কৃষ্টি চৰম শিখৰে কাছিলগা। ইসালপা, ডাকুলা, বাসধাৰী, বাসকুলী ইত্যাদি কৃষ্টিসেবী বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ প্ৰতি অঞ্চলে, এমনকি প্ৰতি গাওঁ আছিল বুললেউ চলেব। ঘনঘন ইসালপা ডাকুলা বাবো বাসকুলীৰ ফাংনালো গাওঁঘৰ আনন্দে মুখবিত অ'য়া আছিল। আসলে ঐ সময়ত শিক্ষা বুলতে সংস্কৃত শিক্ষাৰ লগে লগে এ সংস্কৃত শিক্ষা এহানৌ গণ্য অ'ইল; উহানে, ঐ সময়ত এ বিদ্যা তালকবলা উতা অজালকেইব ঘবে গিয়া অজালোকৰ পৰিবাব ভুঙ অ'য়া বহুবছৰ শিক্ষা কৰিয়া থাইল গা। এ বিদ্যা তালকবলা উতা এমন গুৰুতাক্ত এবং এক প্ৰতা বা নিষ্ঠালো শিক্ষা কবলা যে উতাব ভতবে অনেক দেবতুলা এবং দিবাঞ্জনসম্পন্ন অজালোকৰ উদ্ভব অ'ছিল।

উপৰোক্ত বিদ্যা এতাব ভতবে ভ বিত্ত জনপদ অ'ছিল তা এনা, ভ বাবো বাসকৰ বিদ্যা এহান বাসৰ বিদ্যাহান মিয়াম ভূৰ্ণাপ্ৰয অ'ইল তা বিংশ শতকৰ প্ৰথম দশকেও দূৰ বব বিদ্যা এহান কিছু মিয়াম মানুৰে না তাম কবলা। যে দুগো আগো তাম কবলা উতা উ গভীৰভাবে বিদ্যাজ্ঞান কৰে নুৰাবেছি। বিংশ শতকৰ পঞ্চম দশকেও পূৰ্ব উল্লেখযোগ্য দুৱাব কতে গো নিকুললা, কিন্তু তানুৰ সংখ্যা নিতান্ত সীমিত, বামাখন গীতিৰ কৃষ্টি এহান বিষ্ণুপ্ৰিয়া সম ভাব নিজস্ব কৃষ্টিহান এহান বাদে অন্যান্য জাৰ আহেছে তা মণিপুৰেও। বামাখন গীতিৰ সংস্কৃতি এহান কিছু মাণপুৰেও আহেছেহান লগত; এহানৰ সৃষ্টি অ'ছেতা মাণপুৰৰ বাহবে এবাক উপত্যকাত বিংশ শতকৰ তৃতীয় দশকে এবং এহানৰ সৃষ্টাগো অ'ইলতাই শিংলাৰ ঘনসেনা অজা। তাৰ পিছে যে যে গাৰ্ভাগথানিয়ে এ বিদ্যা এহান প্ৰচাৰ কৰলা, তানু হাৰিব উৎসগো এ ঘনসেনা অজা।

বিষ্ণুপ্ৰিয়া সমাজে আবাক সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান আকতা আছিল। উতা আসলে নাট্যাভিনয়, কিছু ধৰ্মীয় পৰিবেশে উতাব অনুষ্ঠান কবানিয়ে উতাবে অনেকে 'বাস' বুলিয়া মাততারা, যদিও নাঙ উহান যথার্থহান নাগই। ত্ৰিপুৰা বাৰো বাংলাদেশে এতাবে 'লীলা' বুলিয়া মাততারা, যেহান অনুষ্ঠানৰ উপযোগী নাঙহান। এ অনুষ্ঠানৰ ভিতৰে আহেহুতাই লক্ষাকাণ্ড, কুকক্ষেত্ৰ, কলঙ্কভঞ্জন, বস্তুহবণ, কালীয়দমন ইত্যাদি।

আমাব বাঁওঃ সংস্কৃতিৰ সেবা কবলা গিৰিগিথানী উতাব ভিতৰে বিশেষভাবে উল্লেখনীয় অজালোক কতোগোৰ জীৱনী আমি 'বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দিকপাল' গ্ৰন্থত আলোচনা কৰেছি। উতাব বাহিৰে যে যে অজালোক আছিল, উতাব তালিকা আকেইহান আমি তলে দিলাঙ। উতাব ভিতৰে বিশেষ অজা আকেইগোৰ সম্বন্ধে দুহান আহান কথা মাতানিবতা থাইলে আমি যথাস্থানে মাততাঙাই।

(ক) বাসকুলীৰ ভিতৰে বিশিষ্ট গিথানকগি এগি

- ১। কাপকনু দেবী, ভানুগাছ
- ২। কামিনী দেবী, বিক্রমপুর
- ৩। দিনপতি দেবী, মাছুঘাট
- ৪। মায়ো বাসকী, গড়েববন্দ
- ৫। চন্দ্রিকা, গড়েববন্দ
- ৬। রূপবতী শৰ্মা, রূপার গাঙ, শিংলা
- ৭। মাইগুলি ক্ষেত্রাণী, কীর্তনতলি, ত্রিপুরা
- ৮। মেকুরী বাসকী, কৈলাসহব

এ বাসকুলী এতা হাবি প্রায় সমসাময়িক। তানুব উদ্ভব অ'ছিলতা ঊনবিংশ শতকৰ ৮ম দশকেত পুৰি বিংশ শতকৰ ৪র্থ দশক পেয়া। তানুব থানি পিছে নিকুলেছিলা বাসকুলী অ'ইলাতাই এতা—

- ৯। ত্রিবেণী টিপেৰা, দামছড়া
- ১০। ডাকুলী, প্রতাপগড়
- ১১। কলা, পাশ্চিম কৃষ্ণনগর
- ১২। মুহী, ফোঁতপাত
- ১৩। মালতী, রাতাছড়া
- ১৪। ধনোবাসকী, শিংলা, পিছে কমলপুর
- ১৫। মুক্তারেই, ভানুগাছ

বর্তমানে বাসকুলী আমাব সমাজে নেই বুল্লেউ চলেব। যে সীমিত সংখ্যক বাসকুলী অ'ছি, উতা অ'ইলাতাই এতা—

- ১৬। পঞ্চমী টিপেৰা, প্রতাপগড়
- ১৭। মুন্সিয়ালার গিথানক আগো
- ১৮। রাণী দেবী, কাটাবাড়ী

গোকুলানন্দ গীতি স্বামীয়ে বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী ভাষালো বাসক প্রবর্তন করানির পিছে তাব জিলক বোহিনী দেবী গিথানকে ঔ বাসক উতা দিলো। চেংকুড়িৰ শ্রীরাধা গিথানকে ঔ বোহিনী দেবীবাঙতো হিকিয়া কতো বছর বাসক দিলো

বর্তমানে লেখকের বচিত্ত বাসক দিবীতা তাব মানস কন্যা কৈলা সহবর দবধানী সিংহ গিথানকে।

(খ) বাসধারীৰ ভিতবে নবোত্তম (বাংলাদেশ, পিছে কমলপুর), সেনাৰিক বাজকুমার (কালিগুব) বারো নিংথেম (ত্রিপুরা) এ তিনোঁগব নাওঁই পইলা আহেব। উতাব পিছে

আহেৰতাই সিঙ্গবীৰ (শিলচৰ) বিজয় শৰ্মা বাবো কচুধৰমৰ ধনঞ্জয় অজ্ঞাৰ নাঙ।

(গ) বামায়ণ কীৰ্ত্তন এহানৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰেহেগো শিংলাৰ ধনসেনা অজ্ঞা। তাৰ বিষয়ে আমি ‘বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰীৰ দিকপাল’ গ্ৰন্থত আলোচনা কৰোঁছ। পিছেকাৰ বামায়ণ কীৰ্ত্তন উতা হাবি অজ্ঞা ধনসেনাৰ শিষ্য। তানুৰ নাঙ —

- ১। মণি, নবসিংপুৰ
 - ২। নীলমণি, প্ৰতাপগড়
 - ৩। কালিদাস, প্ৰতাপগড়
 - ৪। রতনমণি, অ’করা, ধৰ্মনগৰ
 - ৫। ঝুলন, বাগৰসাক্ষন (বৰ্তমানে জীৱিত)
 - ৬। কৃষ্ণকুমাৰ, গুৱামাঞ্জ, ধনসেনা অজ্ঞাৰ পুতোক (বৰ্তমানে জীৱিত)
- উতাৰ ভিতৰে বতনমণিৰ নাঙহান সৰ্মাধক প্ৰসিদ্ধ

(ঘ) ইসালপাৰ ভিতৰে পেঙাক অজ্ঞা সম্বন্ধে আমি পূৰ্বোক্ত গ্ৰন্থত আলোচনা কৰোঁছ বন্ধত পেঙাক অজ্ঞাৰ জীৱনী আমি আলোচনা কৰোঁছিতা শ্ৰেষ্ঠ অজ্ঞাগো হিমাবে নাঙ, নব্য যুগৰ প্ৰবৰ্ত্তক আগো হিমাবে। আসলে তাৰাং তী জিঙে বিখ্যাত এবং গুণবান ইসালপ সমাজে আছিল। উতাৰ মাজে উল্লেখযোগ্য অ’ইলাত’ই (১) প্ৰতাপগড়ৰ দক্ষ অজ্ঞা, (২) নবসিংপুৰৰ কালিদাস অজ্ঞা এবং (৩) মশাউলিৰ নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জী। এ গিবক এগা সম্বন্ধে দুহান আহান কথা মাতিক

(১) দক্ষ অজ্ঞা : দক্ষ অজ্ঞাৰ নব্যশীঙ অ’হান আছিল বীজৰ ঝুলনাঙ দিনৰ প্ৰতাপগড়ৰ গুৰুকীৰ্ত্তন আহান লক্ষকবিয় শংলাৰ কীৰ্ত্তন আহানাত হমানিবকা টেঙাবাফাৰ দিয়া যিহেতগা ডিলইলহান দেহিয়া ককৰ মুড়া আগোৰ গজে কায়া ‘মি আহৌৰিয়ে’ বুলেতে উহান শিংলাৰ থৌপু উতাই হুনিয়া গিয়া টেঙাৱাৰ জাঙেত্ত তাৰে গুৰুকবিয়া আনোঁছগা। ও কীৰ্ত্তনে এলা দিতেউ কাকলেল আগো তাৰ নেম্পালহানাত কায়া আছিল।

(২) কালিদাস অজ্ঞা : নবসিংপুৰৰ কালিদাস অজ্ঞা ৩৭কালে বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সমাজে শ্ৰেষ্ঠ অজ্ঞাগো এ অজ্ঞা গিবকৰ নিজস্ব সুবৰ টঙ আহান আছিল বৰ্তমানেউ কুনো কুনো ইসালপাৰ সুব হনলে বুজনে ‘এতাতে কালিদাস অজ্ঞাৰ সুবনা’ বুলতারা।

(৩) নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জী : নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জী গিবক গুৰম অছিলতা বৰ্তমান বাংলাদেশৰ বালিগাঁওত। ভাৰত বিভাগৰ পিছে গিবক ত্ৰিপুৰাত আয়া মশাউলিত হুখী ভাবে বসতি কৰলো। নীলেশ্বৰ গিবকে পইলা ডাক তাম কৰলো। পিছেহে তা এলাৰ বিদ্যাদে বুলনদিনো এবং মণিপুৰে গিয়া কতো বছৰ থায়াউ এলা হিকলোগা। পিছেহে তা বিখ্যাত ইসালপাগো অ’য়া আত্মপ্ৰকাশ কৰলো। অষ্টকালৰ হাবি অঙ্গৰ হাবি এলা তাৰ কণ্ঠস্থ আছিল বাগো বাবো ৰাতিৰ নিতিৰ বাসৰ পৰিবেশনে তাৰ সমতুল নেহে ছিল। দিনৰ নীতিৰ মিলনৰ পিছেকাৰ জলকোঁল, পাশাখেলা, বংশীশিক্ষা ইত্যাদিৰ পৰিবেশনেই গিবকৰ বিৰাট কৃতিত্ব

আছিল।

নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি গিবকে বাসৌ বাগাদিলো ; বাবো নৃত্যবিদ্যাটো তা পাবদৰ্শী আছিল গিবক ৪৬/৪৭ বছৰ বয়সে কবিশুৰ নিমন্ত্ৰণে তা শান্তিনিকেতনে গিয়া মণিপুৰী নৃত্য শিক্ষা দিলোগা। ঐ সময়ত ইন্দিৰা গান্ধী গিথানক তাৰ ছাত্ৰীগো আছিল। তৰে তা শান্তিনিকেতনে মিয়াম দিন না থাকিল ; তা আছিলতা মাত্ৰ দেড় বছৰৰ চুৱা।

(ঙ) ডাকুলাৰ ভিতৰে শিৰোমণিগো দেবসিং অজা। তাৰ লগে লগে বিখ্যাত ডাকুলাৰ নাঙ আহেবতাই - (১) চেংকুড়ৰ নিংথৌ অজা, (২) ফোঁতপাতৰ বদন অজা, (৩) বাংলাদেশৰ চেংপুড়া অজা, বাবো শিংলাৰ সেনাৰিক অজা। অজা এতা সম্বন্ধে বিস্তৃত খবৰ আমি নাপাইছ। অজা এতা সম্বন্ধে আমি যৎসামান্য হুনেছি উহানি এহানি - নিংথৌ অজাৰ ডাকৰ বৌহান বিখ্যাত। হুনলাঙতা— গিবকে শিংলাত ডাক বাবেইলে প্ৰতাপগড়ৰ টেঙাৰাৰ হাদিও বৌহান হুনলা উনি। সেনাৰিক অজাৰ চলন বিখ্যাত। তা মাণ্ডপে হমেইলে 'লাইট তুলো' বুলিয়া মাতলা উহানলো তাৰে 'হনুমান অজা'ও বুললা।

গিবকে আন্দুৰ গাঙৰ শিবমন্দিৰ আগোৰ সাক্ষ ত ডাক বাবেইতে মাণ্ডপৰ মানু হাবি বাহুল অ'য়া নাছেছিল।

(চ) দুৱাৰ : দুৱাৰৰ বিদ্যা এহান আগে আমাৰ সমাজে মিয়াম কৰ্মাছিল। আগে যেতা দুৱাৰ বুলিয়া আছিল, উতাই কল্পাপি নাছাত অমাটিক পাৰদৰ্শী নাছিল ; পালাহ'নৰ তালহান ধনয়া থনা উহানেই তানুৰ প্ৰধান কামহান আছিল।

দুৱাৰৰ বিদ্যা এহান পইলা যথায়থভাবে হিকেছিলতা নৰসিংপুৰৰ বৰ্জ (ব্ৰজ) গিবকে তা মণিপুৰৰ মুক্তাসিং অজাৰে ঘৰে থয়া বিদ্যা এহান হিকলো ; তৰে তা মণিপুৰে না গেছেগা ঝাপিবনৰ খুনৌৰ বুলন গিবকেউ পইলা মুক্তাসিং অজাৰাঙতো দুৱাৰি হিকলো ; পিছে মণিপুৰে গিয়াউ হিকলোগা।

এতাব পিছেকাৰ দুৱাৰৰ ভিতৰে নাঙ কবলাতাই - নৰসিংপুৰৰ মদানাচান বাবো দুধপুৰৰ দেৱান। দেৱানৰ অজাগো বুলন, বাবো মদানাচানৰ অজাগো বাবোমুনিৰ বৰ্জ অজা বৰ্তমানৰ দুৱাৰৰ মাজে প্ৰথম স্থানে আহেবতাই সিঙ্গাৰীৰ গোলাপ সিংহ উতাৰ পিছে আহেবতাই কচুখৰমৰ বকসল (অমলা) সিংহ। আধুনিক কালে শিংলাৰ অজিত সিংহ এ বিদ্যা এহানাদে থানি আগ বাড়েছে।

১৩। বহিৰ্বিশ্বে মণিপুরী নৃত্য

ৰাজৰ্ষি ভাগ্যচক্ৰই ১৮শ শতকৰ চতুৰ্থ পাদত মণিপুৰে বাস কীৰ্তন প্ৰবৰ্তন কৰাৰ পিছে প্ৰায় ত্ৰিশ পঁয়ত্ৰিশ বছৰৰ ভিতৰেই এ কৃষ্টিৰ প্ৰতি বহিৰ্দেশৰ দৃষ্টি পত্ৰানি অ'কবলে। পইলা মণিপুৰৰ নিকটতম ৰাজ্য কাছাডৰ ৰাজপৰিবারৰ দৃষ্টি আকৃষ্ট অ'ইল। কাছাডৰ ৰাজ্য গোবিন্দচন্দ্ৰৰ লগে মণিপুৰৰ ভাগ্যচক্ৰ মহাৰাজ্যৰ শূতোক মধুচক্ৰ ৰাজ্যৰ জিলক ইন্দুপ্ৰভাৰ বিবাহ অ'ছিল। ঔ ইন্দুপ্ৰভা মহাবৰ্ণিয়ে ১৮১৪ খৃষ্টাব্দত কাছাডৰ ৰাসলীলাৰ অনুষ্ঠান কৰুৱাছিল।

ত্ৰিপুৰা ৰাজপৰিবারৰ লগে মণিপুৰ ৰাজপৰিবারৰ মিত্ৰতা সম্বন্ধ বহুদিনৰ। ত্ৰিপুৰাৰ ৰাজপৰিবার বৰাবৰই মণিপুৰী কৃষ্টিৰ প্ৰতি আকৃষ্ট। স্ববৰ্ণায় কাল মণিপুৰী কৃষ্টিৰ প্ৰতি ত্ৰিপুৰা ৰাজপৰিবার আকৃষ্ট অ'নাব পইলা নিদৰ্শন স্বৰূপে দেখিবলৈ পৰে। ত্ৰিপুৰাৰ মহাবৰ্ণিয়ে ৰাজমহলে ১৮৬৮ ইংৰাজীত বাস অনুষ্ঠান আৰম্ভ কৰুৱাছিল। বিংশ শতাব্দীৰ প্ৰথম পদত মণিপুৰী নৃত্যৰ পৰিসৰ আৰাকৌ বান্ধ পেইলো। ১৯১৭ ইংৰাজীত কাৰ্য্যক্ৰম বৰি অনুষ্ঠান হৈছিল মাছিমপুৰে 'ইমাগো' নাট্যৰ বাসধাৰী গিথনক আগোষ্ঠী শিক্ষা দেখে বাস আৰম্ভ কৰে। মণিপুৰী নৃত্যৰ প্ৰতি আকৃষ্ট অ'ছিল। প্ৰায় একই সময় (১৯১৯) ত্ৰিপুৰাৰ মহাবৰ্ণী বীৰেন্দ্ৰ কিশোৰৰ অন্দৰমহলে কাৰিগৰকে মণিপুৰী ৰাস, কীৰ্তন, মৃদঙ্গ নৃত্য ইত্যাদি মণিপুৰী নৃত্যৰ বিভিন্ন অঙ্গ দেখিলে। ১৯১৯ ইংৰাজীৰ নবেম্বৰ মত ত কাৰি বীৰেন্দ্ৰনাথ শীতলী অন্দৰ আগোষ্ঠীৰ সময়তো মাছিমপুৰে বৰ্ষাপ্ৰায় ই তাৰে নিমন্ত্ৰণ কাৰ্য্যক্ৰম বৰি আল আৰম্ভ কৰে। ফলে মণিপুৰী নৃত্যৰ প্ৰতি তা আৰম্ভ আকৃষ্ট অ'ইল। লগে লগে তা ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যৰ পৰামৰ্শে ত্ৰিপুৰাৰেই ৰাজকুমাৰ বুদ্ধমন্ত্ৰ সিংহৰে মণিপুৰী নৃত্য প্ৰদৰ্শনক শাস্ত্ৰানিকেতনে নিয়া গেলগ।

১৯১৯ ইংৰাজীৰ ডিছেম্বৰ মাহত। তা মাত্ৰ ৬ মাহ থায়া মণিপুৰ আৰম্ভণিৰ সামান্যকালে মণিপুৰী নৃত্যৰ অনুশীলন বন্ধ থাইল। ১৯২৫ ইংৰাজীত বৰি অনুষ্ঠান পূৰ্ববৰ্ত্ত আৰম্ভ কৰে। উৰাকা ত্ৰিপুৰাৰ ৰাজাই তাৰে নিমন্ত্ৰণ কাৰিয়া বাসলীলা আৰম্ভ দেখুৱাছিল। উৰাৰ পিছে ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যৰ পৰামৰ্শে ১৯২৬ ইংৰাজীত ত্ৰিপুৰাৰেই নবকুমাৰ সিংহ নাট্য নৃত্যশিল্পী আগোৰে শাস্ত্ৰানিকেতনে নিয়া তাৰ মাধ্যমে মণিপুৰী নৃত্যৰে শাস্ত্ৰানিকেতনৰ শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰমে অস্তগত কৰানি অ'ইল। নবকুমাৰ সিংহৰ পৰিচালনাত মণিপুৰী নৃত্যৰিলো 'নটীৰ পূজা' বাৰো 'অতুবঙ্গ নৃত্যনাট্য' পইলা অনুষ্ঠিত অ'ইলতা শাস্ত্ৰানিকেতনে। ইতিমধ্যে পশ্চিমবঙ্গত মণিপুৰী নৃত্য খ্যাতিলাভ কৰানিয়ে ১৯২১ ইংৰাজীত কলিকাতাত ইংলণ্ডৰ Prince of Wales অৰ মুণ্ডে মণিপুৰী নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰানি অ'ছিল। পশ্চিম বঙ্গৰ পিছে গুজৰাট বৰে বোম্বাইতো অজা নবকুমাৰ গিৰকে মণিপুৰী নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিলে। কাৰিগুৰুৰ মাধ্যমে, উৰাৰ পিছে নবকুমাৰ গুজৰাটৰ খ্যাতনামা বাবসায়ী আম্বালাল সাবাইব নিঙোল দুগোৰে মণিপুৰী নৃত্য শিক্ষা দেনাৰকা গেলগ। খানি পিছেতা মুম্বাইত মণিপুৰী নৃত্য শিক্ষক ৰূপে গেলগ। নবকুমাৰৰ পিছে পৰপৰ মণিপুৰে ও দুগো নৃত্যশিক্ষক নেনা অ'ইল; কিন্তু তানু বাংলা ভাষালো

শিক্ষা দেনা নুৰাবানিয়ে অল্লদিন পিছেই ফিৰিয়া গেলগা। খুব সম্ভবতঃ এতাব পিছে ত্ৰিপুরাবেই বাজকুমাৰ চন্দ্ৰজিৎ সিংহ শান্তিনিকেতনে নৃত্যশিক্ষক হিসাবে যোগ দিলো। তাৰ পিছে শান্তিনিকেতনে নৃত্য শিক্ষক হিসাবে যোগ দিছিলাতা সেনাৰিক বাজকুমাৰ (কালিঞ্জৰ, শিলচৰ), মহিমচন্দ্ৰ সিংহ (ঙেইখোঙ, শিলচৰ), কুলবধু সিংহ, নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি (ভানুগাছ, ১৯৩৬-৩৮ ইং), আতোম্বা সিংহ (মণিপুর, ১৯৩৯ ইং) ইত্যাদি। ১৯৩০ ইংৰাজীত কৰিগুৰুৱে ছিলটে সেনাৰিক বাজকুমাৰ গিবকৰ বাস আহান দেহিয়া তাৰ নৃত্য শিক্ষাত সম্ভষ্ট অয়া তাৰে শান্তিনিকেতনে যোগ দেনাবকা নিমন্ত্ৰণ কবলো। সেনাৰিক গিবকে ১৯৩১ ইংৰাজীত শান্তিনিকেতনে মণিপুরী নৃত্য শিক্ষক হিসাবে যোগ দিলো। ঐ সময়ত ১৯৫৫ ইংৰাজী পেয়া সেনাৰিক গিবক শান্তিনিকেতনে আছিল, তবে হাদি হাদিত তা অবসবে আছিল উবাকা অন্যান্য গিৰিগিথানীয়ে শিক্ষক হা কবলাগা।

পইলা সেনাৰিক গিবক শান্তিনিকেতনে যোগ দিলো সময়ত তাৰ লগে মৃদঙ্গবাদক হিসাবে গেছিলগাতা মাছুঘাটৰ মুহি সিংহ। ইতিমধ্যে বৰীন্দ্রনাথে ১৯৩৫-৩৬ ইংৰাজীত মণিপুরী বাস ৰাখুৱাল চান্না মনৈয়া শ্ৰীহট্টত আহেছিল; আয়া তা চালিবন্দৰ ছাত্ৰনিবাসে আছিল। ঐ সময়ত ভানুগাছৰ নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জীয়ে ছিলেটৰ মাছিমপুৰে ৰাখুৱাল আহানে বাস আহানে পৰিবেশন কৰানিব সময়ত তাৰ লগে কৰিগুৰুৰ পৰিচয় অ'ইল। সেনাৰিক গিবকে নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি গিবকৰে শাস্ত্ৰজ্ঞ নৃত্যবিদগো বুলিয়া পৰিচয় দেনাই কৰিগুৰুৱে তাৰাংতো মণিপুরী নৃত্য সম্পৰ্কে হাৰপানিবকা তাৰে ১৯৩৬ ইংৰাজীত শান্তিনিকেতনে নিয়া গেলগা। তাৰ লগে নবোত্তম নাঙৰ বাসধাৰী আগো বাবো মৃদঙ্গ শিল্পী আগৌ গেছিলগা। অল্লদিন পিছে পাৰিবাৰিক কাৰণে নবোত্তম গিবক ঘৰে ফিৰানিয়ে কামিনী কুমাৰ নাঙৰ আৰাক মৃদঙ্গ বাদক বাবো নৃত্যশিল্পী আগো নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জিৰ লগে গেলগা। নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জীয়ে কৰিগুৰুৰ কুনো কুনো এলাৰ নৃত্য ৰচনা কৰানিব সময়ত নবোত্তম বাবো কামিনী গিবকেউ তাৰে সাগায়া কৰেছিল। ঐ সময়ত ১৯৩৬ ইংৰাজীত 'চিত্ৰাঙ্গদা' গীতিনাটো পৰিবেশনে নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জীয়ে অৰ্জুনৰ ভূমিকাত অভিনয় কৰেছিল। নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি কিন্তু মাত্ৰ দেড় দুই বছৰৰ চুৱা থায়া ১৯৩৮ ইংৰাজীত ঘৰে ফিৰিল। তা শান্তিনিকেতনে থানাব সময়ত হেমামালিনী, সাইবাজানু, ইন্দিৰা গাৰ্গী ইত্যাদি স্মৰণীয় মানুহে নৃত্য শিক্ষা দেছিল।

নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি ঘৰে ফিৰানিৰ পিছে ১৯৩৯ ইংৰাজীত মণিপুরৰ নৃত্যগুৰু আতোম্বা সিংহৰে শান্তিনিকেতনে নেনা অ'ছিল, ঐ সময়ত কামিনী সিংহই মাদ্ৰাজে গিয়া মণিপুরী নৃত্য শিক্ষা দিলোগা।

সেনাৰিক বাজকুমাৰ মেবাকে অবসব নিয়া থাইল উবাকা তাৰ পৰামৰ্শে বেহাৰী সিংহ বাবো বসন্ত সিংহই শান্তিনিকেতনে নৃত্য শিক্ষা দিলাগা। সেনাৰিক বাজকুমাৰ গিবকে শান্তিনিকেতনে চাৰি বছৰৰ মণিপুরী নৃত্যৰ পাঠ্যক্ৰম নতুন কৰে সাজেয়া হঙ কৰলো, কৰিগুৰুৰ অনেক এলাৰ গজে নৃত্য ৰচনা কবলো এবং অনেকহান নৃত্যনাটো ৰচনা কবলো। তাৰ নিৰ্দেশনায় কলিকাতাৰ ছায়া ছিনেমা হলে পইলা চিত্ৰাঙ্গদা নৃত্যনাটো মঞ্চস্থ অ'ছিল এবং সাধনা বসু বাবো অন্যান্য অনেক শিল্পীয়ে তাৰাংতো নৃত্যশিক্ষা কৰিয়া ছ'য়াছ'লি। . . . পদাৰ্থ

কৰলা। ইন্দিৰা গান্ধীয়েউ ও সময়ত সেনাবক গিবকবাঙ নৃত্য শিক্ষা কৰেছিল।

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত অৰ্থাৎ ১৯৩৯-৪৫ ইংৰাজীত সেনাবক গিবকে ভাৰতব
শিলং, ময়মনসিং, খুলনা, পাটনা, এলাহাবাদ, লখনৌ, দিল্লী, মিৰাট, আহমেদাবাদ, ন'গপুৰ
ইত্যাদি এবং ব্ৰহ্মদেশ, সিংহল ইত্যাদি বিভিন্ন স্থানে নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিলে। ঐ সময়ত তাৰ
প্ৰধান সহায়িকা আছিল তাৰ গৃহিণী পাহুই দেবী বাবো সেনাতান্ত্ৰ দেবী এ দ্বিয়োগো।

শাস্ত্ৰানুসংগত মণিপুৰী নৃত্য প্ৰচলিত অ'নাৰ লগে লগে নৃত্য এহান ভাৰতব বিভিন্ন
দিকে প্ৰচাৰিত অ'না অ'কৰল। উত্তৰ লগে বৰ্হিবৰ্হেউ এ নৃত্যৰ প্ৰচাৰ আৰম্ভ অ'ল

বিংশ শতাব্দীৰ পঞ্চম দশকে সিম্ভাবীৰ গুৰু বিপিন। সংহৰ প্ৰচেষ্টাত মণিপুৰী নৃত্য
নুৰা কপ আহান পেইলো। বিভিন্ন শাস্ত্ৰাধ্যয়ন বাবো সৃষ্টি গবেষণালো গিবকে মণিপুৰী নৃত্য
লগে শাস্ত্ৰীয় নৃত্যৰ সামঞ্জস্য দেখুবাদিলো এবং ভাৰতীয় নৃত্যশাস্ত্ৰৰ লগে এ নৃত্যৰ যোগদান
নিকাল দিলো।

১৯৫৮ ইংৰাজীত অ'কাৰিয়া গুৰু বিপিনে বোম্বাই, দিল্লী, আসাম, কলকাতা ইত্যাদি
বিভিন্ন মায়ে মণিপুৰী নৃত্যৰ গজে ভাষণ বাবো নৃত্য প্ৰদৰ্শনী দিয়া বুলিলো। মণিপুৰী নৃত্য
তাৰ নৃত্যৰ নৃত্যৰ, বৈচিত্ৰ্য বাবো নাটকীয়তাই ক্ৰমে মানুহৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিলে। বৰ্হেউ
গুৰু বিপিন বাবো মণিপুৰৰ পাণ্ডিত আতোস্বাপু শৰ্মাৰ প্ৰচেষ্টালো মণিপুৰী নৃত্য
জানু হিচাবে স্বীকৃতি পেইলো। ১৯৬৫ ইংৰাজীত তা মণিপুৰী নৃত্যশিল্পী হিচাবে ভাৰতব
তৎকালীন প্ৰধানমন্ত্ৰী শ্ৰীমতী ইন্দিৰা গান্ধীবাঙতো 'সঙ্গীত নাটক একাডেমি' পুৰস্কাৰ পাইল
গিবকে অনেক নৃত্যনাট্য বচনা কৰেছে। ১৯৭৫ ইংৰাজীত তাৰ নিৰ্দেশনাত কলকাতা
মঞ্চস্থ অ'ছিল 'জানু সিংহৰ পদাবলী' নৃত্যনাট্য কলিকাতাৰ বিদগ্ধ সমাজৰে মুগ্ধ কৰেছিল
১৯৭৭ ইংৰাজীতো তাৰ নিৰ্দেশনাত বোম্বাই প্ৰদৰ্শন কেন্দ্ৰত মণিপুৰী নৃত্যৰ অনুষ্ঠান প্ৰচাৰিত
অ'ছিল।

ভাৰতব বাহিৰেউ গুৰু বিপিনে ইংল্যাণ্ড, আমেৰিকা, পশ্চিম জাৰ্মানি, ফ্ৰান্স, ইটালী,
সুইজাৰল্যাণ্ড, বাশিয়া, জাপান, মালয়, থাইল্যাণ্ড, ব্ৰহ্মদেশ, নেপাল, সিংহল ইত্যাদি বিভিন্ন
দেশে শিল্পীদললো নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিয়া বুলেছে।

বৰ্তমানে চীন, ফ্ৰান্স, ইটালী, বাশিয়া, শ্ৰীলঙ্কা, মালয়, আমেৰিকা, জাপান ইত্যাদি
দেশে অনেক মণিপুৰী নৃত্যৰ শিক্ষাকেন্দ্ৰ স্থাপিত অ'ছে এবং ঐ ঐ দেশেঅনেক মণিপুৰী
নৃত্যশিল্পীৰ উদ্ভব অ'ছে। ইউৰোপৰ বিভিন্ন দেশে অনুষ্ঠিত অ'ব সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠানে মণিপুৰী
নৃত্যই স্থান পায়। ১৯৭৫ ইংৰাজীত ২৩ দেশৰ সাংস্কৃতিক প্ৰতিযোগিতাত মণিপুৰী নৃত্যশিল্পী
আগোবে প্ৰথম পুৰস্কাৰ দেনা অ'ছিল।

ভাৰতব বিভিন্ন স্থানে বাবো বিদেশে মণিপুৰী নৃত্য চৰ্চা কৰিয়া বা শিক্ষা দিয়া আছিল।
উত্তৰ তালিকা আহান তলে দেনা অ'ছিল—

শিলং :	হৰিচৰণ সিংহ (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য)
গৌহাটী :	শশীকুমাৰ সিংহ (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য)
শিলচৰ :	আদিত্য ৰাজকুমাৰ (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য) মুকুন্দ ভট্টাচাৰ্য্য (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য) মিনু সিংহ (এবাক্য মৃত) (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য)
কলিকাতা :	গুৰু বিপিন সিংহ বাৰো তাৰ গৃহিণী কলাবতী সিংহ উপেন্দ্ৰ সিংহ (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য) সুধীৰ সিংহ (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য) ক্ষেত্ৰেন্দ্ৰ মুখাৰ্জী (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য)
লখনৌ :	গুৰু বনমালী সিংহ (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য)
দিল্লী :	সিংহজিৎ চিন্তামণি সিংহ চন্দ্ৰকান্ত সিংহ (বৰ্তমানে মৃত)
পাটনা :	বিনোদিনী (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য) ননী গোপাল চাট্ৰাজি
চণ্ডীগড় :	ধনেশ্বৰ
বোম্বাই :	দৰ্শনা ঝাবেৰি (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য) দেবেন্দ্ৰ সিংহ (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য)
সিংহল :	জয়ন্তী (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য)
বাংলাদেশ :	বুলবুল চৌধুৰী (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য) বুলবুল একাডেমিৰ পৰিচালক তমলা বেগম (গুৰু বিপিনৰ শিষ্য)
হংকং :	লাইলী (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য)
জাপান :	সাকাকি বাৰা (গুৰু সেনাবিকৰ শিষ্য)
ৱাশিংটন :	নবঘন সিংহ (নৱ সিংপুৰৰ মেইতেইগো)

১৪। বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী মঞ্চ সঙ্গীত

বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী সমাজে বিংশ শতাব্দীৰ দ্বিতীয় দশক পৰ্য্যন্ত সংস্কৃতহান আছিল। বাসকীৰ্ত্তন ভিত্তিক উৰাকা পৰ্য্যন্ত এ সমাজে মঞ্চ সঙ্গীতৰ প্ৰবৰ্ত্তন না'ছে। বিংশ শতকৰ তৃতীয় দশকেও পুৰি সিঙ্গাধীৰ লেইখোমসেনা সিংহ গোকুলানন্দ গীতস্থানী ইত্যাদি গিৰকগাছিয়ে আগুন দুহান আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ প্ৰবৰ্ত্তন কৰাৰি অ'কবলা, কিন্তু ঔ এলা উত্তাত আমাৰ চিৰাচৰিত কীৰ্ত্তনৰ সুবৰ প্ৰাধান্য থানাই এলা উত্তাবে যথার্থ আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ স্তৰে লেহান নুব বিয়ব। বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ যথার্থ আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ সূচনা অ'ন অ'কবলে তা' ১৯১০ ইংবাৰ্জীৰ পছে এবং উত্তাব যথাযথ বিকাশ অ'না অ'কবলো তা' ১৯৬০ ইংবাৰ্জীৰ পিছেত্ত।

১৯৫০ ইংবাৰ্জীৰ কাছাকাছি সময়ত তকতপুৰৰ বিখ্যাত সঙ্গীতজ্ঞ অজা মাতলাল গিৰক লখনৌত সঙ্গীত ভাষকাৰিয়া আছিল সময় উত্তাত বিষ্ণুপ্ৰিয়া ভাষাৰ এলা খানি চৰ কবলো। ঔ এলা উত্তাব ভিতবে অনেকহান ভগৎমোহন সিংহ গিৰকৰ বচনা, অনেকহান মাতলাল গিৰকৰ নিজৰ বচনা এ সঙ্গীত এত্তাত আমাৰ চিৰাচৰিত বাসকীৰ্ত্তনৰ সুব খাতিলেউ উত্তাত শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ সুবৰ প্ৰভাবখানি থানাই এত্তাবে আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ স্তৰে লেহান যাকবের মাতলাল গিৰকে ১৯৫১ ইংবাৰ্জীৰ ১৯৫২ ইংবাৰ্জী পেহা এলা এত্তা গৌহাটীৰ বেতাৰ কেন্দ্ৰত প্ৰচাৰ কবলো। ১৯৫৯ ৬০ ইংবাৰ্জীত বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুৰী স্টুডেণ্টছ যুনিয়ন'ৰ সম্মেলন কৰা'নৰ সময়ত দেখলাউ যে, ১৯৬০ৰ পত্তা অপরলত্তা বিষ্ণুপ্ৰিয়া ভাষাৰ সঙ্গীত মঞ্চস্থ কবলা তথাপি বিষ্ণুপ্ৰিয়া মঞ্চ সঙ্গীতৰ প্ৰলোভয়ে গা'বিকাশ অ'না অ'কবলো তা' ১৯৬০ ইংবাৰ্জীৰ পিছেত্ত। এ সময়ত মদন মোহন মুখোপাধ্যায়, সেনাকপ সিংহ ইত্যাদি অনেক গীতকাৰে আধুনিক মঞ্চৰ উপযোগী এলা ঠিকবা'ন অ'কবলা বাবে উত্তাত সুব দিয় গায়ক গায়িকাই মঞ্চস্থ কবা'ন অ'কবলা এ সময়ত এলাত সুব দিলোতা অধিকাংশ ক্ষেত্ৰত গীতকাৰ নিজে, অনেক ক্ষেত্ৰত গায়কে। এ সময়ৰ সুবকাৰ এত্তা হাবিব ভিতবে শ্ৰেষ্ঠ স্থান অধিকাৰ কবেছেগো অজা মাতলাল গিৰক। বস্তুতঃ আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ যুগ এহানৰ প্ৰবৰ্ত্তকগো অ'ইলতাই এ মাতলাল সিংহ গিৰক। ছদ্ম প্ৰবৰ্ত্তকগো নাগই, এ পৰ্য্যন্ত যে যে আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ সুব প্ৰচলিত আছে, এত্তাব ভিতবে মাতলাল গিৰকৰ সুবেই হাবিত উল্লেখযোগ্য। এ সুবৰ তুল্য সুব এত্তাষাৰ এলাত আব নেই বুল্লেউ চলেব। গিৰকে সুব দেখেত্তা মদন মোহন মুখোপাধ্যায় বাবো ব্ৰজেন্দ্ৰ কুমাৰ সিংহৰ কতোহান এলাত এবং বৰ্ত্তমান লেখকৰ বহু এলাত এ লেখকৰ 'এলাৰ মালা' গ্ৰন্থৰ এলাত সুব বাবো সুবগ্ৰাম দেখেত্তা এ মাতলাল গিৰকে। উহানে এ মাতলাল গিৰক বস্তুতঃ আধুনিক মঞ্চ সঙ্গীতৰ জনক বাবো সন্মাদ। বৰ্ত্তমানে শিলচৰে যে যে গিৰিগিথানী সঙ্গীত চৰা কবতারা, উত্তাব অধিকাংশই মাতলাল গিৰকৰ শিষ্যশিষ্যা।

মাতলাল গিৰকৰ লগে লগে আহেবতা তাবেই শিষ্য সুবনাথ গিৰকৰ নাথ। তান

এলাৰ সুব সমাজে বিশেষভাবে সমাদৰ পাছে। এ গিৰকে তাৰ নিজৰ এবং তাৰ বেয়ক জগৎমোহন সিংহৰ ৰচিত এলাৰ গজেই বেশীৰভাগ সুব দিলো। এতাৰ পিছে অনেক মঞ্চ সঙ্গীতৰ সৃষ্টি অ'ইল এবং উতাৰ গায়কৌ অনেক নিকুললা। কিন্তু হাদি হাদিত আহান দুহান ছাড়া আধকাংশ এলাতেই ভাষাগত এবং বসগত দোষ থানাই আমাৰ মঞ্চ সঙ্গীত এবাকাউ স্বীয় গৌৰবে প্ৰতিষ্ঠিত অ'না নুৱাবলো। কৈলাসহৰৰ কমলাকান্ত গিৰকে অনেক এলা ৰচনা কৰেছে, কিন্তু এলা উতাৰ ভাষাগত এবং বসগত মান অনেক নীচস্তৰে আছে। কমলপুৰ লয়াৰ অল্পবয়স্ক সুশাস্ত্ৰ সিংহৰ ভজন এলা উতাৰ ভিতৰে পূৰ্বোক্ত দোষ উতাৰ পৰিমাণহান অনেক কম ; উহানে এ মঞ্চ সঙ্গীতৰ ইতিহাসে তাৰ নাঙহান অবশ্যই লনা লাগতই। এতাৰ বাহিৰে হাদি হাদিত হবা হবা এলা আহান দুহান কানে পড়েৰ, কিন্তু উতাতেই হাদি হাদিত বসহানিকৰ শব্দ থানাই, এবং গীতিকাৰ উতাৰ ৰচিত এলা অতি অল্প সংখ্যক অ'নাই তানুব নাঙ উতা উল্লেখ কৰানি খানি হিনপেয়াব।

বৰ্তমান লেখকৰ বিভিন্ন ধৰণৰ শতাধিক এলা তাৰ পৰিৱৰ্তিত 'এলাৰ মালা'ত প্ৰকাশ পাছে ; এলা উতা কৈলাসহৰৰ তাৰ মানস কন্যা দেবযানীয়ে প্ৰচাৰ কৰিৱী। এতাৰ মূল্যায়ন ভাবী সমালোচকৰ আতে এবৈদিল্লাঙ। কাৰণ বৰ্তমান সমাজে সাহিত্য বিচাৰৰ বৈজ্ঞানিক ধাৰাৰ প্ৰবৰ্তন এবাকাউ নাছে - এবাকাউ তথাকথিত সমালোচকে ছন্দবিচাৰ, বসবিচাৰ, শব্দ শক্তি বিচাৰৰ দিকেতে দৃষ্টি ন্যাদিয়া 'বাংলা মিথাম হমাছে', এতাতে আমাৰ শব্দথাঙ।' ইত্যাদি কথাৰো অবুজ কনাকশৌৰ সাদে সাহিত্য সমালোচনা কবতাৱা। আৱাক ২০/২৫ বছৰ পিছে যেবাকা কাবা সমালোচনাৰ যথার্থ বৈজ্ঞানিক ধাৰা সমাজে আহিতই, উবাকা হয়তো এ লেখক না থাইতই, তথাপি তাৰ অনুগামী উতাই এলা এতাৰ সমালোচনা বা মূল্যায়ন উতা হুনিয়া তাৰ প্ৰতিনিধিকপে আনন্দ উপভোগ কৰাতাই। তৃপ্তি পেইগাই।

বিষ্ণুপ্ৰিয়া মণিপুরী সমাজে নাট্যাভিনয়

বি.ম. সমাজে নাট্যাভিনয়ৰ কৃষ্টিৰ উদ্ভব অ'ছে তা বিংশ শতকৰ দ্বিতীয় তৃতীয় দশকেও । একটো গড়িয়া উঠেছে তা প্রধানভাৱে নৰসিংপুৰ, মেহেৰপুৰ, শিংলা বাৰো প্ৰতাপগড় এ চাৰিখন ফামে । এতিয়া বাহিৰে অন্যান্য ফামেউ ছোট ছোট নাট্যাভিনয়ৰ নিদৰ্শন আছে, কিন্তু উত্তৰ মূল্য অতি কম । তলৈ আমি অঞ্চলভিত্তিক নাট্যাভিনয় সংস্কৃতিৰ বৰ্ণনা আহানি দিলাও -

(ক) নৰসিংপুৰৰ নাট্যাভিনয়

নৰসিংপুৰৰ নাট্যাভিনয়ৰ সূচনা অ'ছে তা ১৯১৬ খৃষ্টাব্দত । বাৰোপুৰাত ভুবনেশ্বৰ নগৰে) জন্ম অ'ছে শ্ৰীগোকুলদাস সিংহ ('কৌল' অঙ্গ' নাঙে পৰিচিত) । এক ঐ সময়ত বাৰে মূৰিৰ বাহালটিলাত আয়া স্থায়ীভাৱে বসতি কৰিলে । ঐ গৰকৰ প্ৰচেষ্টায় মহাভাৰতৰ কুৰুক্ষেত্ৰ লীলা মণিপুরী চঙে নাট্যাকৰে পইলা মঞ্চস্থ কৰানি অ'ছিল । উত্তৰে নৰসিংপুৰৰ মানুহ গজেৰাটো প্ৰভাৱ আহান বিস্তাৰ কৰেছিল । উত্তৰ পিছে আনন্দ নক ১৯৩২ ইংৰাজীত লক্ষ্যাকাণ্ড নাটকৰ অভিনয় অ'ছিল ।

১৯৩৬ ইংৰাজীত ধলগাঁও হাউচলৰ বক্ষক গোলাপ সিংহৰ প্ৰচেষ্টায় বাৰে মানুহ সিংহ কাব্যৰত্ন গৰকৰ সহায়তায় থিয়েটাৰ আহানৰ আভিনয় কৰানি অ'ছিল । উত্তৰ পিছে প্ৰচলিত যাত্ৰাৰ ধাৰ লৈ পইলা আভিনীত অ'ইলতা অৰোৰ চন্দ্ৰৰ 'পুত্ৰ পৰিচয়' নাটক উত্তৰ পিছে আভিনীত অ'ইলতা 'হৰিশ্চন্দ্ৰ' বাৰো পাৰ্শ্ববৰ্জ্যৰ বৰপ্ৰবাহন নাটক । এ নাটাদল এহানে কাছাড়ৰ বিভিন্ন ফামে, মিকিৰ হিলে বাৰো গৌহাটী শিলঙে যাত্ৰা পৰিবেশন কৰলা । ক্ৰমে যাত্ৰাদল এহানৰ নাঙ দেনা অ'ইলতা 'তকণোদয় কলাভাবতী' দল এহানে বহুবছৰ অভিনয়ৰ পিছেদে বি.ম. ভাষালৈ নাটক মঞ্চস্থ কৰানি অ'কৰলা । মঞ্চস্থ অ'ইল নাটক উত্তৰ মাজে আছে তা ইন্দ্ৰকুমাৰৰ 'দোষী', অশ্বিনীকুমাৰৰ 'সাৱিত্ৰী' বাৰো 'হৰিশ্চন্দ্ৰ' 'হৰিশ্চন্দ্ৰ' নাটক এহান ১৯৬৭ ইংৰাজীত শিলঙে অনুষ্ঠিত 'আসাম সঙ্গীত নাটক একাডেমি'ত মঞ্চস্থ অ'য়া পুৰস্কৃত অ'ছিল । বৰ্তমানে বিশেষতঃ ইন্দ্ৰকুমাৰ বাৰো দেবদত্ত গিবকৰ নাটক অভিনয় কৰতাবা কনাক গোষ্ঠী আহানে ।

নৰসিংপুৰৰ নাট্যাভিনয়ত শ্ৰেষ্ঠ অভিনেতাগো আছিল তা 'মুৰ্ফাল' গিবক । গিবকৰ অভিনয় উতা এবাকাউ আহিত ভাহিয়া উঠলে তাৰ প্ৰাণ শ্ৰদ্ধাভক্তি বাৰো প্ৰাণ জাগিয়া উঠেৰ । তাৰ পিছে আহেবতা গোলাপ সিংহ, অশ্বিনী সিংহ, নবদীপ মিশ্ৰ ইত্যাদিৰ নাঙ ।

মেহেৰপুৰৰ নাট্যাভিনয়

মেহেৰপুৰৰ ওকতপুৰ গাওঁৰ প্ৰেমসিঙ গিবকে ‘ওকতপুৰ নেশনেল যাত্ৰা পাৰ্টি’ নামৰ যাত্ৰাদল আহান হওকৰেছিল। উহানাত শ্ৰী বিপিন সিংহ, অজা মতিলালৰ জেঠা বৈয়াক সঙ্গীতজ্ঞ কুঞ্জলাল সিংহ, বিখ্যাত সঙ্গীতজ্ঞ নীলমাধব সিংহ, নৃত্যশিল্পী বিহাবী সিংহ ইত্যাদি নৃত্যগীতৰ ভূমিকাত আছিল। এ যাত্ৰাদল এহান লোকমুখে ‘প্ৰেম সিঙৰ যাত্ৰাদল’ নামেৰে পৰিচিত আছিল। এ যাত্ৰাদলে বীতিমতো ব্যবসায়ী দৃষ্টিলৈ নাট্যাভিনয়ে লামেছিল। তৰে ঠৈ যাত্ৰা উতা হাবি অ’ইলতা বাংলাভাষাৰ মাধ্যমে।

শ্ৰী বিপিন সিঙৰ পিতৃদেৱ শ্ৰী লেইখোমসেনা গিবকেউ বিংশ-শতকৰ ২য় ৪র্থ দশকে যাত্ৰাদল আহান কৰেছিল; ঠৈ দল উহানে বি.ম. ভাষাৰ নাটক অভিনয় কৰল। ঠৈ নাটক উতাৰ ভিতৰে আহান আছিলতা, লেইখোম সেনা গিবকেই লিখা ‘মণিপুৰ পতন’। এ নাটক এহান ১৩৪৫ সনে (১৯৩৮ইং) শিঙলাৰ পাতিয়ালাৰ জনসভা আহানাত অভিনীত আছিল।

১৯৫০-৫১ ইংবাজীত চেংকুড়িৰ গোলাপসেনা সিংহ গিবকে ‘মণিপুৰ বিজয়’, ‘পুত্ৰ পৰিচয়’ ইত্যাদি বি.ম. ভাষাৰ নাটক কতোহান ইকৰিয়া উতা দল আহানৰ মাধ্যমে অভিনয় কৰলো। এ নাটকৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যহান আছিলতাই হাস্যৰসৰ পৰিবেশন।

(গ) শিঙলাৰ নাট্যাভিনয়

বি.ম. নাট্যক্ষেত্ৰৰ ইতিহাসে শিঙলাৰ ভাঙৰ ভূমিকা আহান আছে।

এ প্ৰসঙ্গে পইলা আহেৰতা কেহুৰ গাওঁৰ মানোবাবু গিবকেৰ নাঙ। এ গিবকে এ শতাব্দীৰ ৫ম দশকে ‘হৰিশ্চন্দ্ৰ’ বাবো ‘ভবত মিলন’ নামৰ নাটক দুহান ইকৰিয়া অভিনয় কৰেইলো। এ অভিনয়ে তৎকালৰ দৰ্শকে প্ৰচুৰ আনন্দ যুগাছিল।

বাম্বাল টিলাৰ সুধন্বা সিংহই ‘ফাগিবাম’ নামৰ নাট্য দল আহান হওকৰিয়া দল উহানলো। তাৰ লিখা নাটক উতা অভিনয় কৰে কৰে বু’ললো। তাৰ নাটকাভিনয় উতা হাস্যৰসৰ অফুবন্ত উৎস।

এ নাটকে অংশগ্ৰহণ কৰলো উতাই অতি সাধাৰণ বেশভূষালো যেসাদে তানু নিঙোল বাবো বয়স্ক মানুহ ভূমিকা নিখুতভাবে কৰে গেলাগা উহান মাততে গেলেগা অৰাক অ’নিব বিষয়হান। *

শিংলার নাট্যাভিনয় সম্বন্ধে সংগৃহীত তথ্য

(সৌজন্যে খাইচৌৰা সিংহ, পাতিয়ালা, ৩।১১.৯৫ইং)

- ১। ফুনেই পণ্ডিতৰ (জন্ম ১৮৭০ ৭৫ইং, পাতিয়ালা) 'কংসবধ', 'আভয়ন্যাস', 'বজ্রবাহন', 'লক্ষ্মাভেদ' এ নাটক এতা অভিনয় কৰানি অ'ছিল নাকু অজ্ঞাতি নাটক এতাত অভিনয় কবলো, বে'লাউ বেইলো। ফুনেই পণ্ডিতৰ অন্যান্য সঙ্গী আছিল গা সেনাতল, লালমোহন, বাবান, কামিনী, খাইচৌৰা বাবো বিহাবী খাইচৌৰা বাবো বিহাবী এবাকাউ জীবিত।
- ২। ফুনেই পণ্ডিত মৰানিব পিছে কামিনী, খাইচৌৰা, বিহাবী ইত্যাদিয়ে 'বজ্রবাহন' বাবো 'লক্ষ্মাভেদ' অভিনয় কবলো তানুৰ অন্যান্য সঙ্গী আছিল গা বাজকুমার, নবেন্দু ইত্যাদি। পৰবৰ্তী কালে এতা হাবিৰ সহযোগে 'চাঁদেৰ মেয়ে', 'পণমুক্তি', 'বাঁশেৰ বাঁশী' ইত্যাদি নাটক অভিনয় কৰানি অ'ছিল।
- ৩। কেহুৰ গাঙৰ মনোবাবুৰে ললিতৰ সহযোগে 'হৰিশ্চন্দ্র' নাটক ইকবিয়া অভিনয় কৰেছিল। পৰবৰ্তীকালে বাজালটিলেৰ সুধমাই উত্থান সংক্ষিপ্ত আকাৰে ইকবিয়া অভিনয় কৰলো।
- ৪। সুধমাই 'ফাগিৰামে' তাৰ সঙ্গী অভিনেতা আছিল গা মদন, সুকুমার (ভূমি), নাকু ইত্যাদি।
- ৫। বনৰ গাঙৰ নব অজ্ঞাতি বাংলা বামায়েণ জাখিয়া অভিনয় কবলো। পঃ কৃষ্ণনন্দ বন বাবাগোই নবৰ বামায়েণ পালা উতা মাভাংখ লো অনুবাদ কৰোছিল।

(ঘ) প্রতাপগড়ৰ নাট্যাভিনয়

স্বাধীন কালে প্রতাপগড়ে নাট্যচর্চা আবদ্ধ আছে তা দুর্গাচরণ সিংহ গিৰকৰাঙৰতা। গিৰক এগো জন্ম অ'ছিল তা ১৯০৫ ১০ ইংৰাজীৰ ভিতৰে। তাৰ ৰচিত একাদ নাটক 'বজ্রবাহন' অভিনীত অ'ছে তা ১৯৫৯ ৬০ ইংৰাজীত।

প্রায় ৫০ ৬০ বছৰ আগেও প্রতাপগড়ে বাংলা নাটক অভিনয়ৰ প্রচলন আহান আছিল। ভারতৰ স্বাধীনতা লাভৰ আগে এপেই Jolly Opera বুলিয়া বাংলা নাট্যসংস্থা আহান হও কৰানি অ'ছিল। উত্থানৰ পৰিচালনা কৰলো কনুংজাউ সিংহ (তিনোখালৰ বীরেন্দ্ৰ সিংহৰ পত্নী), কৃষ্ণকুমার সিংহ বাবো মকৰধ্বজ সিংহ এ তিনিগোয়ে, ঐ সময়ত অভিনয় কৰলো নাটক উতা অ'ছিল তাই 'দাতা কণ', 'বঙ্গবীর', 'দেবতার প্রাস', 'অপবাজিউ', 'নৰপশাচ', 'জিঘাংসা', 'বক্তৃতিলক' ইত্যাদি। ঐ সময়ত বীরেন্দ্ৰ সিংহ তাৰ ২৬ ২৭ বছৰ বয়সে নৃত্যশিল্পী হিসাবে ঐ নাটকে অংশগ্রহণ কৰলো। উত্থান গজেতা পেইন্টাংগো হিসাবেউ যুক্ত আছিল।

দুর্গাচরণ গিরকব পিছে বি.ম. নাটকর ক্ষেত্রত আহিলতা তিনোখালব বীরেন্দ্র সিংহ । গিবক এগো জবম অ'ছিলতা ১৯৩৩ ৩৪ ইংবাজীত । তা কনাকতেই তার পিতৃদেব কনুংজাউব লগে বাংলা নাটকে নৃত্যশিল্পী হিসাবে অংশগ্রহণ কবলো । তা প্রায় ৩০ বছর বয়সেত্ত অর্থাৎ ১৯৫৮ ইংবাজীত্ত বি.ম. ভাষালো নাটক ইকবানি অ'কবলো এবং ১৯৬২ ইংবাজীত্ত নাট্যসংস্থা আহান হঙকবিয়া অভিনয় কবানি অ'কবলো । তার নাটকব ভিতরে আছেতা 'কালান্তিক ডাকাত', 'কংসর মরণ', 'মানুব কথায় ঘর না ভাগিয়ো', 'নিমাই সন্যাস' ইত্যাদি । কালান্তিক ডাকাত অভিনীত অ'ছেতা প্রায় ৬০ বার, মানুব কথায় ঘর না ভাগিয়ো প্রায় ৫০ বার এবং নিমাই সন্যাস ৪ বার । এতার বাহিবে গিবকব সাবিত্তী সত্যবান, পাংকটবারণ ইত্যাদি নাটকৌ অভিনীত অ'ছিল প্রায় হাবি নাটকেউ মুখ্য ভূমিকাত আছিলতা বীরেন্দ্র সিংহ নিজে ।

গিরকে নাটক এতা অভিনয়বকা নাটা সংস্থা আহান হঙকবিয়া উহানর নাঙ দেছিলতা 'বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরী গারনী খুন্না' । উহানাত বেঙ পাটি সহ মানু আছিলতা প্রায় ৬০ গো ।

বিষ্ণুপ্রিয়া মণিপুরীর শহীদ

সৈন্য বাহিনীত যোগ দিয়া দেশবকা যুদ্ধ কবতে যে যে গিবক গাছিয়ে জীবন দান কবেছি, উসাদে শহীদ বিষ্ণুপ্রিয়াব ভিতরে অনেক আছি; কিন্তু উতার বিবরণ আমাবাঙ নেই । তবে সমাজ বা দেশব জনগণর স্বার্থে আন্দোলন কবতে গিয়া জীবন দান কবেছি শহীদ তিনগোর কথা আমি বিশেষভাবে উল্লেখ কবে পারিযাব ।

১। ১৯৪৯ ইংবাজীর ২৩ ছেপ্টেম্বর পাথারকান্দিত কৃষক আন্দোলনব মিছিল আহান নিকুলেছিলা । উনামব পথগোত্ত পাথারকান্দর প্রধান সভকগোত্ত মিছিলহান কা'নাব উপেই'ত মিছিল উহানর হু হুঙ্কার কবানিরকতা পুলিশর গুলিচালনাত কনুংজাউব সিংহ নাঙব বিষ্ণুপ্রিয়া কৃষক নেতা আগো ও স্থানেই প্রাণত্যাগ কবলো । স্মরণীয় কালে এ গিবক এগোই প্রথম শহীদগো ।

২। বাংলাদেশব স্বাধীনতা সংগ্রামর সময়ত গিরীন্দ্র সিংহ নাঙব বিষ্ণুপ্রিয়া সমাজর ষাঁর নেতা আগো পাকিস্তান সরকারব সৈন্যবাহিনীর আ'তে নির্মমভাবে নিহত অ'য়া শহীদ অ'ইল

৩ ১৯৯৬ ইংবাজীর ১৬ মার্চ বি.ম. ভাষাব দাবীব অঙ্গ হিসাবে প্রতাপ গড়ব বিলবাজীত ১০০১ ঘন্টা বেল অবরোধব সময়ত পুলিশব গুলিচালনাত কুমারী সুদেষ্ণা সিংহ নাঙব নিঙোল আগো প্রাণ হাবেয়া শহীদ অ'ইলী । এ সুদেষ্ণা গিথানকব জীবনীহান আমি তত্তাল কবে প্রকাশ কবেছি ।

এতার বাহিবে আরাক দুগো আগোরেউ শহীদ বুলিয়া কুনো-কুনোগোই দাবী করতারা; কিন্তু এসাদে দাবীর অনুকূলে আমাবাঙ কুনো তথ্য নাথানিয়ে উতাবে আমি শহীদর তালিকাত অন্তর্ভুক্ত করে নুরারলাঙ ।

পরিশিষ্ট

(গ্রন্থের নব ভূমিকাত মাত্রেছু উত্তানর পুনর্বাণীকৃত কবিতা পাঠক গির্গি গিথানীবে মাতুরি গা ভবিষ্যতব পুঞ্জগুই গবেষণা করবাতা বুলিয়া লোকমুখেস্ত সংগ্রহ কবেছু বিষয় এতা 'কালীপ্রসাদে মাত্রেছুতা' বুলিয়া বা বো সমাজে জি না লাগাদিবাঙ গবেষণা হাবনাপাছি গির্গিগিথানীয়ে এ বিষয়ে টি শব্দ নাকবানিয়ে বাল।।)

(ক) বংশ-কথা

(১) তাম্বা সিংহ, কচুধবম (১৯৬৫ইং)

১. মণিপুৰৰ প্ৰাচীন সাত্তান বংশ মেইতেইব লগে তিলইলা; বিষ্ণুপ্রিয়াত পাচত .. বংশ হুমাছি।

(২) সোনা সিংহ : সিঙ্গারী (ডিছেম্বৰ, ১৯৬৫ইং)

১. আদিত মণিপুৰে বিষ্ণুপ্রিয়া নেয়'ছিল।
২. খুমোল, আঙোম, লুৰাঙ বাবো মোইবাঙ এতা আদি বিষ্ণুপ্রিয়া . এতাৰ বাবে বাঙামাটীত বৈয়ামু গোষ্ঠীয় মানু আয় আখ্যৰাঙ হুমাছি। নিংখৌচা, চিংলেই, খাবাঙানবা এতা মেইতেই।

(৩) চুড়া সিং : কচুধবম

১. মণিপুৰে পইল আহোডতা খুমোল, তানুব পিছে মোইবাঙ, মোইবাঙৰ পিছে মেইতেই।
২. বিষ্ণুপ্রিয়াৰ তিতৰে খুমোল, মোইবাঙ, আঙোম বাবে লুৰাঙ এচাৰ বংশ অছি; খাবাঙানবা, সারাংথেম বাবে নিঙখৌজা এতা বিষ্ণুপ্রিয়াত নেই।

(৪) বাবু সিংহ : সিঙ্গারী (৫-৬-৬৬ইং)

১. পাহাংপা বা বজ্জবাইনব ৭ গো জিপুতেস্ত সেলাই ভাবেং অ'ছেতা, উত্তাব তিতৰে খুমোলে জেঠাগো।
২. খুমোল, মোইবাঙ, লুৰাঙ, আঙোম, খাবাঙানবা, নিংখৌচা বাবো সারাংথেম এ সাত্তান বংশ মেইতেই বাবো বিষ্ণুপ্রিয়া এ দ্বিযোতাটৌ আছি

(খ) দৌ-দুৱৰ কথা

তাম্বা সিংহ, কচুধবম (১৯৬৫ইং)

(ক) মহাদেব বাবো পাহাংপা দ্বিযোগি বেইবুনি।

(খ) পাহাংপা নানা ফায়ে নানা কপে থাব : চুৰিতলে সাইজিললাই, ফুংক ও ফুঙগ লাই,

উঠানে সোমলাই, বিলে পাতলাই, বাবণে সেনামাহি ।

- (গ) লামৰ দৌ মুনিয়ো অ'না পাবতারা ; জেলেয়ো অ'না পাবতারা ; জেলাগো অ'ইলে
লাম লেইমা বুলতারা ।

(গ) ভাষা-সম্পর্কে জনশ্রুতি

- ১। সেজমালা দেবী, কলকালিয়া (১-১১-৬৬ইং), আগেকার বুজনে খাই ঠার এহানেই
মিয়াম দিলা ; তবে আমার ঠার এহানৌ দিলা ।
- ২। পণ্ডিত মোহন সিংহ, কলকালিয়া ৯১-১১-৬৬ইং)
• লালপাতা গিবিব বাপকে বাঙামাটিঙ আয়া আমাৰ ঠাব এহান নিকালছেহান
- ৩। মধু সিংহ, গোপীনগর (১-১১-৬৬ইং)
লালপাতা গিবিব বাপকে বাঙামাটিঙ আয়া ঠাব এহান নিকালছেহান ।
- ৪। মণিক সিংহ নবসিংপুৰ (২১-৫-৬৬ইং)
(ক) বিষ্ণুপ্রিয়া এতা মণিপুৰৰ আদিম অধিবাসী; মণিপুৰে তানুৰ ভাষাহানৌ আছিল
মোইরাঙৰ ভাষা এহানৌ পুৰাণা ভাষাহান লাইঠালৌবাব ভাষা উহান
মোইরাঙৰ ভাষাহান ।
(খ) বিষ্ণুপ্রিয়া এতা মণিপুৰৰ আদিম অধিবাসী মোইতেই এতা পায় ৪০০ বছৰ
আগে মণিপুৰে আহেছিল ব্রহ্মদেশেঙ । তানুৰ ঠাবহানৌ উবাকা আছিল ।
মোইরাঙ এতা কিছু মণিপুৰৰ প্ৰাচীন জাতহন ।
- ৫। নীলেশ্বর মুখার্জি, মলাউলি (১৯৬৬ইং)
আমাৰ বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষা এহান মণিপুৰৰ আদি ভাষাহান বুলিয়া হুনলাঙ
- ৬। নীলমণি সিংহ : নবসিংপুৰ (২-৬-৬৬ইং)
১. বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষা এহান কৈবেঙ খুল্লাকপাই বাঙামাটিঙ এনেছেহান; উতাব
আগে মণিপুৰে বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষা নেয়াছিল কতো বছৰ আগেউ বুজনে
'কৈবেঙখুল্লাকপাই কুবাঙতো ঠাব আহান আনেদিয়া ' বুলিয়া গুজুবতে
হুনলাঙ বিষ্ণুপ্রিয়া ভাষা অ'নাব আগে মোইতেই ভাষাই আমাৰ মা'ভাষা আছিল ।
- ৭। গোসাই সিংহ : হাতিখিরা (৪-৬-৬৬ইং)
১। আমাৰ ঠাব এহান কৈবেঙ খুল্লাকপাই আনেছেহান বুলিয়া বুজনে মাতলা
- ৮। মাধব সিংহ : কচুধবম (৪-৬-৬৬ইং)
১। মণিপুৰৰ আগেকার ঠাবহালতে খাইঠার এহান ।
- ৯। বাবু সিংহ : সিঙ্গারী (৫-৬-৬৬ইং)
ব্রহ্মবাহনৰ লগে তিন চাৰিশ মানু হস্তিনাত মণিপুৰে আহেছিল উবাকা মণিপুৰে
গন্ধৰ্ব ঠাব অথাৎ মোইতেই ঠাব এহান আছিল গন্ধৰ্ব এতা হাবিব হাদিত হমেয়া ও
হস্তিনাৰ মানু উতাই নিজৰ ঠাবহান ক্রমশঃ পাছবলা পিছেদে বাঙামাটিঙ মণিপুৰে
আছিল উতাই বা বো ঠাব এহান আনলাতা আমাৰ আপাবপা উতাই আমাৰ ঠাব
এহান শুপৌ হাব নাপেইলা ।

১০। নবদ্বীপ সিংহ, আগরতলা (১৯৬৬ইং)

- (ক) মেইতেইব ভিত্তবে লাইশ্রাম বারো অন্য আর গাউ খাছি, যেতা মূলতঃ আমার বিষ্ণুপ্রিয়া।
- (খ) মেইতেইব ভিত্তবে নোঙপোক হাবাম (পূর্ব দেশাগত) বারো নোঙপতানম (পশ্চিমদেশাগত) বুলিয় দল দুহান আছি; উতাব মাজে নোঙম হাবাম উতা আমার বিষ্ণুপ্রিয়া পাউব চৌদ খষ্টাব্দও পূরি, মেইতেইয়ে পাতাবেত্ত লামিয় বিষ্ণুপ্রিয়াবে পদানত কবলাতা উতাব আগে মণিপুরে বিষ্ণুপ্রিয়া ঠাবহান আছিল মেইতেইয়ে আমার বেকড় উতা হাবি স্থান দেনাই এব কা উতাব কোনো নির্দেশনা নপেয়ার ১৯৩১-৩২ ইংবর্জীভৌ আর্ম মণিপুরে গোছলাঙগা উব কা বঙনা ইম ইন্দোলে যেত কোনোদিন মণিপুরের বাহুরে ন হেছি উতাই আমার ঠাবহান হারপেইলা; মাজেউ পাবলা

১১। বাঙকুমারী থান্সাল আপেঙ্গা (৬৮ বছর বয়স) বারো ধাব মঙ্গল সিং (৬৮ বছর বয়সঃনিংখৌখোঙ (১৯৬৫ইং)

- ১। এপেই ববণ ডাকতে কুনোদিন বরণ ডাঠানিব এলা ঠেচ ন নাহনোছ।
- ২। আগেকার বুড়াবুড়িয়েতে 'সবালেসলেত ব জাবো লেউপাক পুস্তী কইলো' বুলি এলা আহান দেছি উনি।
- ৩। ধানর বীজ বেলানির সময়ত, ববণ ডাঠানিব সময়ত বারো লাইখাবৌদাভৌ এল এহান দেছি বুলিয়া বুজনবাঙতো ছনলাঙ।
- ৪। 'খুমোল কাঙবেই লোন' লেইবিক উহান ত এল এহান আছে।
- ৫। আমার বাবা গাছিয়েউ ঠাব এহান হার নাপেইলা
- ৬। চুড় চান বাজাব আমলে ববণ ডাঠানিব এলা এহান দেন নাষেধ কবেছিল

(ঘ) লকেইর কথা

১। সোনা সিংহ (১৯৬৫ইং)

- ১। অলকগো লকেই এতা পুরাঙ; এতা আহেছিতা বর্মাঙ
- ২। থাংচাপা লকেই এতা মূলতঃ কামাব, নট বা পুংটিংপ।

২। শচীনন্দন মিশ্র, কালিঞ্জর

- ৩। লেঙথঙা লকেই এতাই কৈরেঙখুল্লাকপাবে বাঙমাটঙ বয়া আনোছিতা
- ৪। লেম্পা লকেই এতা আহেছিতা নাগাঙ।
- ৫। লেইঙাঙপা লকেই এতা আহেছিতা খাইঙ।

৩। মণিক সিংহ কাব্যরত্ন, নরসিংপুর (১৯৬৬ইং)

- ৬। লেইপ্রাকপা লকেই এতা আহেছিতা খাইঙ।
- ৭। থাংচাপা এতা মূলতঃ কামার আছিলাতা।
- ৮। লৌবঙপা লকেই এতা মূলতঃ জমি মৌরানিব কাম কবলাতা।
- ৯। কেইসংপা লকেই এতা রাজার ভাঙার বন্ধক আছিলাতা

৪ আমৰচান্দ সিংহ, নিত্যানন্দপুৰ (১৯৬৬ইং)

১০। লেঙথঙা লকেই এতা কৈবেঙখুলাকপাৰে দলেইত বয়া আনেছিঁতা; তানুবে
এবাকাউ 'দলেই বকুৰা' বুলিয়া গালেইতারা

১১। পাৰৌগো বাৰো যাংপা লকেই এতা কৈবেঙখুলাকপাৰ লগে আহেছিঁতা

১২। থাঙচাপা লকেই এতা মূলতঃ কামাৰ ।

১৩। খানাআটিয়া লকেই এতা মূলতঃ নাপিত ।

১৪। বাজা লকেইৰ ভিতবে ৭হান মাৰল আছি - পূজাবী, লেইমাঙা, লৌৰংপা,
কেইসাঙপা (বাজার বাবণ বাহালি), মিয়াঙ আচালপা, মেলেইপি বাৰো
পাচালপা ।

৫। বেণিমাধব সিংহ, নৰসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)

১৫। কুম্ভংগো লকেই এতা উত্তৰপ্ৰদেশৰ 'কুম্ভ' বংশত আহেছিঁতা

১৬। পাৰৌগো লকেই এতা পাৰৌ বেছেছিঁতা ।

১৭। বাবৈগো লকেই এতা পানা বেছেছিঁতা ।

১৮ আটুলিগো লকেই এতা আহেছিঁতা তাখেনেঙ; তানু ব্যবসা বাণিজ্য কবলাতা ।

৬। নীলমণি সিংহ, নৰসিংপুৰ

১৯। মেইচিগো লকেই এতা মূলতঃ মুচি ।

৭। হেমন্ত ৰাজকুমাৰ, নৰসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)

২০। থাংচাপা লকেই এতা কামাৰ ।

২১। যাংপা লকেই (মেইতেই - হিয়াংপা) এতা নৌবানাত হেইনা আছিলাতা

২২। মেইচিগো লকেই এতা মেইপা ।

২৩। শাকাপা লকেই এতা পশু কাপলাতা ।

২৪। লাংতেইগো লকেই এতা পুতি বঙ কবলাতা ।

২৫। (ক) নুৰা বাজাতে গম্ভীৰ সিং এগো; তাৰ বংশ উতা নুৰা বাজালকেই .

(খ) কেই সাংপা এতা ৰাজাৰ বাবণ রাখলাতা ।

(গ) মেলেইপিগো লকেই এতা 'মেলেই' নাঙৰ বাণী আগোব লগবতা ।

২৬ বাবৈগো লকেই এতাৰ মূল পূৰ্বপুৰুষ উগোৰ বাৰোগো জিপুত আছিলনা আৰো
নাঙ এহান থছিঁতা ।

২৭। লেইমাগো লকেই এতা দলেই বইলাতা ।

২৮। পাংসিগো লকেই এতা মৱাৰ পাঙ বা খাটি বইলাতা ।

২৯ আটুলিগো লকেই এতা বাবেসখী; তানু আহেছিঁতা তাখেনেঙ

৩০। পুৰিতগো লকেই এতা মূলতঃ অসমীয়া ।

লালবাবু পণ্ডিত, কমলপুৰ (১৯৬৬ইং)

৩১। লেঙথঙা লকেই এতা নেম্পালে মবা বহেছিঁতা ।

৩২। লাঙতেইগো লকেই এতা পুতি সলাই কৰলাতা

৩৩। পুৰিতগো লকেই এতা মূলতঃ অসমীয়া ।

৩৪। চিকুৰা লকেই এতা কক চিবেইলাতা

৩৪। খোঙচাঙপা লকেই এতা বাজাৰ জাঙ ধইলাতা।

৩৬। লাংতেউগো লকেই এতাবে আগে 'হাউ' বুললা।

শনৎ কুমাৰ সিংহ, নিংখৌখোঙ (১৯৬৫ইং)

৩৭। লেইরাঙথেম বুলিও লকেই আহানে (যেতা আকৃতি প্ৰকৃতিত পৰিষ্কাৰভাবে বিষ্ণুপ্ৰিয়) খাম্বাখোইবীৰ বংশধৰ বুলিয়া নিজবে পৰিচয় দিওলা তানুগাঙ খোইবীৰ পুতিফালি আছে, উতা অন্যতাই থইলে নুৱাবা অ'ইতাবা

(ঙ) বৈশভূষা সম্পৰ্কে জনশ্ৰুতি

১। শীৰমণি সিংহ, নবসিংপুৰ (২-৬-৬৬ইং)

আগে মুনিয়ে জুড়া বাখলা; আমিও দেখলাঙ

২। সেজমালা দেবী, কলকলিয়া (১-১১-৬৬ইং)

(ক) আগে বাস কবতে পলেই নাপেইলে ওলপুতিও উপ বিলো দলা বঙা ছাপা দিয়া নাছিলঙ।

(খ) আগে ববগোৱতা পাঠত কক্ষেই জুড়া আগে বাখলা উগোও উনফি অ'হন দিলা

(গ) ইমাইন্দোলৰ পুষাকহান আগেউ ইমে এহান আছিল।

৩। নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি, মশাউলি (১৯-১০-৬৬ইং)

(ক) আমাৰ ইমাইন্দোলৰ পুষাক এহান আগেওঁতী অ'হেহন। তবে আমাৰ পলেই এহানাঙ অনুমান কৰিহাৰ তা খাগৰাব স'দে পুষাক আহান আছিল পাউৰি

(খ) ইমাইন্দোলে আগেদে মুভেদেও পঠিয়েদে মূৰব পু হাদিলা, কানে ব'বে অ'হাও আগেত আৰাক আঙঠি আগে লামকৰলা।

৪। হেমন্ত ৰাজকুমাৰ, নবসিংপুৰ (১৪-১০-৬৬ইং)

(ক) আগে আমাৰ মুনিয়ে মোগৰ মাদে গুঞ্জা নাঁদিয়া আঠুৰ গজে পুতি পিদিলা উহান আগে লেংটিৰ সাদে জুকাঙ পুতি আকেইহান পিদিলা

(খ) ইমাইন্দোলৰ চাকশাৰি এতা আগে হুদা উচ্চ পৰিহাৰে আছিল।

৫। নবধ্বজ সিংহ, খোৱাই (২৮-১০-৬৬ইং)

আমাৰ ইমাইন্দোলৰ পুষাক এহান আদি পুষাকহান

৬। সোনা সিংহ, সিজুৱী (১৯৬৫ইং)

(ক) ওলপুতিৰ চক্ৰগোৱ বুকুৰ বিন্দু উগো আতিয়া গুৰু বা নিবাকৰ পৰবন্ধৰ কপকগো, বৃত্তশৌ উগো আতিয়াকোক বা মহাবোমৰ বিষ্ণু; চক্ৰগোৱ চাৰি ভাগে মহাদেবৰ ত্ৰিশূলগোৱ চিনহান।

(খ) পুন্তম ব'বো লেকসাই এ দ্বিয়োগি খাম্বাই খেইবীৰে উপহাৰ দিছিল, বাবো খেইবীয়ে কবোত খেয়া জিংতা অ'ছিলী ফল দ্বিয়োগিৰ পুঠিকগি।

(গ) আগে আমাৰ ওলাপীৰ পুষাক এহান ঘাগৰাব স'দে আহিল উনি

(ঘ) আমাৰ সমাজে ওস্তৰ প্ৰভাৰ থানই সিদ্দলৰ বাৰহাৰ নেইতা

(ঙ) খাপাক (থা - চন্দ্ৰ) এহানে চন্দ্ৰ বংশৰ সূচনা কৰেৰ ।

(চ) তলপুতিৰ বঙ সেলাইভেদে আলাদা : খুমোলৰতা কালা, আঙোমৰতা বাঙা, লুৱাঙৰতা আসাংপা, বাৰো খাবঙানবাৰতা নাপু ।

৭। আমৰচান্দ সিংহ, নিত্যানন্দপুৰ (৯-৩-৬৬ইং)

(ক) বহু আগে আমাৰ ইমাইন্দোলে যাত না কাকৰিয়া পুতি পিৰ্দিছিল।

(খ) ফেইচমৰ প্ৰচলন কৰেছেতা কৈৰেঙখুল্লাকপাই ।

৯। সেজমালা দেবী, কলকলিয়া (১-১১-৬৬ইং)

আগে আমাৰ মানু এতা মুসলমানৰ লগে আকতা অ'য়া আছিল। বুলিয়াউ হুনলাঙ ।

(চ) খাদ্য সম্পৰ্কে জনশ্ৰুতি

১। মানিক সিংহ, নৱসিংপুৰ (২১-৫-৬৬ইং)

আগে মণিপুরৰ মানুৱে হুকন চাবলা; উত্তৰ পৰিবৰ্তে তামুল ব্যবহাৰৰ প্ৰচলন কবলোতা কৈৰেঙ খুল্লাকপাই ।

২। নীলমণি সিংহ, নৱসিংপুৰ (২-৬-৬৬ইং)

আগে আমাৰ মানুৱে আন্তৰ জাঙলো চিঞ্চু খেইলা উনি; ঘোৰাৰ বুহৰ বাৰো নৌফাঙ খেইলা বুলিয়াউ হুনলাঙ ; বাৰো হুকনলো মুখশোধন কবলা ।

৩। সেজমালা দেবী, কলকলিয়া, ত্ৰিপুৰা (১-১১-৬৬ইং)

আগে আমাৰ মানুৱে ছাগল, কুৰাকি (মুৰগ), বাৰো মইষ খেইলা উনি । চেৰৌ পুড়িয়া খেইলা; ভাতৰ গজে দিয়াউ খেইলা উনি ।

৪। পাণ্ডিত মোহন সিংহ, কলকলিয়া, ত্ৰিপুৰা (১-১১-৬৬ইং)

আগে আমাৰ মানুৱে অ'ৰিঙ, মইষ, ছাগল বাৰো চঞ্চৰা খেইলা উনি ।

৫। নৱধ্বজ সিংহ, খোৱাই (২৮-১০-৬৬ইং)

আগে আমাৰ মানুৱে চেৰৌ ভাতৰ গজে দিয়া খেইলা ।

৬। মুক্তা সিং, ৰাঙাপানি (৬-১১-৬৬ইং)

আগে চঞ্চৰাৰ ঠেঙলো দাত ধাৰেইলা বুলিয়া হুনলাঙ ।

৭। ধনঞ্জয় সিংহ, নিত্যানন্দপুৰ (৯-৩-৬৬ইং)

আগে আমাৰ মানুৱে মাছমাংস খাছি

৮। আমৰচান্দ সিংহ, নিত্যানন্দপুৰ (৯-৩-৬৬ইং)

(ক) আমাৰ মানুৱে আগে মাংস খাছি ।

(খ) আগে মণিপুৰে হুকনলো মুখশোধন কৰেছি ; কৈৰেঙখুল্লাকপাই তামুলৰ প্ৰচলন কৰেছেতা ।

(ছ) জাতৰ নাঙ সম্পৰ্কে জনশ্ৰুতি

১। লালবাবু সিংহ, কমলপুৰ (২৬-১০৬৬ইং)

বাংলাদেশেৰ মানু আকতা অয়া আমাৰাঙ হমাছি বুলিয়া বাঙাল বুলতারাতা

- ২। নরধ্বজ সিংহ, খোব্রাই (১৮-১০-৬৬ইং)
বাবো
- ৩। নীলেশ্বর মুখার্জি, মশাউলি (১৯-১০-৬৬ইং)
আমাব ভাষাহান বাংলার লগে মিল বুলিয়া আমাবে বাঙাল বুলতারাতা ।
বাংলাদেশৰ অন্তর্গত ভাষাহান বুলিয়াউ বাঙাল বুললাতা ।
- ৪। অমরচান সিংহ, নিতানন্দপুর (৯-৩-৬৬ইং)
বাংলাও অনেক মানু আয়া বিষ্ণুপ্রিয়াত হমাছি আরো তানুবে বাঙাল বুললাতা
- ৫। নীলকান্ত সিংহ, খোব্রাই (২৮-১০-৬৬ইং)
বাঙালী দল আহান আমারাও হমাছি বুলিয়া আমাবে বাঙাল বুলতারাতা
- ৬। নীলমণি সিংহ, নরসিংপুর (২-৬-৬৬ইং)
বিষ্ণুপ্রিয়া এতা বাংলাও আহেছি বুলিয়া তানুবে বাঙাল বুলতারাতা ।

(ii) কালিছা

- ১। গোষ্ঠাবিবাহী সিংহ : গৌহাটী, (১৯৭৬ইং)
মণিপুরে ইংরেজ যুদ্ধের সময়ত পাঞ্জাবর খালসা বা খালসা সৈন্য আহেছিলো
উত্তর অনেকগো মণিপুরে স্থায়ী বাস করিয়া থাইলা । উত্ত বিষ্ণুপ্রিয়াও
হমাছি; উহানলো বিষ্ণুপ্রিয়াবে কালিছা বুলতারাতা ।
- ২। অজ্ঞাতনামা লেখকর কবপেখত
(ক) “চট্টগ্রাম হইতে আগত চাকমা, মথ ইত্যাদি কৈবর্তখুল্লাকপাব সঙ্গে ‘আঁসম্য’
কালো নাগা পর্বতে বাস কবিত থাকে , তাবপর তারা মহাবাজ ভাগচন্দ্রের
অধীনতা স্বীকার করে কালো নাগা পর্বতে বাস করিত বুলিয়া তাহাদেবকে
কালিছা বলা হইত”
(খ) “কেহ কেহ বলেন মণিপুর রাজকুমারী ইন্দুমতীর যখন কাছারী রাজার সঙ্গে
বিবাহ হয়, তখন অনেক বিষ্ণুপ্রিয়া ইন্দুমতীর সঙ্গে কাছারী রাজার সমীপে আসে
। কাছারী রাজা কালী উপাসক ছিলেন তিনি কালীমাতার নিকট প্রতাহ ছাগবলি
দিতেন । সেই ছাগমাংস সকলে প্রসাদী করিত । এই কালীমাতার কাছে উৎসর্গ
কবা ‘ছা’ অর্থাৎ মাংস খাইয়াছিল বুলিয়া বিষ্ণুপ্রিয়াদেবকে ‘কালিছা’ বলা হইত ।
- ৩। লালবাবু সিংহ, কমলপুর (২৬-১০-৬৬ইং)
কালীপূজা কবেছিলো বুলিয়া বিষ্ণুপ্রিয়াবে কালিছা বুলতারাতা
- ৪। নরধ্বজ সিংহ, খোব্রাই (২৮-১০-৬৬ইং)
কালীপূজা কবলা বুলিয়া বিষ্ণুপ্রিয়াবে কালিছা বুললাতা । কালো বুলিয়াউ কালিছা
বুললা পাউরি ।
- ৫। অমরচান সিংহ, নিতানন্দপুর (৯-৩-৬৬ইং)
বিষ্ণুপ্রিয়া আকতাই কালী সাধন করেছিলো আরো তানুবে কালিছা বুললাতা ।
- ৬। তাম্বা সিংহ, বাবাই সেনা সিংহ : কচুধরম (১৬ইং, ১৯৩৫ইং)

- ১ কালীপূজাত বলি দেছি পাঠাব মূৰগো খাইয়ে খাইলা বুলিয়া তানুৰে আকোকসা বুলতাবা, বারো বিষ্ণুপ্ৰিয়াই গাৰিগো খাইলা বুলিয়া তানুৰে কালিছা বুলতাবা ।
- ৭। বেণিমাধব সিংহ, নৱসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)
ৰাষ্ট্ৰাটীভ মণিপুৰে আহেছি উত্তৰ ভিতৰে অনেক কালীসাধক আছিল; উত্তৰে কালিছা বুললা । ঘাঘবাব বামনগোৱ আদিপুৰুষে তানুৰে মণিপুৰী সমাজে তুললো এহানৰে ঘাগবাই ‘কালো নুকুন ধলা কবেছে’ বুলিয়া মাততাবাতা
- ৮। ধনঞ্জয় সিংহ) নিত্যানন্দপুৰ (৯-৩-৬৬ইং)
১। খাইয়ে কালীপূজা কৰিয়া কালো ছাগী লাৰা আগো বলি দেছিল; উগোৰ মূৰগো খাইয়ে খেইলা বুলিয়া তানুৰে আমি আকোকসা বা মাকোকসা বুলিয়া; বিষ্ণুপ্ৰিয়াই বাবো গাৰিগো খাইলা বুলিয়া তানুৰে খাইয়ে কালিছা বুলতাবা ।
- ৯। মাণিক সিংহ কাব্যৱত্ন, নৱসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)
১৮৩৩ খৃষ্টাব্দৰ পৰে কাছাৰী ৰাজ্য কৃষ্ণচন্দ্ৰই মণিপুৰৰ মধুচন্দ্ৰ ৰাজ্যৰ জিলক ইন্দুপ্ৰভাবে বিয়া কবলো ইন্দুপ্ৰভাৱে কৃষ্ণচন্দ্ৰৰাঙ খিলকৰানিৰ সময়ত ইন্দুপ্ৰভাই বিজাতীয় মানুহ লগে তেইৱতা থানা অসুবিধা অ’ইতই বুলিয়া মাতলো আবো মধুচন্দ্ৰ ৰাজাই তেইৱ লগে মেইতেই গাঙ কতোহান বাবো বিষ্ণুপ্ৰিয়া গাঙ কতোহান দিলো । অল্প বয়সে কৃষ্ণচন্দ্ৰ মৰানিয়ে তাৰ খুলা বেয়ক গোবিন্দচন্দ্ৰই ইন্দুপ্ৰভাবে বিয়া কৰলো । গোবিন্দ চন্দ্ৰ কালীৰ পূজকগো আছিল । খাসপুৰে তা পূজা কবলো কালী উগোৰ নাঙ কাচকান্তি; উপেই নৱবলি পয়ন্তি অ’ইল । উপেই পাথাকানি দৰ বিষ্ণুপ্ৰিয়া আগোৰে বলিৱকা নেছিলগা; কিন্তু পূজাৰী আগোৰ গুপ্ত পৰামৰ্শে তা নিজৰ আঙুলি আগো কামাড়েয়া ছিড়িয়া তাৰ গাৰিগোত খুত আহান নিকাললো আবো তাৰে বলি নাদকা । ও মানু উগোৰ লকেই উহানৰে বলিগো লকেই বুললা কৃষ্ণচন্দ্ৰ বাবো গোবিন্দচন্দ্ৰৰ আমলে ইন্দু প্ৰভাৱ লগে গেছিলগা বিষ্ণুপ্ৰিয়া উত্তাই গোবিন্দ চন্দ্ৰৰ আনুকৰণে কালীপূজা কৰলা বুলিয়া তানুৰে কালিছা বুললা । ও কালিছা উত্তাৰ অনেকগো মণিপুৰে ফিৰিয়া গেলাগা, অনেকগো অন্যান্য ফায়ে গেলাগা এৰে বিক্ৰমপুৰেউ ‘কালিছা’ বুলিয়া ঘৰ কতোগো আছিল ।

(iii) মোগলাই

- ১। নবদ্বীপ সিংহ : আগৰতলা (৩১-১০-৬৬ইং)
আমাৰে মোগলাই বুলতাবা এহান ‘মেখলী’ শব্দত আহেছেহান পাউৰি ।
ত্ৰিপুৰাততে মিয়াঙে আমাৰে ‘মেকলি’ বুলতাবা ।
- ২। সোনা সিংহ, সিদ্ধাবী
মুঘল সৈন্য আকতা মণিপুৰে যুদ্ধত আয়া উপেই বাস কৰিয়া আছিল; উত্তা বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ ভিতৰে হমাছিল বুলিয়া বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰে মোগলাই বুলতাবাতা ।

(জ) পঞ্চ বিষ্ণুপ্রিয়া সম্পর্কে জনশ্রুতি

- ১। সোনা সিংহ : সিঙ্গাবী খুমোল, আঙোম, লুৰাঙ, মেইতেই বারো ৮৭৯৫ইং ৭৩ পঞ্চ বিষ্ণুপ্রিয়া।
- ২। হেমন্ত রাজকুমার : নবসিংপুৰ খুমোল, আঙোম, মোইবাঙ বারো লুৰাঙ ১৩৭৭ লগে নুৱা কৰে কৈৰেঙখুল্লাকপা আয়া হমেইলা; এতা পঞ্চ বিষ্ণুপ্রিয়া।
- ৩। গোলাপ বাবু সিংহ : আভাঙ্গা (১৯৬৬ইং)
পঞ্চ বিষ্ণুপ্রিয়া মানে খুমোল, আঙোম, মাঙাঙ, মোইবাঙ বারো লুৰাঙ।
- ৪। হনাবাপু সিংহ : নুৱাগাঙ (১৯৯৭ইং)
বাবাই এগাই মাতালোতা পঞ্চ বিষ্ণুপ্রিয়া বুলতে বুজাবতা বিষ্ণুপ্রিয়া, আসামী, কাংগা, বাঙালী বারো মেইতেই।

(ঝ) কৈৰেঙখুল্লাকপা সম্পর্কে জনশ্রুতি

- ১। মানিক সিংহ, নবসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)
কৈৰেঙখুল্লাকপা গোষ্ঠী এতা বাঙামাটীত আছেছি বাঙ্গালী। তানু মণিপুৰে আছেছি ভাগ্যচন্দ্র মহারাজৰ খানি আগে। তানুৰ নেতা উগো ধনপতি রাজকুমার। তা মণিপুৰে আয়া কৈৰেঙ নাঙব নাগা আকতার পুঞ্জীত সদরিগো (খুল্লাকপা) অ'য়া আছিল। তাৰে কৈৰেঙখুল্লাকপা বুলতারাতি। তা পিছে মণিপুৰৰ রাজদরবাবে অনেক অর্জন কৰেছিল। কৈৰেঙখুল্লাকপা এতা বৈয়ায় গোষ্ঠী য়
- ২। গোলাপ বাবু সিংহ, আভাঙ্গা (১৯৬৬ইং)
কৈৰেঙখুল্লাকপা বারো যুগলহৰি বেইবুনি। তানু রাজমাটীত মালী তুলী বারো অ'য়া জাতৰ মানু লগে নিয় মণিপুৰে হমেইলাগা উবাকা খুমোল রাজা দামু; গবীৰ নোৱাজৰাজ। গবীৰ নোৱাজৰ সত্ত্বত কৈৰেঙখুল্লাকপা থাইলা; তানু রাজাৰ গাচ। গবীৰ নোৱাজৰ স্ত্রীৰ সত্ত্বত যুগলহৰিগাছি থাইলা; তানু মাদ ইগাঙ।
- ৩। শচিনন্দন মিশ্র, কালিঞ্জৰ (১৯৬৫ইং)
মহাৰাজ ভাগ্যচন্দ্রৰ আমলে কৈৰেঙখুল্লাকপাই কুম খেতিৰ বদলে কুৱা খেতিৰ প্রচলন কবলো। ফেইচোম পিদনিৰ পবৰ্তন কৰলোতাউ কৈৰেঙখুল্লাকপাই।
- ৪। ধনঞ্জয় সিংহ, নিত্যানন্দপুৰ (৯-৩-৬৬ইং)
বৈয়ায় গোষ্ঠীয় ৬৪ লকেই মানু বাঙামাটীত মণিপুৰে আছেছি। তানুৰ নেতা আছিল। তা দ্বি বেইবুনি জেঠা উগো কেইফাখুল্লাকপা, খুলা উগো কৈৰেঙখুল্লাকপা। তানুৰে রাজাই জাতে তুলানি নাদেছে উপেই বিষ্ণুপ্রিয়াই তানুৰে তুলতে গিয়া মেইতেইয়ে তানুৰে ত'ৰ সমাজে হমানি নিষেধ কৰেছি।
- ৫। লালবাবু সিংহ, কমলপুৰ (১৯৬৬ইং)
(ক) কৈৰেঙখুল্লাকপাই বিষ্ণুপ্রিয়াৰ ভিতরে হমানিব প্রস্তাব দিতে পইলা সবানন্দ ঠাকুৰে তানুৰে আশ্রয় দিলো বুলিয়া কৈৰেঙখুল্লাকপাই তাৰে গদি দিয়া সম্মান দিলো
(খ) কৈৰেঙখুল্লাকপাব লগে অনেক নিয়ন্তৰণ জাত মণিপুৰে আছেছিল। উভাব

লগে উচ্চ বংশৰ বিবাহাদি নিষিদ্ধ কৰা নিৰকা কৈৰেঙখুল্লাকপাই হাবিবে সগোহ্ৰ
বুলিয়া ঘোষণা কৰিলো।

(ঞ) ৰাজাৰ গাঙ - মাদই-গাঙ সম্পৰ্কে জনশ্ৰুতি

- ১। হেমন্ত ৰাজকুমাৰ, নৰসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)
কাছাৰী ৰাজা আগোৱাৰ জিপুত দুগো আছিল। জেঠা উগোই ভাগ্যচন্দ্ৰ মহাৰাজাৰ জিলক
না বনকৰে বিয়া কৰানিৰ প্ৰস্তাব দিলো আৰো ভাগ্যচন্দ্ৰ মহাৰাজাই ঘাৰলো, কিন্তু
নিঙোল উগোই ধৰ্ম বাৰো ভাষা তঙাল অনাৰ দৰুণ আপত্তি কৰিলো। উহানলো
ভাগ্যচন্দ্ৰই তেইব লগে ৫০ হান পৰিবাৰ দিলো, বাৰো জাঙাকৰকা ৬০ হান পৰিবাৰ
দিলো। এ দিয়োতাই লেইমানাই বাৰো ৰাজাৰ গাঙ বুলিয়া পৰিচিত। এহান ঔৱাৰ
বাগানৰ আগে অ'ছিলহান। পিছে কতো পৰিবাৰ মণিপুৰে ফিৰিয়া গিয়া যৌবালে
থাইলা।
- ২। লাল বাবু সিংহ, কমলপুৰ (২৬-১০-৬৬ইং)
মণিপুৰৰ ৰাণী আগোই ৰাজাবাঙ নিজৰ অংশ আহান চেইলো আৰো খাঙাবোকৰ
অঞ্চল উগো দিয়া দিলো। উপেইব মানু উতা মাদইৰ গাঙ; মাদই মানে ৰাণী।
- ৩। নৰধ্বজ সিংহ, খোৱাই (৬৬ইং)
ৰাণীৰ অনুগামী উতা মাদই গাঙ; ৰাজাৰ অনুগামী উতা ৰাজাৰ গাঙ
- ৪। সোনা সিংহ, সিঙ্গাৰী (১৯৬৬ইং)
(ক) মণিপুৰৰ ৰাজা আগোই তেখাউ ৰাজাৰ নিঙোল আগো বিয়া কৰেছিলতা। ঔ
তেখাউ নিঙোল উগোবে সঙ্গ দেনাৰকা ৰাজাই তেখ উ দল আহান দিয়াপেয়াছিল।
উতাৰে মণিপুৰে তঙাল কৰে বসবাস কৰানিবকা দেনা অ'ইল। এতা মাদই বা
ৰাণীৰ লগে আহেছিলতা বুলিয়া তানুৰে 'মাদই গাঙ' বুলিয়া মাতলা; বাকী উতা
ৰাজাৰ গোষ্ঠীৰ মানু বুলিয়া তানুৰে ৰাজাৰ গাঙ বুললা।
(খ) মণিপুৰৰ কঙতেকচা ৰাজাৰ সময়ত (৮ম ৯ম শতকে) অনেক কামৰূপী মানু
মণিপুৰে গিয়া বসবাস কৰলাগা। ১৩শ ১৪শ শতকেও অনেক কামৰূপী
মণিপুৰে গৈছিলগা। এতাই মাদই গাঙ। 'মাদই' শব্দ এগো অসমীয়াগো।
- ৫। মানিক সিংহ, নৰসিংপুৰ (১৯৬৬ইং)
ৰাজাৰ পক্ষৰ উতাবে ৰাজাৰ গাঙ বাৰো ৰাণীৰ পক্ষৰ উতাবে মাদই গাঙ বুললাতা।
- ৬। আ'উৰ বাৰো হালহালি লুৎমাত্ত সংগৃহীত কথা
মণিপুৰে মাদই গাঙৰ মানুৰে পুৰাণাত্য। পিছে ছিলটেত্ত দল আহান মানু মণিপুৰে
গেলাগা উতাবে ৰাজাই বিষ্ণুপ্ৰিয়াৰ ফাম উতাত তানুৰ লগে থানাবকা দিলো;
কিন্তু মাদই গাঙৰ মানুৰে তানুৰ লগে তিল'নি নাকবলা। ৰাজাই দিয়োতাবে তিল'নিৰ
পৰামৰ্শ দিলো, কিন্তু ৰাণীয়ে মাদই গাঙৰ পক্ষ অ'য়া মিলানি নাদলো। মাদই গাঙে বস্ত্ৰৰ
মিশ্ৰণ কম; ৰাজাৰ গাঙে নানান ৰস্ত্ৰৰ মিশ্ৰণ আছে। মাদই গাঙৰ মানুৰে নিজৰে
বাঙাল নাবুলতাবা, কিন্তু ৰাজাৰ গাঙৰ মানুৰে বাঙাল বুলতাবা।

মণিপুৰীৰ মাণ্ডপ এতা মূলে অসমীয়াবাঙতো আহেছেতা উনি । আগে অসমীয়া বাবো বিষ্ণুপ্ৰিয়াই মাণ্ডপ এতাত ঢাক ঢোলৰ ফাঙনা দিলা উনি

(ট) মাদই-গাঙৰ বিশেষ আচাৰ বাৰো কিংবদন্তী

- ১। বিধবা বিবাহ না চলিব
- ২। 'ঘবৰ গিথানী' বুলিয়া দেবী আগে প্ৰত্যেক ঘৰে পূজা কৰতারা ধূপ থামেই দিহা মাটিহান উচকৰিয়া বেদি (গিথানী পুঙ) আগে কৰিয়া উগোৱা গজে যে কোনো পান আগোত পানি থই তারা প্ৰতি বৃহস্পতিবাৰে উগো ধৰা উগোত শুদ্ধ পান থই তারা । যাৰি জেলেই বাৰো বিয়া দেছি নিঙোলে ঐ পাত্ৰ উগোত ছকম পঢ়া কৰানি নাকবেব; একমাহ কুমাৰী নিঙোলে পাত্ৰ উগে ছকনি পাবতারা, ধূপ থামেই যোগোদেই দেনা যাকবেব । গিথানীপুঙউগো গোববলো লেপানি নাকবেব
- ৩। এ ঘৰৰ গিথানী এগো পাত্ৰাঙপাৰ বনক হাবিৰ খলীগো বুলতারা । কোনো কোনো উগোৱে মহামায়াদুৰ্গা বুলতারা; শিব আইলতাই সেনামাতি ।
- ৪। তেখাউ বাবো মাদই গাঙৰ ভাষা দিয়েহান মূলে অ কহান বুলিয়া আহে নোবাগাৰাখা মাতলা ।
- ৫। মাদই গাঙে অসমীয়া এতাবে নিজৰতা বুলিয়া নিঙকৰতারা ।

(ঠ) মণিপুৰে হমাছি মানু

- ১। সোনা সিংহ : সিঙ্গাৰী (১৯৬৫ইং)
- (ক) ১। বিষ্ণুপুৰে বৰ্ষাভকাৰি প্ৰাক্তন পাঠান যুদ্ধ বন্দী উত্তাবে বিষ্ণুপুৰয়া বুলিয়া নিঙা পাচালীত মাতেছি
- ২। দক্ষিণ ভাৰতৰ কুম্ভা গোদাবৰী অঞ্চলেত আসামে আহেছি দ্ৰাবিদ উতা কালা ক্ষাএব বুলিয়া পৰিচিত । উতা কালতা বা কালছা, কালা ক্ষেত্ৰ কালতা বা কাপছ ,
- ৩। ভাগাচন্দ্ৰ মহাৰাজৰ সময়ত ১২০ ঘৰ শান্তিপুৰী হিন্দু মণিপুৰে হমাছি ।
- ৪। বল্লাল সেনৰ আমলে অনেক কায়স্থ ব্ৰাহ্মণ বাবো সৈন্য বাহিনীৰ প্ৰায় ২০০ পৰিবার মণিপুৰে আহেছি ।
- ৫। ভাগাচন্দ্ৰৰ আমলে ৪০০০ আহোম সৈন্য মণিপুৰে আহেছিলো ভাগাচন্দ্ৰৰে তাৰ বাজ্যোদ্ধাবে সাহায্য কৰাত । উতাৰ অনেকগো মণিপুৰে থাইলা ।
- ৬। পামহেইবাৰ আমলে ২০০০ বাঙালী সৈন্য বন্দী অ'ছিলো; উতা বিষ্ণুপুৰে থাইলা
- ৭। কঙতেকচা বাজাৰ সময়ত (৮ম ৯ম শতকে) অনেক কামৰূপী মানু মণিপুৰে আহেছিলো ।
- ৮। ১৩শ শতকেত ১৮শ শতকৰ ভিতৰেই অনেক কামৰূপী মানু মণিপুৰে আহেছি; উতা মাদই গাঙে হমাছি । 'মাদই' শব্দ এগো অসমীয়াগো ।
- (খ) থকচম বা লেম্পা লকেই এতা ৫০০ বছৰৰ ভিতৰে মণিপুৰী অ'ছিলো , তানু মূলে দক্ষিণ ভাৰতবৰ্ষত । তানু টাইপুতৈ পইলা মগধে আয়া, পিছে টাইপুতৈ

বারো ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যৰাঙ আশ্ৰয় নিলাগা ত্ৰিপুৰা ৰাজাই তানুৰ নায়ক ছত্ৰসিঙৰে ৰাজ্যশৌ আহান দিলো । হাইলাকান্দিৰ ছত্ৰচূড়া বা ছাতাচূড়া পাহাড় উগেই তানুৰ মূল ঘাটিগো আছিল । ছত্ৰসিঙৰ পুতোক প্ৰতাপ সিংহই লুসাই আক্ৰমণেত আহুৰক্ষা কৰানিৰকা টেঙাবাব হাদিত দুৰ্গ আগো কৰিয়া আছিল । ও ফাম উহানব নাঙ প্ৰতাপগড় ।

বাতি লুসেয়ে কাপিয়া লমকৰেছিল গাঙ উহান কাটাৰাজী ।

লুসেয়ে মানু মাৰিয়া মানুৰ মূৰলো বুজাছিল ফাম উহান মুণ্ডমালা ।

(ড) কীৰ্ত্তনা বারো বংদেশ নাছা সম্পৰ্কে জনশ্ৰুতি

১। গুৰু বিপিন সিংহ, ইম্ফল (১৯৬৫ইং)

বংদেশ নাছা এহান পইলা মণিপুৰে আহেছেতা চোৱাইবোংবা-গবীৰ নোৱাজৰ আমলে । নাছা এহান মূলে আহেছেতা বংদেশেত, কিন্তু আসামৰ মাধ্যমে আঠানিয়ে এহানাত অসমীয়াৰ উপাদান খানি হমাছেতা ।

২। হেমন্ত ৰাজকুমাৰ : বেকিৰপাৰ (১৪ ১০ ৬৬)

বংদেশ আগেকাৰ কীৰ্ত্তনৰ নমুনা আহান । জাঙ আকৈইহান তুলে তুলে ফালদিয নাছানি । কীৰ্ত্তনৰ অ'করাগোত বংদেশী চলন । বংদেশী এলা দেনা লাগেৰ । 'হবি হবয়ে' এলা এহানৰ নাছা উহান বংদেশী নাছাহান । কীৰ্ত্তনে দইব টুপি ফুটানি এহানো বংদেশী আচাবহান । এহানেই আমাৰ নাছাৰ আদি নমুনাহান । কীৰ্ত্তনা বুলিয়া আছি জাঙ উহান কীৰ্ত্তনৰ মালিক ।

৩। নীলেশ্বৰ মুখাৰ্জি (১৯৬৬ইং)

কীৰ্ত্তনা এতাই পইলা মণিপুৰে কীৰ্ত্তনৰ প্ৰচাৰ কৰেছিতা 'প্ৰলয় পয়োধি জলে' এ'লা এহানাত বংদেশী ভাল আছে এহান কীৰ্ত্তনাই আনেছিহান । 'কীৰ্ত্তনীয়া' শব্দত 'কীৰ্ত্তনা' শব্দ আহেছেতা ।

(ঢ) বিবিধ

(১) শচীনন্দন মিশ্ৰ : কালিঞ্জৰ (ডিছেম্বৰ, ৬৫ইং)

১। ভাগ্যচন্দ্ৰ মহাৰাজাৰ জিলক লাইবৈৰী সিজাই গোবিন্দজীৰ মুণ্ডে নাচলো, পূজা দিলো । ও সময়ত ৰাসৰ উৎপত্তি ।

২। ভাগ্যচন্দ্ৰ মহাৰাজাৰ সময়ত ৰামনাৰায়ণ শিবোমণিয়ে মণিপুৰে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কবলো উতা ছাড়া গঙ্গানাৰায়ণ চক্ৰবৰ্তী ইত্যাদি অনেক বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰক আহেছিল।

(২) শ্ৰীজ্ঞানতনামা লেখকৰ কবপেখেত

"গৌৰাঙ্গদেব সনাতনৰ উপৰ মণিপুৰ উদ্ধাৰেৰ ভাৰ ন্যস্ত কৰেন , কিন্তু তিনি বাৰ্ষকাবশতঃ অক্ষম হওয়ায় লোকনাথ গোস্বামীৰ উপৰ ভাৰ দেন । তিনিও নান কাৰণে অক্ষম হওয়ায় নবোত্তম ঠাকুৰেৰ কাছে ভাৰ ন্যস্ত কৰেন । নবোত্তম তৎশিষ্য শান্তদাস গোস্বামীকে মণিপুৰে পাঠান । তিনি মণিপুৰে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰেন ।"

(৩) সোনা সিংহ : সিদ্ধারী

আগে মণিপুৰে বৌদ্ধ, শৈব, ৰামানন্দী-এ ধৰ্ম এতা আছিল। ভাগ্যচন্দ্রৰ আমলে মণিপুৰৰ হাবি মানু বৈষ্ণৱ অ'নাৰ ফলে ধৰ্ম এতা হাবি মণিপুৰে নেয়ইলাতা।

(৪) গুরু বিপিন সিংহ, ইম্ফল (১৯৬৫ইং)

১। ৰাস এহানাত মথুৰা-বৃন্দাবনৰ প্ৰভাবেই মিয়ম, বাংলা বাৰো আসামৰ প্ৰভাব নেই বুজ্লেউ য়াকৰেৰ।

২। ৰাসে লাই হাৰৌবাৰ প্ৰভাব বিন্দু আহানৌ নেই।

৩। (ক) ৰাসৰ পুষাক এহান মথুৰা-বৃন্দাবনেত আহেছেহান। পলেই এহান আহেছেতা ঘাগৰাত্ত। পশ্চিমৰ নিঙোলপীয়ে মূৰৰ গজে জুড়া বাধতারা; উহানাত্ত গোপীৰ মুকুটগো আহেছেতা। চমকি লাগানি এহানৌ পশ্চিমৰ ৰীতিহান।

(খ) ভাগ্যচন্দ্র মহাৰাজাই পইলা ৰাস কৰুৱাছিলতা চাকসাবীলো, উতাৰ পিছে ঘাগৰালো।

৪। কৈয়ৎ বাধানি এহান মণিপুৰে প্ৰাচীন কালেত্তৌ প্ৰচলিত আছিল। উৰাকা প্ৰত্যেক বংশৰ তঙাল তঙাল কৈয়ৎ আছিল।

৫। মহাৰাজা ভাগ্যচন্দ্রই পইলা কৰেছিল ৰাস উহানাত অংশ গ্ৰহণ কৰেছিলাতা :

ৰাস ধাৰী	=	কাবোক খুশ্বেম্বা
মৃদঙ্গবাদক	=	মহাৰাজ ভাগ্যচন্দ্র
দুৱাৰ	=	হৰিমতী
শ্ৰীকৃষ্ণ	=	গোবিন্দ বিগ্ৰহ
শ্ৰীৰাধা	=	ৰাজকুমাৰী বিশ্বাবতী মঞ্জৰী

(৫) অজ্ঞাতনামা লেখকৰ কৰপেখেত

সন্ধীৰ্তনে অংশ গ্ৰহণকাৰীৰ স্তৰূপ -

ইসালপা	=	শ্ৰীবাস	=	মন
ডাকুলা	=	অদ্বৈত	=	বুদ্ধি
কীৰ্তনমাপু	=	নিত্যানন্দ	=	চিত্ত
খলপাঙৰ দুৱাৰ	=	মুৱাৰি	=	ইন্দ্ৰিয়
দুৱাৰ	=	মুকুন্দ	=	প্ৰাণ

(৬) বিজয় মুখাৰ্জি, সিদ্ধাৰী, ১৯৯৭ইং

১। নিতাই ধুমেল এহানাত ১২ হান সঞ্চাৰ আছে।

২। (ক) মুনৰ ৰাগোগো = তা আই ৰিতো নাতো না আ, আ আ আ আ, ৰিতো না আ, আ আ আ আ ইত্যাদি।

(খ) নিঙোলপীৰ ৰাগোগো = তা আই ৰি ই নাতো না আ আ, নানানা আ আ, তথা নানা -- ইত্যাদি

